

BIBSAM

Kungl. bibliotekets avdelning

för nationell samordning och utveckling

Box 5039, 102 41 Stockholm. [Http://www.kb.se/bibsam/](http://www.kb.se/bibsam/)

Till vilket pris?

Susanna Broms

Karin Bergström Grönvall

Kari Stange

Stockholm 2001-03-08

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING.....	5
BAKGRUND TILL PROJEKTET	5
SYFTE.....	6
PROJEKTORGANISATION.....	6
VARFÖR CENTRALA AVTAL?.....	7
DISPOSITION OCH GENOMFÖRANDE	8
BEGREPPSDEFINITIONER	9
DE ANDRA NORDISKA LÄNDERNAS CENTRALA LICENSER	10
FINLAND – FINELIB	10
DANMARK.....	10
ISLAND.....	11
NORGE	12
PRISMODELLER	14
ÖVERSIKT.....	14
PRISMODELLER BASERADE PÅ PAPPERSPRENUMERATIONER.....	15
Beskrivning av aktuella modeller.....	15
Erfarenheter av prismodeller knutna till pappersprenumerationer	17
Alternativ prissättning på e-tidskrifter?	19
PRISMODELLER BASERADE PÅ OFFICIELL STATISTIK OM INSTITUTIONEN	20
Källor	21
Erfarenheter med prismodeller baserade på officiell statistik	21
KLUMPSUMMA ATT FÖRDELA?	22
ALTERNATIVA PRISMODELLER.....	22
OFFICIELL STATISTIK SOM VERKTYG	24
UTGÅNGSPUNKTER.....	24
TILLGÄNGLIG STATISTIK.....	24
GRUNDUTBILDNINGEN.....	26
FORSKARUTBILDNING OCH FORSKNING.....	27
PERSONAL.....	28
DISKUSSION	28
ANVÄNDARSTATISTIK SOM VERKTYG	33

UTVÄRDERING – TRE EXEMPEL	35
PROJECT MUSE	35
Underlag	35
Modeller	35
Slutsatser	37
AFFÄRSDATA	44
Underlag	44
Modeller	44
Slutsatser	46
IDEAL	54
Bakgrund	54
Underlag	55
Modeller	55
Slutsatser	58
SUBVENTIONER	70
HISTORIK	70
FÖRDELNING AV SUBVENTIONER ÅR 2000	71
Elsevier år 2000	71
SUBVENTIONERNAS BETYDELSE FÖR INFORMATIONSFÖRSÖRJNINGEN	71
ERFARENHETER	72
SLUTDISKUSSION	78
VIKTEN AV INFORMATION	78
ÄR EN MODELL MÖJLIG?	79
Användning som måttstock?	79
En klumpsumma att fördela?	79
Kan man skilja pappersprenumerationen från den elektroniska?	79
Andra parametrar?	80
FRAMTIDEN	81
Ansvarsbiblioteken	81

INLEDNING

Bakgrund till projektet

Sedan hösten 1996 har BIBSAM, Kungl. bibliotekets avdelning för nationell samordning och utveckling, slutit centrala (tidigare kallade nationella) avtal rörande olika typer av databaser, såväl tidskrifter i fulltext som bibliografiska databaser. Enligt KB:s regleringsbrev har BIBSAM till uppgift att förbättra och effektivisera informationsförsörjningen till forsknings- och utvecklingsverksamhet samt högre utbildning. Slutandet av centrala avtal är därför ett led i BIBSAM:s ålagda verksamhet. KB skall därefter redovisa arbetet: en analys, som översiktligt redovisar de ekonomiska och verksamhetsmässiga fördelarna med dessa avtal och databaser för bibliotek, universitet och högskolor, skall lämnas till regeringen.

KB har numera även ett reellt regeringsuppdrag på detta område. KB har vidare sökt, och fått, anslag från utbildningsdepartementet för att kunna subventionera universitetens/högskolornas kostnader för tidskrifter i digital form. Tanken med subventionerna har främst varit att underlätta övergången till det digitala mediet. Genom budgetpropositionen, prop. 1999/2000:1, tillförde regeringen KB ett belopp om 17 miljoner kronor för 2000 att utnyttjas för bl.a. fortsatt subventionering av licensavtalen och kostnader förbundna med denna verksamhet. Förhoppningar finns att regeringen skall bevilja subventioner även för nästa år, 2001.¹

Det första centrala avtalet slöts med ISI (Istitute for Scientific Information) via norska BIBSYS. BIBSAM förhandlade därefter fram fler avtal som intresserade universitet/högskolor och andra BIBSAM-bibliotek kunde ansluta sig till. Ett löst sammansatt BIBSAM-konsortium hade bildats. För närvarande finns det ett tjugotal centrala avtal. Det bildades också en referensgrupp bestående av personer som arbetar vid de olika institutionerna som ingår i konsortiet. Referensgruppens sammansättning är numera ändrad och består idag av bibliotekschefer vid dessa institutioner.

Från flera bibliotek inom konsortiet har emellertid framförts kritik till BIBSAM angående bl.a. prisnivåerna för de olika avtalen, uppdelningen av kostnaderna samt fördelningen av subventionerna inom konsortiet. Biblioteken har också ansett att informationen från BIBSAM varit bristfällig. Behovet att utvärdera det egna arbetet har följaktligen vuxit.

I samråd med referensgruppen, gav BIBSAM sig själva under vårvintern 2000 i uppdrag att göra en utvärdering av upphandlingsverksamheten, med betoning särskilt på prismodeller, kostnadsfördelning och subventioner. Många leverantörer utvecklar för närvarande nya

¹ Regeringen tilldelade KB 6,5 miljoner kr i december 2000, avseende subventionering under 2001

prismodeller och tanken var också att BIBSAM skulle kunna ha möjlighet att påverka leverantörerna inför kommande avtalsperioder.

Syfte

Projektets huvudsyfte är att kartlägga och utvärdera existerande prismodeller samt att lägga fram förslag till en ny eller förändrad prismodell alternativt nya prismodeller. Projektet skall vidare lämna förslag till eventuell annan paketering av databastjänsterna. Avslutningsvis har projektet syftet att öka samförståndet mellan BIBSAM:s upphandlingsgrupp och dess referensgrupp.

Projektorganisation

Projektgruppens sammansättning presenterades vid mötet den 8 februari 2000 med BIBSAM:s referensgrupp för databasupphandling. Projektledare har varit Susanna Broms, KB, BIBSAM och projektgruppen har haft följande sammansättning:

- Per Olsson, Karolinska Institutets bibliotek, BIBSAM:s referensgrupp, per.olsson@kib.ki.se
- Gunnar Sahlin, Stockholms universitetsbibliotek, BIBSAM:s referensgrupp, gunnar.sahlin@sub.su.se
- Gunilla Thunarf, Höskolebiblioteket i Gävle, BIBSAM:s referensgrupp, gtf@hig.se
- Peter Lindgren, Arbetslivsbiblioteket, BIBSAM:s referensgrupp, Peter.Lindgren@niwl.se
- Kari Stange, KB, BIBSAM, kari.stange@bibsam.kb.se
- Karin Bergström Grönvall, KB, BIBSAM, karin.gronvall@kb.se

Projektgruppen har haft fyra möten: den 3 april, den 3 maj, den 14 juni och den 4 oktober 2000. Dessemellan har deltagarna i projektet haft kontakt via e-post. Projektrapporten sammanställdes i början av september 2000. På grund av tidsbrist presenterades den färdiga rapporten emellertid inte förrän i mars 2001.

Som referensgrupp har de övriga i BIBSAM:s referensgrupp för databasupphandling (sammansättning i april 2000) fungerat:

Göran Gellerstam, Lunds universitet

Ulf Göranson, Uppsala universitet

Jon Erik Nordstrand, Göteborgs universitet

Terje Höiseth, Högskolan i Luleå

Jan Hagerlid, Sveriges lantbruksuniversitet

Brigitte Kühne, Växjö universitet

Bente Knudsen, Länsbibliotek Skåne
Gunnar Lager, Kungl. Tekniska Högskolan
Mayre Lehtilä-Olsson, LIBRIS
Eva Thomson-Roos, Handelshögskolan i Stockholm
Marianne Nordlander, Linköpings universitet
Lars-Åke Idahl, Umeå universitet
Göran Ericson, Högskolan i Halmstad
Eva Arndt Kling, Karlstad universitet
Elisabet Andersson, Högskolan i Örebro
Jan Rohlin, Chalmers tekniska högskola

Varför centrala avtal?

Det tyngsta argumentet för centrala licenser är att ett konsortium vanligtvis kan få bättre villkor och priser än enskilda institutioner får. De svenska universiteten och högskolorna samt bibliotek vid icke-akademiska offentliga forskningsinstitutioner bildar ett löst sammansatt konsortium - man väljer själv vilka avtal man vill ansluta sig till. För att en institution skall välja att ansluta sig till ett centralt avtal, måste det således vara bättre än det avtal den enskilda institutionen själv kan ingå.

Förlagen och leverantörerna erbjuder vanligtvis en databas till ett pris i enlighet med en fastställd prislista. De villkor som är förenade med att man betalar för tillgång till databasen är standardiserade. Standardavtalen saknar ofta för biblioteken viktiga villkor och innehåller emellanåt onödiga och oskäligen villkor. Det är viktigt för biblioteken att, i enlighet med svensk lag, kunna kopiera material till låntagarna och att kunna tillhandahålla fjärrlån. Det är därför väsentligt att dessa grundläggande principer finns med i de avtal som sluts. I annat fall riskerar biblioteken att förlora sina möjligheter att upprätthålla den service man har idag.

En målsättning med avtalen är således att de skall uppfylla vissa för svenska bibliotek viktiga principer. Exempelvis skall avtalen medge kopieleveranser till offentliga bibliotek utanför konsortiet och omfatta besökande användare, det sistnämnda även kallat walk-in use. Tillgång till databaserna skall ges genom att den deltagande institutionens IP-nummer registreras hos databasleverantören. Det skall även vara tillåtet för anställda och studenter att använda baserna utifrån genom uppkoppling på det lokala nätverket.

En annan målsättning är att antalet fjärrlån skall minska och att informationsförsörjningen på universiteten och högskolorna överlag skall bli bättre.

Genom att gå samman och ställa krav på förlag och leverantörer, kan biblioteken få bättre avtal. BIBSAM:s erfarenhet är också att avtalsvillkoren generellt blir bättre och att priserna blir

lägre när många institutioner går samman. Den samlade upphandlingskompetens som finns på BIBSAM innebär en fördel för de bibliotek som inte själva handlar upp elektroniska tidskrifter m.m. I de fall där de enskilda biblioteken har en egen upphandlingsverksamhet kan BIBSAM fungera som en förstärkning.

Disposition och genomförande

Projektgruppen har i princip arbetat i enlighet med den antagna projektbeskrivningen:

1. Genomgång och kartläggning av **samtliga** prismodeller i löpande BIBSAM-avtal.
2. Analys av hur fördelningen av kostnaderna ser ut.
3. Urval av exempelvis tre baser och jämförelse med vad de skulle kosta med en annan modell.
4. Analys av hur BIBSAM:s subventioner har slagit.
5. Subventioner i framtiden?
6. Förslag till ny/a prismodell/er.

Utöver dessa punkter har projektet gjort en kortfattad jämförelse med situationen i de andra nordiska länderna. Av praktiska skäl har denna jämförelse placerats först i rapporten.

Projektgruppen redovisar sedan en översikt av de prismodeller som förekommer i BIBSAM-avtalen. Översikten kompletteras med kommentarer. Därefter görs en analys av vilken officiell statistik som finns att tillgå och hur den skulle kunna användas vid beräkning av hur kostnaderna skall fördelas. Därefter följer en utvärdering av prismodellerna i olika databaser. Projektgruppen valde ut tre, till sin karaktär olika databaser för utvärdering: Project MUSE, AffärsData och IDEAL. Avslutningsvis har projektgruppen redogjort för hur databasavtalen har subventionerats och erfarenheterna därav.

BEGREPPSDEFINITIONER

Antal forskare: För att få ett mått på ”antalet forskare” har årsverken från följande tjänstebeteckningar sammanräknats: professor, lektor, nordisk lektor, utländsk lektor samt forskarassistent. Begreppet ”antal forskare” avser fortsättningsvis i denna rapport årsverken från tjänstebeteckningarna ovan. Uppgifterna hämtas ur Högskoleverkets officiella statistik.

Forskningsbibliotek: Avser i denna rapport forskningsbibliotek utan akademisk utbildning knuten till sig.

Forskningsvolym: Uppgifterna om forskning i resultatredovisningen skall avse en bedömning av den totala forskningsvolymen inom respektive fakultet uttryckt i antal personår.²

Heltidsekvivalent (personår): Total arbetstid dividerad med normalarbetstid för en heltidsarbetande lärare.³

Helårsstudenter (hst)/Full time equivalent (FTE): Antalet studenter som är förstagångs- och fortsättningsregistrerade på ett kurstillfälle multiplicerat med kurstillfallets poängomfattning under en viss period dividerat med 40. Studenter som avbrutit studierna inom tre veckor efter påbörjad kurs ska inte ingå i beräkningen.⁴ Uppgifterna levereras till Högskoleverket av SCB som samlat in och sammanställt uppgifter från respektive högskola efter Högskoleverkets tekniska mallar. Begreppet ”studenter” används i denna rapport som förkortning för ”helårsstudenter”.

Pappersprenumerationer: Begreppet ”pappersprenumerationer” avser i denna rapport prenumerationer av tryckta tidskrifter.

² Högskoleverkets definition, <http://nu.hsv.se/>

³ Högskoleverkets definition, <http://nu.hsv.se/>

⁴ Högskoleverkets definition, <http://nu.hsv.se/>

DE ANDRA NORDISKA LÄNDERNAS CENTRALA LICENSER

Deltagarna i projektgruppen har framfört önskemål om att finna ett forum för fortsatt diskussion om frågor som rör kostnadsfördelning för de centrala licenserna. Gruppen menar att de övriga nordiska ländernas organisation skulle kunna tjäna som idégivare. Nedan följer en kort redogörelse av hur övriga nordiska länder har organiserat sitt arbete med att samla in önskemål och förankra beslut hos sina uppdragsgivare (dvs. biblioteken) gällande upphandlingen.⁵ Förutsättningarna för arbetet, inte minst de ekonomiska, skiljer sig markant mellan de nordiska länderna.

Finland – FinELib

I Finland sköts arbetet med centrala licenser från nationalbiblioteket, Helsingfors universitetsbibliotek, och är en del av skapandet av ”det nationella elektroniska biblioteket”, FinELib.⁶ Arbetet initierades av undervisningsministeriet⁷ och omfattar utvecklingen av ett gränssnitt där elektroniska tidskrifter samt elektroniskt publicerat material från universiteten, subject-based information gateways (s.k. SBIG:ar) etc. skall kunna sökas. Sedan år 2000 är arbetet med centrala avtal en permanent del av nationalbibliotekets arbete. Det finns en styrgrupp (steering committee) för arbetet. Kommittén består av bibliotekschefer och utöver denna finns det separata diskussionsgrupper med representanter för konsortiebiblioteken. En av dessa är en policygrupp som diskuterar t.ex. finansieringsmodeller och övriga är ämnesspecifika grupper (engineering, science, medicine, economics, humanities och arts and culture) där det sker en behovsanalys och utvärdering av databaser inom ämnesområdet. I och med att avtalen i stor utsträckning betalas med centrala medel är behovet av dessa grupper för att förankra besluten stort. Universiteten betalar 20 % av kostnaden själva för allmänna baser och 50 % för ämnesspecifika baser, medan forskningsbiblioteken och folkbiblioteken får stå för hela kostnaden själva. Finland har ett relativt stort antal centrala avtal för databaser, men har p.g.a. de nationella förutsättningarna, inte samma principer i avtalsskrivandet som BIBSAM.

Danmark

I Danmark ingår licensskrivandet i Denmark’s Electronic Research Library som är ett femårigt

⁵ Observera att uppgifterna är sammanställda våren 2000 - förändringar sker ständigt.

⁶ <http://hul.helsinki.fi/fielib/svenska/rulise.html> <http://hul.helsinki.fi/finelib/svenska/rulise.html>

⁷ <http://hul.helsinki.fi/finelib/svenska/uppgift.html>

projekt finansierat av undervisningsministeriet, forskningsministeriet och kulturministeriet i samarbete. Det finns en styrgrupp som utarbetar och följer upp mål inom ministeriernas fastslagna ramar. Ett av målen är skapandet av ett nationellt gränssnitt för elektroniska resurser.⁸

Biblioteksstyrelsen fungerar som sekretariat för styrgruppen och arbetsgrupper utformas för olika uppgifter. Utgångspunkten för att en central licens skall upphandlas, är att området för databasen är brett, annars får biblioteken själva skaffa licenser. Tre personer på biblioteksstyrelsen arbetar med förhandlingar och administration. Danmark har ca tio avtal som subventioneras i varierande utsträckning. Budgeten innebär att summan av de subventionspengar som betalas ut till biblioteken minskas för varje år fram t o m 2002, som är sista året för subventioner. Planen är att biblioteken skall anpassa sina kostnader för nytt elektroniskt material år från år för att själv kunna bära dessa i ett senare skede.

Island

Islands förutsättningar skiljer sig främst genom att befolkningen och därmed omfattningen av den akademiska utbildningen och forskningen är relativt liten.⁹ Island har ca sju licenser, de med störst antal deltagare har nio bibliotek som prenumeranter. Licensen för Encyclopaedia Britannica är nationell i bemärkelsen att hela Islands befolkning har tillgång till betalversionen av uppslagsverket.

I övrigt håller Island på att utforma en struktur för arbetet med centrala licenser. En styrgrupp bildades i januari 2000 och består av fem personer med en ordförande från utbildningsdepartementet. Övriga medlemmar representerar skol- och folkbiblioteken, universitetsbiblioteket, the Icelandic Research Council och the Icelandic Library Association. Planen är att anställa en person som arbetar med avtalen samt att bilda tre diskussionsgrupper, s.k. back-up-groups, som representerar universitetsbiblioteken, forskningsbiblioteken respektive skol- och folkbiblioteken. Diskussionsgruppernas främsta uppgifter är informationssamling, urval och testning, marknadsföring av tester samt att diskutera prisfördelning och subventioner inom konsortiet.

På Internet finns ett formulär med frågor om den databas som testas som bibliotekspersonalen och användarna kan fylla i. Det är bl a ett sätt för gruppen att få veta om databasen används, om användarna finner vad de söker och om de upptäcker många felaktigheter. Modellen är inspirerad av Finlands arbetssätt.

Regeringen har beslutat att styrgruppen måste söka medel från centrala medel reserverade för

⁸ <http://www.deff.dk/vejviser/>

⁹ Islands befolkning: 270 919 personer. University of Iceland har 6 588 studenter och de andra sju universiteterna har ca 3 500 studenter tillsammans.

IT-projekt för kostnaderna för varje enskild licens.

Norge

I Norge sköter Riksbibliotekstjenesten, RBT, arbetet med centrala licenser och de har i nuläget inga centrala medel för finansiering av licenserna. Norge har relativt få kontrakt. RBT planerar att under hösten 2000, enligt deras hemsida, skapa ett antal brukarforum med deltagare från universiteten och högskolorna.¹⁰ Deras uppgift skall vara rådgivande för arbetet med centrala licenser.

¹⁰ <http://www.rbt.no/fellesavtaler/2000-07-06-utkastbrev-brukerfora.html>

Prismodeller

DATABAS/DATABASVÄRD	Avtal fr o m - t o m	Antal inst	Prismodell	Anmärkingar
<i>Affärsdata/</i> AffärsDataAB	990515-000514	32	Antal studenter och forskare inom vissa fakultet Fyra nivåer	BIBSAM fördelar klumpsumman
<i>IDEAL/</i> Academic Press	000101-001231	38	Pappersprenumerationer -96 Golv (två)	BIBSAM subventionerar
<i>PCI/</i> Bell & Howell	990127-000126	6	Storlek och/eller ämnesinriktning på institutionen Tre nivåer + samtidiga användare	
<i>Soc Abstr /</i> CSA	991201-001228	21	Enhetspris	
<i>Academic Search Elite/</i> EBSCO	990901-001231	39	Antal studenter	BIBSAM subventionerar
<i>ELSEVIER (via</i> LIBRIS)	990101-011231	32	Pappersprenumerationer -98/99	BIBSAM subventionerar
<i>Britannica Online/</i> Enc Brit	990901-001231	43	Antal studenter	
<i>GROVE ART + OPERA /MacMillan Reference Ltd</i>	000101-001231	7 / 3	Pris per samtidiga användare	
<i>HELECON /</i> Helsinki School of Econo: and Business Administration	000201-010131	19	Enhetspris	BIBSAM fördelar klumpsumman
<i>Web of Science /</i> ISI	990401-011231	37	Antal studenter och forskare Golv (två) och tak	
<i>JCR /</i> ISI	000101-001231	14	Storlek på institutionen Två nivåer	
<i>Emerald/</i> MCB	000101-021231	33	Pappersprenumerationer -99	
<i>Mediearkivet/</i> Mediearkivet.se	991101-001031	43	Antal studenter Fyra nivåer	
<i>Project MUSE /</i> Johns Hopkins U P	991231-001231	26	Storlek och/eller ämnesinriktning på institutionen Tre nivåer	
<i>PressText /</i> Pressens Bild AB	990501-000430	28	Storlek på institutionen Tre nivåer	
<i>Silverlinker /</i> Silverplatter	990601-000531	68	Ingen	BIBSAM betalat hittills
<i>LINK /</i> Springer Verlag	000301-001231	68	Ingen	BIBSAM betalat hittills
<i>ABI/inform, ASTP, DissAbs / Bell & Howell</i>	991231-001231	18 / 4 / 10	Storlek och/eller ämnesinriktning på institutionen Tre nivåer + samtidiga användare	

PRISMODELLER

I följande kapitel beskrivs de olika prismodeller som finns bland BIBSAM:s avtal. Erfarenheter av modellerna samt alternativa modeller diskuteras. Tabellen *Prismodeller* ger en översikt över de aktuella databaserna och de principer som ligger till grund för kostnadsfördelningen. Generellt gäller att leverantören själv presenterar en modell som genom förhandlingar anpassas till BIBSAM-konsortiet. BIBSAM har i ett par fall (Helecon och nya AffärsData) skapat egna fördelningsmodeller.

Översikt

Prismodellerna grundas på olika principer. I flera modeller placeras medlemmarna i kategorier utifrån uppgift om storlek och, i några fall, ämnesinriktning på respektive institution. För databaser som avser tidskrifter i fulltext är prismodellerna oftast baserade på tidigare eller existerande pappersprenumerationer från förlaget i fråga. Med utgångspunkt i översiktstabellen *Prismodeller* kan de modeller som används för nu löpande avtal grovt delas in i fem kategorier. Priset per deltagande institution grundas på:

- Storlek och/eller ämnesinriktning på institutionen (Chadwyck-Healey¹¹, Johns Hopkins UP, UMI, ISI/JCR)
- Antalet samtidiga användare (MacMillan)
- Enhetspris (Cambridge Scientific Abstracts, Helecon)
- Pappersprenumerationer från ett visst förlag (Academic Press, Elsevier, MCB)
- Officiell statistik över antalet studenter etc. (AffärsData, EBSCOhost, Encyclopaedia Britannica, ISI/WoS, ISI/JCR, Mediearkivet och PressText)

De tre första kategorierna är relativt okomplicerade. Placeringen av en institution i en priskategori efter storlek och ämnesinriktning sker i dialog mellan BIBSAM och leverantören i fråga. Institutionerna i konsortiet kan grovt delas in i universitet, högskolor och övriga. Alla konsortiets medlemmar har dock inte en självklar placering. Exempelvis har några tidigare högskolor fått universitetsstatus men ännu inte hunnit utvidga sin forskning i större utsträckning. En generell ämnesindelning låter sig bara göra för ett fåtal av institutionerna.

Att betala efter hur många samtidiga användare man har är en modell som var mer relevant innan webb-tekniken slog igenom. Problemet är att leverantören ofta saknar ett effektivt sätt att

¹¹ Chadwyck-Healey och UMI har gått samman och heter numera Bell & Howell.

mäta antalet samtidiga användare. BIBSAM strävar efter ett obegränsat antal samtidiga användare i sina avtal.

Enhetspris är enkelt och är möjligt för de databaser som ligger på en lägre prisnivå. Att försöka fördela och differentiera priset för en relativt billig databas kan leda till att högsta pris hamnar högre än listpris vilket är orimligt. För t.ex. CSA finns två enhetspriser, ett för forskningsbiblioteken och ett för övriga.

De två sistnämnda kategorierna har visat sig komplexa att arbeta med och kommer att få mer utrymme i rapporten.

Prismodeller baserade på pappersprenumerationer

Prismodellerna för databaser som avser förlagsspecifika tidskrifter i fulltext baseras alla utom en på kostnaderna för prenumerationer på tryckta tidskrifter bland konsortiets medlemmar.

Undantaget är Project MUSE som har kategoripriser baserat på institutionernas storlek. Academic Search Elite, ABI/Inform Global samt Applied Science and Technology Plus som innehåller titlar från olika förlag har andra prismodeller.

Beskrivning av aktuella modeller

IDEAL (Academic Press)

Avtalet med Academic Press kom till stånd våren 1998. Utgångspunkten för beräkning av priset var förlagets egen sammanställning av konsortiedeltagarnas prenumerationer året 1996. I modellen tas hänsyn till det totala antalet prenumerationer inom konsortiet, vilka titlar av IDEAL:s totala utbud som finns med, samt antalet duplikatprenumerationer. Detta bakas in i en s.k. Multiplicity Factor. Modellen är svåröverskådlig och det är komplicerat att introducera nya medlemmar under löpande avtalsperiod. Det är tillåtet att säga upp pappersprenumerationer. Om man önskar behålla eller köpa till tidskrifter i tryckt format från Academic Press har man rätt till s.k. Deep Discount på 75% av listpriset. Alla konsortiets medlemmar får tillgång till alla tidskrifterna från Academic Press. Under 1999 introducerades ett antal tidskrifter från andra förlag i databasen. Dessa titlar ingår inte i licensen och detta har skapat förvirring bland användarna.

Emerald (MCB)

Avtalet gällande de drygt hundra tidskrifterna från MCB blev färdigt hösten -99 och löper 000101-021231. Prismodellen är i teorin enkel. De institutioner som valt att behålla sina tidskrifter i tryck betalar 100 % av kostnaden för 1999-års pappersprenumerationer. De som valt enbart elektroniskt betalar 95 % av kostnaden för 1999-års pappersprenumerationer. Priset är

konstant utan uppräknningar för de tre år avtalet löper. Alla konsortiets medlemmar får tillgång till alla tidskrifter som MCB gav ut när kontraktet skrevs under. Eventuella nyförvärv från MCB:s sida ger man inte automatiskt tillgång till. Deltagande institutioner kan köpa till papperstidskrifter till 70 % rabatt.

Elsevier (via LIBRIS)

Ett första avtal kom till stånd vid årsskiftet 1998/99. Prismodellen grundade sig på konsortiedlemmarnas prenumerationer på Elseviers tidskrifter 1998. Institutionerna kunde välja att antingen säga upp pappersprenumerationer redan från början, behålla pappersprenumerationerna endast första året eller behålla pappersprenumerationer hela avtalsperioden. Oavsett variant betalar man en s.k. Cross Content Fee på 10,5 %. Denna avgift beräknas på kostnaden för varje institutions pappersprenumerationer. Värdet av pappersprenumerationerna räknas i sin tur upp med maximalt 9,5 % varje år. Om den verkliga prishöjningen på prenumerationerna överstiger denna maxhöjning skall Elsevier kreditera institutionerna för mellanskillnaden. Denna återbetalning gäller dem som valde att behålla, och därmed betalade listpris för, sina papperstidskrifter. Om man valde att inte behålla papper skulle man få 10 % rabatt. Hur priset för dem som valde enbart elektroniskt, och hur denna 10 % rabatt skulle beräknas, är emellertid inte entydigt enligt kontraktet.

Institutionerna som deltog i första delen av avtalet fick alla tillgång till de Elsevier-tidskrifter som det fanns prenumerationer för inom gruppen, dvs. ca 352 titlar.

Ett andra avtal kom till stånd vid årsskiftet 1999/2000. Detta inkluderade åtta av de stora universiteten under de resterande två åren av avtalet. Med denna utvidgning uppgick konsortiets samlade prenumerationer till över 800 titlar. Enligt avtalet har konsortiet tillgång till de titlar som finns inom gruppens prenumerationer. Som en test under år 2000 har konsortiet emellertid tillgång till alla tidskriftstitlar som ingår i Elseviers elektroniska portfölj, dvs. över 1 100 titlar. Till skillnad från tidigare fick universiteten som gick med i det senare avtalet möjlighet att räkna enbart de prenumerationer som biblioteken själva betalade för.

Enligt avtalet måste det totala värdet av prenumerationerna bibehållas. De institutioner som valde alternativet att behålla tidskrifterna i papper får därför inte säga upp sina prenumerationer under avtalsperioden. Titlar på institutionernas prenumurationslista kan emellertid ersättas av andra titlar. I det andra avtalet inkluderades en s.k. ”opt-out clause” som ger de åtta nya medlemmarna möjlighet att hoppa av under avtalsperioden.

American Chemical Society, ACS

Avtalet kom till stånd sommaren 2000 för perioden fram till årsskiftet. Enligt ACS:s

standardmodell baseras priset på varje medlems prenumerationer på ACS-tidskrifter. En årlig kostnad som motsvarar 15 % av varje institutions prenumerationskostnader läggs till för tillgång till databasen. Konsortiets medlemmar får tillgång till alla de titlar som det finns prenumerationer för inom gruppen, under förutsättning att de finns tillgängliga i elektronisk format. Konsortiet får emellertid inte automatisk tillgång till nya titlar som introduceras i ACS:s portfölj.

Under nästa avtalsperiod, från 2001, är det meningen att priset skall grunda sig på de elektroniska prenumerationerna (förhandlingar pågår). Kostnaden för tillgång till databasen beräknas som 90 % av kostnaden för varje institutions prenumerationer året innan. Om man önskar behålla alla eller en del av titlarna i tryckt format betalar man 25 % av listpriset för dessa. Denna modellen ger mer flexibilitet med hänsyn till uppsägning av papper. En förutsättning för att modellen skall fungera är att tidskriftsagenterna är informerade om rabatten på de tryckta tidskrifterna.

Erfarenheter av prismodeller knutna till pappersprenumerationer

De avtal om elektroniska tidskrifter som har tecknats av BIBSAM har arbetats fram under en period som präglats av osäkerhet från förlagens sida inför framtida utveckling av elektronisk respektive traditionell publicering av vetenskapliga tidskrifter. Förlagen har varit angelägna om att inte förlora inkomster i samband med införandet av elektroniska tidskrifter. Genom att basera priserna för elektronisk tillgång på kostnaden för befintliga pappersprenumerationer får förlagen en referenspunkt i prissättningen samt en inkomstgaranti. En allmän tendens från förlagens sida är kravet på att de institutioner som går med i ett avtal skall binda sig att behålla sina pappersprenumerationer. BIBSAM:s ståndpunkt vid upphandlingen har varit att det dels skall vara möjligt att teckna sig för enbart digital prenumeration, dels att priset för elektronisk prenumeration skall vara lägre än motsvarande i tryckt form.

I och med att några institutioner har valt att helt gå över till elektroniska tidskrifter när så är möjligt, kommer förlagen att bli tvungna att utveckla nya prismodeller med andra referenspunkter.

Avtalen ovan som är knutna till kostnaderna för pappersprenumerationer har visat sig svåra att administrera. Beräkningsgrunderna och förhållandet till de tryckta tidskrifterna har i flera fall inte varit entydiga. Detta har lett till stora arbetsinsatser och utdragna diskussioner med leverantörer, bibliotek och agenter.

Tidskriftsagenter

En svårighet i hanteringen av dessa avtal beror på att de tryckta tidskrifterna faktureras och distribueras av tidskriftsagenter och inte av förlagen själva. BIBSAM och förlagen har tecknat avtal som omfattar de tryckta tidskrifterna utan att agenterna varit delaktiga. Dessvärre har, vilket

BIBSAM felaktigt antagit, förlagen inte informerat sina agenter om innebörden och konsekvenserna av avtalen. När det gäller Elsevier-avtalet har Elsevier tolkat det så att agenterna, och inte Elsevier, skall stå för avtalade återbetalningar av kostnader för uppsagda tryckta tidskrifter. Agenterna har inte haft kunskap om den avtalade rabatten på ytterligare tryckta tidskrifter som biblioteken har haft rätt till i flera avtal. Missförstånd och felaktiga uppgifter från agenternas sida till biblioteken har lett till långa diskussioner.

Ett annat problem har varit faktureringen. Academic Press fakturerar exempelvis databasen separat och de tryckta tidskrifterna får köpas till rabatterat pris, dvs. penningflödena är separerade. I avtalet med MCB finns en specificerad kostnad i avtalet vilken omfattar både tryckt och elektroniskt material eller enbart elektroniskt material. Efter många turer enades BIBSAM och MCB om en modell där agenterna fakturerar en liten del av summan i de fall institutionerna valt både tryckt och elektroniskt och där BIBSAM fakturerar allt för dem som valt enbart elektroniskt.

Befintliga pappersprenumerationer

Det har visat sig att förlagen inte själva har fullständig kontroll över vilka prenumerationer deras kunder har. De listor över prenumerationer som skickats ut har innehållit många felaktigheter exempelvis har gamla prenumerationer ingått och olika prenumeranter blandats ihop. Springer Verlag har inte kunnat åstadkomma prenumerationslistor utan biblioteken har själva fått arbeta fram detta underlag. Eftersom avtalen gäller hela universitetet har förlagen tidigare varit angelägna att få uppgift även om de institutionsprenumerationer som ligger utanför bibliotekens kontroll. Detta övergavs dock i och med utvidgningen av Elsevier-avtalet och är inte aktuellt för det nya Springer-avtalet. En diskussion om det omöjliga för biblioteken att dels ta fram uppgifter om prenumerationer ute på institutionerna, dels informera alla berörda vad som gäller för uppsägning etc. har bl a förts på e-postlistan Liblicense.¹² Flera företrädare har deklarerat att de omöjligt kan ansvara för prenumerationer utanför deras kontroll och att de därför anammat policyn att räkna enbart bibliotekets prenumerationer, även om detta medför att färre tidskrifter förs till licensen. Att förlagen har kommit till ett skede där de accepterar detta tyder på att de har samma svårigheter med komplicerade kontrakt som kunderna. I 1999 års testavtal med Springer ingick en ”icke-uppsägningsklausul” som innebar att de universitet/högskolor som var med på avtalet inte fick säga upp några tidskrifter. (En sådan klausul är emot BIBSAM:s principer och är numera borttagen.) Det visade sig praktiskt svårt att göra de personer som ansvarade för tidskriftsprenumerationer på universitetens institutioner medvetna om detta och att kontrollera att det efterföljdes. Frågan är också om alla institutioner och forskare är informerade om att de kan få rabatt på tryckta tidskrifter från vissa förlag genom de centrala avtalen.

De bibliotek som inte haft några prenumerationer alls har kunnat ansluta sig till MCB respektive Academic Press-avtalen till ett minimipris.

Allt eller inget

Konsortieavtal för elektroniska tidskrifter har inneburit att alla deltagande institutioner har fått elektronisk tillgång antingen till alla de tidskrifter som någon i konsortiet prenumererat på i tryckt form eller till förlagets hela utgivning. Detta har inneburit att de institutioner som inte haft så många prenumerationer tidigare har fått tillgång till ett stort material för en mycket låg kostnad mätt per tidskrift. Samtidigt är ju inte tillgången begränsad till biblioteket, utan de stora universiteten har fått obegränsad åtkomst över hela universitetsområdet. För att få rabatter för konsortier krävs att många institutioner är med. En del universitet/högskolor upplever att de betalar för titlar som de inte valt. Undersökningar visar dock att titlar som tidigare inte fanns på institutionen i tryck används i elektronisk form.¹³ Eftersom marginalkostnaden för förlagen att ge tillgång till en eller många tidskrifter är liten, är risken att det i första hand är förlagen som skulle vinna på att selektera tidskrifterna. Kostnaderna för tryck, distribution och fakturering via agenter tillkommer inte i ett konsortieavtal för elektroniska tidskrifter. Att låta varje enskild medlem i ett konsortium ha tillgång till utvalda tidskrifter från leverantörens gränssnitt skulle i nuläget leda till ett omfattande administrativt arbete för såväl BIBSAM som förlagen. I och med att tidskriftsagenterna börjar komma in på marknaden för elektroniska tidskrifter kommer det troligen att bli enklare för enskilda institutioner att beställa enstaka tidskrifter den vägen.

Det finns dock ett undantag från allt eller inget, nämligen *Project MUSE* där deltagarna inför år 2000 hade möjlighet att välja ämnesinriktade paket eller paket efter utgivare. Johns Hopkins University Press som står bakom *Project MUSE* har standardlösningar för konsortier. För BIBSAM-konsortiets del visade det sig att nästan alla deltagare valde tillgång till hela databasen utan selektering.

Alternativ prissättning på e-tidskrifter?

BIBSAM eftersträvar avtal som enbart gäller elektroniskt material. Det finns dock svårigheter i prissättningen av enbart elektroniska tidskrifter. BIBSAM arbetar för att elektroniskt skall vara billigare än tryck, men hur värderar man exempelvis en utökad tillgång för hela universitetet? När det gäller en tidskrift som *Science*, som finns i många exemplar på universiteten/högskolorna, måste man jämföra institutionens totala kostnad för tryckt upplaga med kostnaden för tillgång till databasen. Samtidigt ger databasen tillgång till tidskriften från 1995 med obegränsat antal

¹² <http://www.library.yale.edu/~llicense/index.shtml>

samtidiga användare. Projektgruppen anser att det är långsiktigt viktigt att hålla nere kostnaderna för det elektroniska materialet i de fall kostnader för tryck respektive elektroniskt specificeras i avtalet. En risk med att så många prismodeller utgår ifrån pappersprenumerationer är att biblioteken låser sig vid en hög kostnad, trots att förlagen borde kunna sänka sina kostnader i och med att kostnaden för tryckning och distribution försvinner.

Separata avtal för tryck och elektroniskt kan medföra ökade kostnader för de institutioner som väljer att ha tryckt material parallellt, medan de som väljer enbart elektroniskt får betydligt sänkta kostnader. För några av BIBSAM:s nu löpande avtal, framför allt det med MCB, har kostnaden för att behålla sina tryckta titlar i kombination med tillgång till databasen varit marginellt högre än att ha enbart elektroniskt.

I och med att en del bibliotek väljer att gå över till enbart elektroniskt material måste förlagen finna nya metoder att sätta pris på sina databaser. Academic Press har t.ex. erbjudit ett nytt prisförslag baserat på statistik över forskning vid de deltagande institutionerna (se kap ”Utvärdering – tre exempel”).

Prismodeller baserade på officiell statistik om institutionen

Som inledning till förhandlingar om nya databaser har leverantörerna ofta efterfrågat officiell statistik för att beräkna ett pris. I några fall har leverantörerna haft en färdig modell, i några fall har modellen uppstått i en dialog/förhandling.

Följande statistiska parametrar¹⁴ har använts till grund för prismodeller:

- Antal helårsstudenter (EBSCOhost, Encyclopaedia Britannica, ISI/WoS, Mediearkivet)
- Antal forskare (EBSCOhost, ISI/WoS)
- Forskningsvolym (Academic Press förslag till ny modell)
- Antal anställda (AAAS/*Science* samt istället för antal studenter och forskare för forskningsbiblioteken)
- Antal helårsstudenter inom viss fakultet (AffärsDats tidigare modell)
- Antal professionella bibliotekarier (Academic Press förslag till ny modell)
- Antal bokvolymmer och prenumerationer på seriella publikationer (JSTOR, blev inget centralt avtal)
- Antal helårsstudenter som är inskrivna på vissa ämnen (AffärsDats nya modell).

¹³ Se Stange, Kari *Electronic journals in Swedish academic institutions*. Magisteruppsats, inst. för kultur- och biblioteksstudier Uppsala 1999, s 54.

¹⁴ Se kap ”Begreppsdefinitioner” samt ”Officiell statistik som verktyg”.

De flesta av parametrarna ovan avser att uppskatta antalet potentiella användare. För ISI/*Web of Science* viktas forskarna dubbelt eftersom de antas utnyttja databasen mer än studenterna.¹⁵ Priset för *Encyclopaedia Britannica* räknades ut genom en formel som innebär att institutionerna betalar efter hur många helårsstudenter de har.¹⁶ Modellen bygger alltså på antagandet att användningen är proportionell mot antalet studenter.¹⁷ För forskningsbiblioteken finns två fasta nivåer beroende på antalet anställda. AAAS/*Science* (avtal under förhandling) räknar samman alla anställda och studenter och delar in institutionerna i kategorier.

I det nya avtalet med AffärsData (000515-011231) anges en klumpsumma utan specifikation av respektive institutions pris. Denna klumpsumma har fördelats av BIBSAM efter statistik över helårsstudenter inom vissa ämnen (se kap ”Utvärdering – tre exempel”). Ingen prismodell tar hänsyn till besökande användare.

Källor

BIBSAM har hämtat statistiken ovan dels ur Höskoleverkets *Årsrapport för universitet och högskolor* och dels ur BIBSAM:s/SCB:s *Forskningsbiblioteken*. Den förstnämnda publikationen har använts för antalet helårsstudenter (inom visst ämne/fakultet), antalet anställda samt antalet forskare. För att få ett mått på ”antalet forskare” har årsverken från följande tjänstebeteckningar sammanräknats: professor, lektor, nordisk lektor, utländsk lektor samt forskarassistent. Begreppet ”antal forskare” avser fortsättningsvis i denna rapport årsverken från tjänstebeteckningarna ovan.

När det gäller professionella bibliotekarier har BIBSAM:s/SCB:s statistik redovisning nyttjats, uppgiften återfinns i tabell 20, Pers. helårsverken, Bibl./dok. Samma publikation användes för att ta fram den statistik över ett biblioteks antal volymer och antal seriella titlar som JSTOR efterfrågade.

Erfarenheter med prismodeller baserade på officiell statistik

I de fall ovan där antalet helårsstudenter och/eller antal forskare har varit grund för prissättningen, har enbart antalet anställda (uppgift lämnad av resp institution) ersatt högskolestatistiken för de icke-akademiska forskningsbiblioteken. Detta har lett till att forskningsbiblioteken har hamnat långt under universiteten/högskolorna, vilket har kompensrats med en golvprisnivå. Flertalet av prismodellerna grupperar deltagarna i priskategorier för att motverka alltför stor kostnadsspridning. I det tidigare avtalet med AffärsData samt för *Encyclopaedia Britannica* har

¹⁵ Priset för varje institution räknas fram genom att man först fastställer institutionens andel av summan av konsortiets studenter plus forskare gånger två. Denna procentsats multipliceras med en totalsumma.

¹⁶ Andelen av det totala antalet studenter i procent*(999 + (totala antalet studenter-2500)*0,25) Enhet: pund.

¹⁷ Tyvärr har inte tillförlitlig statistik över användningen av *Encyclopaedia Britannica* gått att få fram. Den statistik som förlaget levererar visade sig efter närmare analys vara ologisk för flera institutioner. Förhållandet har påpekats för EB.

ingen kategoriindelning använts utan kostnaden för respektive institution har varit direkt proportionell mot antalet helårsstudenter.

Det prisförslag som presenterades från JSTOR byggde på statistik över bestånd och seriella titlar (se nedan). Trots att biblioteken själva lämnat in dessa uppgifter till SCB uppstod i flera fall en diskussion mellan biblioteken och BIBSAM angående tillförlitligheten i uppgifterna. Flera bibliotek menade att deras uppgifter inte var rimliga i relation till andra biblioteks.

En diskussion om hur vi kan använda officiell statistik i framtida prismodeller finns i kapitlet ”Officiell statistik som verktyg”.

Klumpsumma att fördela?

Av genomgången ovan framkommer att BIBSAM enbart i två fall omfördelat kostnaderna mellan institutionerna genom att skapa en egen prismodell. Kostnaderna för den enskilda institutionen för avtalen med Elsevier respektive Academic Press bygger på förlagens prismodell, men genom subventioner har förhållandet mellan de olika institutionernas kostnader justerats (se kapitel ”Subventioner”). Det finns för- och nackdelar med att BIBSAM omfördelar konsortiets totala kostnad. Att utarbeta *en* fördelningsmodell för alla centrala avtal skulle rationalisera arbetet mycket. I och med att databaserna har så skiftande karaktär och inriktning menar dock projektgruppen att det inte är rimligt att ha *en* standardfördelningsmodell. Om BIBSAM betalar en klumpsumma till leverantören och sedan fakturerar biblioteken var för sig innebär det en förenkling för leverantören vilket borde leda till ett lägre totalpris. Det kan vara svårt att fastställa en klumpsumma, men i och med att avtal förnyas kan gamla priser användas som referenspunkter. En nackdel med att administrera en klumpsumma som BIBSAM fördelar är svårigheten att prissätta institutioner som tillkommer under löpande avtal. Det är också svårt att skapa fördelningsmodeller som upplevs som rättvisa.

I förhandlingar med en del leverantörer har BIBSAM kunnat påverka prismodellen. Det är viktigt att BIBSAM har en välgrundad uppfattning om vilken typ av prismodell som önskas från olika förlag.

Alternativa prismodeller

Projektgruppen har försökt finna nya alternativ för att fördela kostnader. De alternativ som gruppen diskuterat och som inte tidigare presenterats i denna rapport är 1) fördelning efter användning; 2) fördelning efter universitetets/högskolans omsättning samt 3) fördelning efter upplevt värde. Fördelning efter användning diskuteras i ett eget kapitel ”Användarstatistik som verktyg”. Att fördela efter ett universitet/högskolas omsättning innebär ett behov av

avgränsningar. Skall hela universitetet/högskolans omsättning räknas? Eller enbart bibliotekens? Skall ett bibliotek som får försämrade anslag få lägre priser från BIBSAM? En jämförelse av omsättning skulle antagligen visa på ungefär samma förhållande mellan de stora universiteten och de mindre högskolorna som t.ex. måttet på helårsstudenter.

En ny tanke från gruppen består av en prismodell som bygger på hur stort det upplevda värdet är av tillgången till respektive databas. Praktiskt skulle det kunna gå till så att man har budgivning med slutna bud. Summan av buden presenteras för leverantören inför förhandlingar. Ett sådant tillvägagångssätt strider mot den genomskinlighet i arbetet som BIBSAM eftersträvar. Vilka blir konsekvenserna när biblioteken i efterhand får reda på vad andra betalat? För att verkligen få ett mått på upplevt värde borde ju slutanvändarna tillfrågas.

Frågan om vilken prismodell som pressar priset bäst har diskuterats. BIBSAM:s erfarenhet visar att *enkelhet* är en avgörande faktor. Det är viktigt att försöka motverka att de elektroniska tidskrifterna ökar i pris varje år lika mycket som de tryckta gjort de senaste åren. Fleråriga avtal med samma absoluta kostnad per år ger prisgaranti för mer än ett år (exempel MCB där samma priser gäller i tre år).

OFFICIELL STATISTIK SOM VERKTYG

Utgångspunkter

I projektgruppen har vi diskuterat vilken statistik BIBSAM kan använda som grund för prisfördelningen av kostnaderna för de centrala avtalen. Vilka syften skall statistiken tjäna?

Följande krav/önskemål finns för den statistik som skall användas.

- Statistiken skall vara offentlig och lättillgänglig såväl för BIBSAM som för de bibliotek som är berörda.
- Statistiken skall vara så pålitlig som möjligt, dvs. källan och insamlingsförfarandet för den statistik som används bör analyseras.
- Statistiken skall vara relevant för den aktuella databasen.
- Statistiken skall i första hand användas som ett relativt mått.
- Det bör vara möjligt att samla in uppgifter från de icke-akademiska forskningsbiblioteken som motsvarar de från universiteten/högskolorna.
- De parametrar som används skall spegla antaganden om potentiella användargrupper.

Nedan kommer befintliga källor för statistik över uppgifter gällande högskoleväsendet och forskningsbibliotek att analyseras. Mäter den vad vi avser att mäta? Finns det parametrar som inte tidigare använts som kan vara av intresse? I projektgruppens arbete har följande aspekter särskilt diskuterats:

1. Är det möjligt att finfördela måttet på antalet anställda? Eftersom detta mått använts generellt på forskningsbiblioteken kan det vara av vikt att veta hur många av dessa som egentligen är potentiella användare.
2. Doktorander antas vara en potentiellt stor användargrupp. Finns det användbar statistik över doktorander?
3. Finns det ett tillförlitligt mått på ”antalet forskare” som omfattar även externt finansierade forskare? Kan vi finna mått som kan definieras och tillämpas även på de icke-akademiska forskningsbiblioteken?

Tillgänglig statistik

Publikationen *Forskningsbibliotek* sammanställs genom samarbete mellan BIBSAM och SCB.

Minimikravet för att ett bibliotek skall omfattas av statistiken är att bibliotekets personal

tillsammans utgör minst tre årsverken¹⁸, vilket medför att vissa BIBSAM-bibliotek inte ingår. Statistikuppgifterna samlas in genom att biblioteken själva fyller i uppgifter om bl a bestånd i hyllmeter, förvärv i hyllmeter och antal löpande seriella titlar. Dessa uppgifter bygger alltså på de enskilda bibliotekens bedömningar. Att använda dem som grund för prisdistribution är därför vanskligt (se exemplet med JSTOR ovan). Andra uppgifter som har samlats in, kan biblioteken hämta ur sina respektive utlåningssystem etc. (t.ex. antal utlån, öppethållande). Antalet anställda på biblioteket återfinns i "Pers. helårsverken" som är uppdelad i 1) bibliotekarier och dokumentalister, 2) biblioteksassistenter samt 3) övriga. Fördelningen av bibliotekspersonalen i kategorierna ovan görs av varje enskild högskola efter de tjänstebeteckningar som tillämpas där. Andelen "bibliotekarier och dokumentalister" av den totala bibliotekspersonalen skiljer sig från t.ex. 8 % på Lunds UB till 77 % på Högskolan Kristianstad. Att enbart använda kategorin "bibliotekarier och dokumentalister" kan alltså vara missvisande eftersom olika bibliotek tillämpar olika principer för sina tjänstebeteckningar.

Eftersom de centrala avtalen omfattar hela institutionen och inte enbart biblioteken kan inte biblioteksstatistiken direkt relateras till antalet potentiella användare. Om bibliotekets storlek antas avspegla institutionens storlek, kan denna statistik användas som ett relativt mått. Fördelen med denna strategi är att samma statistik skulle kunna användas för forskningsbiblioteken. Som mått på bibliotekets storlek kan uppgiften om totalt antal årsverken i biblioteket användas. Bibliotekens ekonomiska redovisning kan också relateras till varandra. I *Forskningsbibliotek* finns driftskostnader redovisade. Problemet med att använda dessa uppgifter är att de olika universitetens /högskolornas biblioteksorganisation skiljer sig åt. På en del universitet finns t.ex. institutionsbibliotek där budgeten är skild från huvudbiblioteket. Det är också tveksamt hur man i så fall skall tillämpa uppgifterna. Skall de bibliotek som har uppnått en god finansiering från sin moderorganisation få betala mer för avtalen?

Höskoleverkets två statistikprodukter är: *Årsrapport för universitet och högskolor* samt *NU-databasen* (<http://nu.hsv.se/>) Årsrapporten bygger på NU-databasen, men täcker en längre tidsperiod bakåt samt är mer analyserande. NU-databasen utvecklades i och med Högskolereformen 1993 och innehåller data från början av 90-talet och framåt. Årsrapporten bygger till stor del på uppgifter redovisade per budgetår, medan redovisningen i NU-databasen sker per termin. Med andra ord kan användaren välja att ställa samman informationen per budget- eller läsår. Före 1993 sammanföll budgetår och läsår.

De högskolor som finns med i statistiken är de som har examensrätt enligt högskoleförordningen. Polishögskolan har ingen examensrätt och återfinns därför inte i statistiken.

¹⁸ *Forskningsbiblioteken 1988: Mediebestånd, låneverksamhet, personal, driftskostnader m.m.* Statistiska meddelanden. Ku 13 SM 9901, s 2.

Källorna för Höskoleverkets statistik är dels högskolornas studiedokumentationssystem, årsredovisningar och egna uppskattningar, dels andra som t.ex. CSN och BIBSAM. Generellt gäller att grundutbildningen och forskarutbildningen har olika indelningsgrund och det kan därför vara svårt att jämföra uppgifter dem emellan.

NU-databasen finns fritt tillgänglig över nätet och det går att få fram resultatet i Excel-filer, vilket gör den enkel att arbeta med.

Höskoleverket har valt att redovisa fyra variabler när det gäller biblioteksstatistik. De samlas in av BIBSAM/SCB: 1) Bokvolym (hyllmeter), 2) Utlånefrekvens (antal lån), 3) Läsplatser (antal), och 4) Bibliotekspersonal. De tre första variablerna finns under "Biblioteksuppgifter", den fjärde under "Heltidsekvivalenter för grupper av personal".

Grundutbildningen

Antalet studenter på grundutbildningen redovisas både som "helårsstudenter"¹⁹, som tar hänsyn till hur mycket studenten läser, och som "registrerade studenter", ett mått som visar antalet individer. Samma individ kan läsa flera olika kurser. De studenter som registreras för omtentor samt doktorander finns inte med i statistiken. Uppdragsutbildningen ligger separat i databasen. Uppdragsutbildningen skiljer sig från den vanliga utbildningen på två punkter: antagningen och finansieringen. Dessa studenter räknas in bland registrerade studenter men inte bland helårsstudenter.

Helårsstudenter är ett internationellt vedertaget mått (jfr engelskans FTE - full time equivalent) som tar hänsyn till i vilken omfattning en student studerar genom att mäta antalet studenter som läser 40 poäng på ett år. Det är detta mått som BIBSAM använt. Använder man "registrerade studenter" hamnar de universitet som har en hög andel deltidsstudenter på en hög nivå. Att använda helårsstudenter istället för registrerade studenter ger ett bättre mått på potentiell användning.

Grundutbildningen är numera inte officiellt indelad i fakulteter utan i olika ämnesområden. Dessa områden har en hierarkisk struktur och nivån under kallas för ämnesgrupp. I NU-databasen finns: "Helårsstudenter per ämnesområde/-grupp". Ämnesområdena är: Humaniora och teologi, Juridik och samhällsvetenskap, Konstnärligt område, Medicin och odontologi Naturvetenskap, Vård och omsorg samt Övrigt område. Högskolorna inrättar ämnena, det finns ca 277 ämnen (en viss gruppering av Höskoleverket) som indelas i ca 50 grupper. Ämnesstatistiken kan utläsas per helårsstudent eller per registrerad student. För de databaser som har en tydlig ämnesprofil kan

¹⁹ Höskoleverkets definition: "Helårsstudent (hst): Antalet studenter som är förstagångs- och fortsättningsregistrerade på ett kurstillfälle multiplicerat med kurstillfallets poängomfattning under en viss period dividerat med 40. Studenter som avbrutit studierna inom tre veckor efter påbörjad kurs skall inte ingå i beräkningen."

ämnesindelningen vara användbar. Svårigheten ligger i att avgöra vilka ämnen som är relevanta. T.ex. tidskriftsbaserna har ett brett innehåll ämnesmässigt, om än med slagsida åt vissa vetenskapsområden. Indelningen "studenter per utbildningsområden" har regeringen skapat och är en resursindelning som inte är verksamhetsinriktad.

Forskarutbildning och forskning

Doktorander återfinns i statistiken som "aktiva doktorander" per fakultet. Dessa antas ha en aktivitetsnivå på 10 % eller mer. Det finns inget "helårskandidat" begrepp, utan varje institution diskuterar den aktuella aktivitetsnivån med doktoranden i fråga. Det finns ett mått på studiefinansiering men doktorandernas finansiering kan variera under en termin. Om man använder antalet "aktiva doktorander" som ett mått på potentiella användare mäter man alltså individer motsvarande "registrerade studenter". I NU-databasen saknas uppgifter för 1998 om registrerade doktorander för de flesta av högskolorna.

Det finns uppgifter om doktors- respektive licentiatexamen som skulle kunna användas som ett *relativt* mått på hur många doktorander som finns vid ett universitet/högskola. I diagram *Doktorsexamina* kan man se att antalet registrerade doktorander och avlagda licentiat- och doktorsexamina (1998) är proportionella mot varandra.

I NU-databasen är examenstyp (högskole-, kandidat-, magister- och yrkesexamen) specificerad, men inte ämnesinriktningen. Detta är något som på sikt kommer att finnas i databasen. Uppgifterna finns än så länge bara på Högskoleverket.

För att mäta antalet forskare har BIBSAM använt följande lärarkategorier: professor, lektor, nordisk lektor, utländsk lektor och forskarassistent. För dessa kategorier finns även specificerat antal "årsverken av lärare med doktorsexamen". Framförallt på de mindre högskolorna har inte dessa lärarkategorier alltid doktorsexamen. Skall enbart de som har doktorsexamen räknas in bland forskare? Enligt företrädare för Högskoleverket²⁰ som arbetar med statistik är detta ett rimligt sätt att mäta antalet forskare. Problemet är dock att det är ett ganska grovt mått som inte säger någonting om hur mycket tid som ägnas åt forskning respektive undervisning. Det kan också finnas andra kategorier som håller på med forskning, t.ex. läkare som använder en viss del av sin tid åt forskning. Doktorander återfinns inte heller bland dessa lärarkategorier.

"Forskningsvolym" anges i antalet personår och är en bedömning av den totala forskningsvolymen, dvs. hur mycket tid som används till forskning, inom en fakultet. Uppgifterna samlas in av SCB via enkäter till institutionerna och bygger alltså på en bedömning. Peter Skatt på SCB menar att forskningsvolym mäts oavsett hur finansieringen av forskningen sker. Han menar

²⁰ BIBSAM besökte Högskoleverket i maj -00 för att diskutera deras statistik med bl a Carl Hård af Segerstad.

vidare att måttet visserligen inte är exakt, men att det å andra sidan är ett totalt mått på forskning, dvs. alla som sysslar med forskning skall räknas med. I diagram *Forskning* kan man jämföra forskningsvolym med antal forskare enligt definition ovan mätt i personår.²¹ Allmänt gäller att forskningsvolymen är dubbelt så stor som lärarkategorimåttet. Karolinska Institutet, Kungl Tekniska Högskolan och Statens lantbruksuniversitet avviker dock från det mönstret (observera att skalorna är olika.) Karolinska Institutet har tre gånger så mycket forskning enligt forskningsvolymen, vilket kan bero på att mycket forskning sker av andra personalkategorier än de som ingår i ”antal forskare”. Vid de mindre och medelstora högskolorna är proportionerna omvända, vilket i sin tur skulle kunna bero på att lärarna där i första hand ägnar sig åt undervisning.

I diagram *Doktorander* kan man jämföra antalet registrerade doktorander med forskningsvolym och antal forskare. Registrerade doktorander följer i nästan samtliga fall samma linje som forskningsvolymen (observera att doktoranderna mäts i antal i en egen skala på högra Y-axeln. Många av dessa kan vara deltidsdoktorander ner till 10 %). Vilka parametrar man än väljer för att få ett relativt mått på forskning vid landets universitet och högskolor, är det bara relevant för de stora universiteten som Chalmers tekniska högskola, Kungl Tekniska Högskolan och Karolinska Institutet. Övriga högskolor har enligt statistiken ännu en mycket blygsam forskning.

Personal

I NU-databasen kan man få fram heltidsekvivalenter av personal i följande kategorier: Administrativ personal, Bibliotekspersonal, Doktorandtjänster, Lärare, Teknisk/övr personal (bl a anställda lokalvårdare) samt Övrig undervisningspersonal. I den sistnämnda kategorien ingår timlärare utifrån etc. För att kunna utesluta någon grupp som potentiella användare även för forskningsbiblioteken måste dessa grupper definieras noggrannare.

Diskussion

Högskoleverkets och BIBSAM:s/SCB:s statistik uppfyller kraven på lättillgänglighet. Tillförlitligheten varierar beroende på insamlingsmetod och värdet av statistiken som relativt mått varierar därmed också.

Vilken statistik som är lämplig för att fördela kostnaderna beror på databasens karaktär. I de fall leverantörerna efterfrågat statistik har det inte alltid varit självklart vilken källa som skall

²¹ ”Heltidsekvivalent (personår): Total arbetstid dividerad med normalarbetstid för en heltidsarbetande lärare.”
<http://nu.hsv.se/index1.html>

användas. Medan "helårsstudenter" är ett internationellt vedertaget mått är "antal forskare" betydligt mer svårdefinierat. Tjänstebeteckningar skiljer sig åt internationellt och det kan vara svårt att överföra begrepp. Måste en forskare ha doktorerat för att få kalla sig forskare? För de databaser som kan antas vara speciellt intressanta för forskare kan det vara av vikt att uppskatta hur stor forskning en institution har. De nya universiteten kan antas genomgå stora förändringar den närmaste tiden. Som mått på ett universitet/högskolas aktiva forskare är de tidigare använda tjänstebeteckningarna troligen det mest tillförlitliga samtidigt som det inte tar hänsyn till all forskning på en institution. Forskningsvolym, som kan specificeras i "forskningsämne", kan ge en bättre helhetsbild. I och med att det inte finns något helårsdoktorandbegrepp kan det vara mer tillförlitligt att använda måttet på avlagda doktors-/licensiatexamina än "aktiva doktorander". Det visar sig dock att dessa två mått är jämförbara relativt sett. Det finns möjligheter att använda Högskoleverkets ämnesindelning för en finfördelning av priserna i de fall där det är relevant. Svårigheten ligger naturligtvis i att fastställa ämnesinriktningen på databasmaterialet och därför kan användarstatistiken vara viktig som jämförelse.

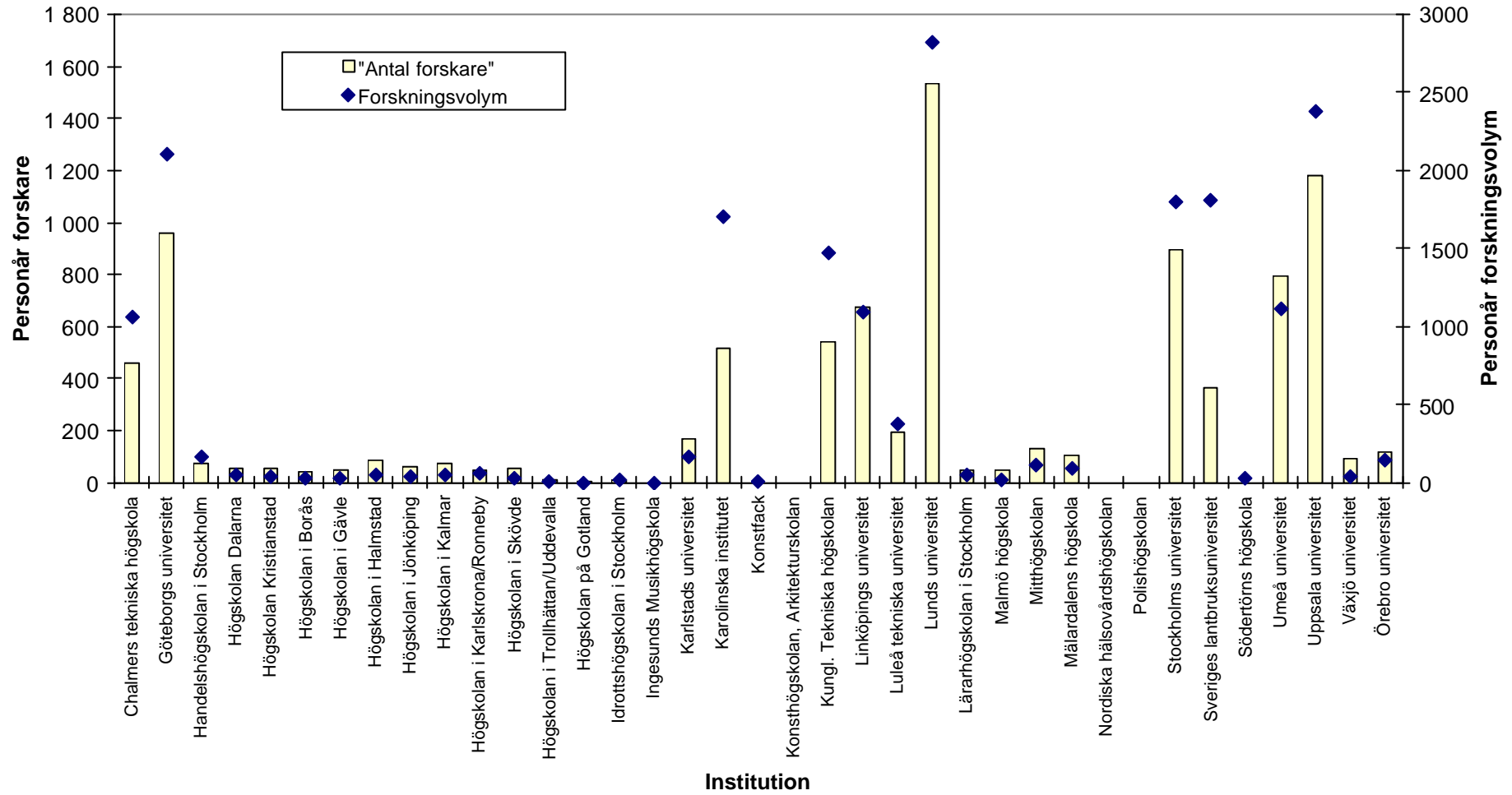
All statistik över forskning är användbar för de stora etablerade universiteten och högskolorna, men är i princip obefintlig för de mindre, nyare institutionerna.

För forskningsbibliotek utan studenter knutna till sig kan biblioteksstatistiken användas som ett relativt mått i förhållande till varandra och till universiteten/högskolorna. De små biblioteken återfinns inte i biblioteksstatistiken. Uppgifter om dessa kan samlas in särskilt. Det är dock troligt att de är så små att deras avgift ändå måste grunda sig på en miniminivå. Uppgifter om personal inom vissa definierade kategorier kan samlas in och jämföras med dem från universiteten och högskolorna. Att formellt fastställa ett forskningsbiblioteks ämnesinriktning jämfört med universiteten/högskolorna är svårt eftersom man inte kan jämföra med antal studenter inom vissa ämneskategorier. Frågan är om ett forskningsbibliotek med en tydlig ämnesprofil skall betala mer för en databas inom området eller om man får räkna med att forskningsbiblioteken hamnar i en egen grupp.

Alla bibliotek som har möjlighet att delta i avtalen är öppna för externa besökare men antalet besökare varierar naturligtvis mycket. Att uppskatta mängden externa besökare och använda det som grundval för prissättning är inte rimligt.

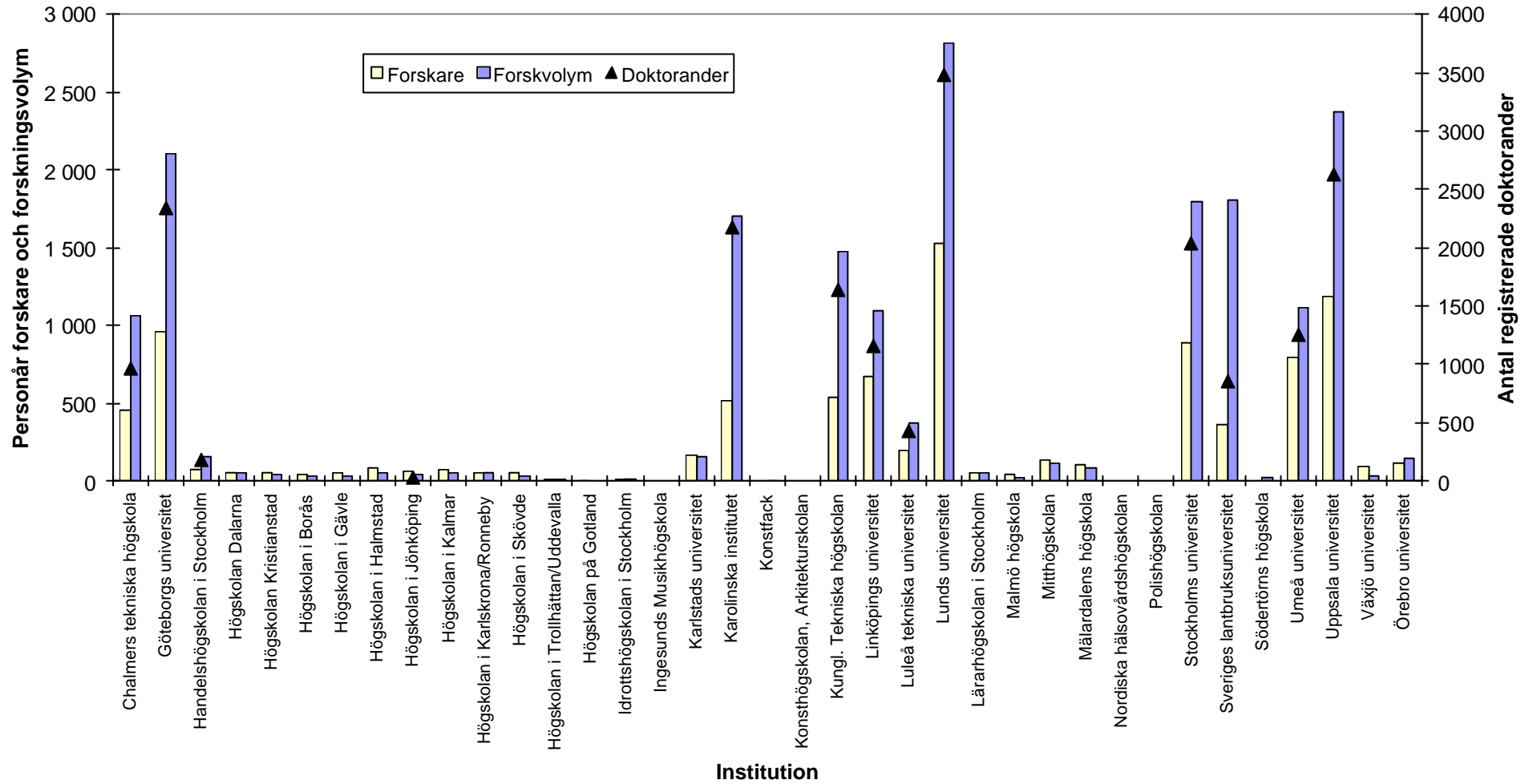
Forskning

"Antal forskare" jmfvr med forskningsvolym (1998)

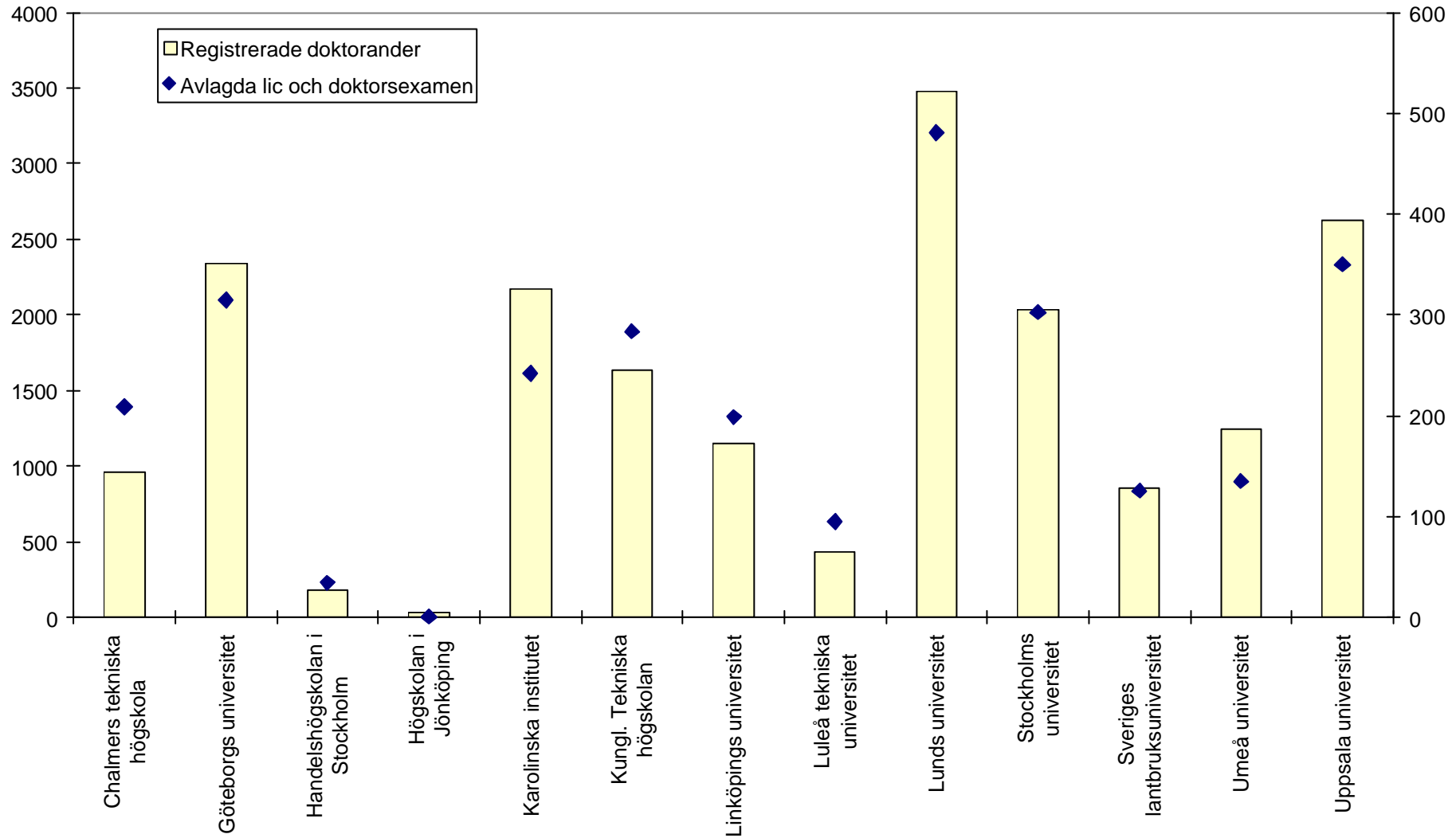
Doktorander

Antal registrerade doktorander jmför med forskningsvolym och antal forskare (1998)

Doktorsexamina

Antal registrerade doktorander jämfört med avlagda licenciat och doktorsexamina

ANVÄNDARSTATISTIK SOM VERKTYG

Det digitala formatet ger, jämfört med pappersformatet, nya möjligheter att mäta användning av tidskrifter och referensverk. Information om hur mycket och på vilket sätt en databas används kan vara värdefull både för förvärvsbibliotekarier och för konsortiekoordinatorer.

En förutsättning för att kunna dra nytta av användarstatistik som verktyg är att vissa krav på statistikens format och innehåll är uppfyllda. Organisationen International Coalition of Library Consortia, ICOLC, har publicerat riktlinjer som specificerar sådana krav.²²

Från databasleverantörernas sida har förhållningssättet till användarstatistik varierat. Det finns de som har vägrat publicera statistik av rädsla för att den kan ”missbrukas” - kunden får dokumentation på att databasen används lite och väljer att inte förnya licensen. Andra har satsat på att utveckla ett statistikprodukt som i möjligaste mån följer ICOLC:s rekommendationer. Dessa förlag inser att hög kvalitet på användarstatistiken ger databasen ett mervärde. De allra flesta av de leverantörer BIBSAM har tecknat avtal med producerar nu någon form av användarstatistik.

Projektgruppen har använt användarstatistik som verktyg vid utvärdering av prismodellerna. Följande frågeställningar har varit aktuella: Hur har de befintliga prismodellerna fördelat kostnaderna, sett i ljuset av hur mycket de enskilda institutionerna har utnyttjat databasen? Vilka av flera alternativa prismodeller ger en kostnadsfördelning mellan konsortiets medlemmar som bäst speglar användningen av en databas? I kapitlet ”Utvärdering – tre exempel” presenteras exempel för databaserna *Project MUSE*, *AffärsData* och *IDEAL*, som visar hur prisbilden skulle se ut om kostnaderna fördelas i förhållande till användning.

Det finns både för- och nackdelar med prissättning efter reellt utnyttjande enligt användarstatistik. Till fördelarna hör en känsla av rättvisa – de som använder basen mest får betala mest. En allvarlig invändning är att kvaliteten på data måste ifrågasättas. Statistiken produceras av leverantörerna och kunderna har liten eller ingen möjlighet att kontrollera att uppgifterna stämmer. Det förekommer felregistreringar av IP-nummer, vilket medför att användning registreras på fel institution. Förväxling av kundidentiteter skapar problem. Av en tillfällighet upptäcktes exempelvis att Kungl. bibliotekets användarkonto för en av BIBSAM:s databaser avsåg Det Konglige Bibliotek i Köpenhamn. Lunds universitet hade fått Lunds Stadsbiblioteks konto.

Det finns databasleverantörer som förespråkar ”elräkningsmodellen”, dvs. man stämmer av priset i efterhand efter den faktiska förbrukningen. Eftersom biblioteken arbetar för en ökad förbrukning kan ”elräkningsmodellen” leda till ökade kostnader för biblioteken. Det är svårt att

hantera en sådan modell i budgeteringsarbetet. En prismodell baserad på användning förutsätter ett dataunderlag för varje institution. Det kan också vara svårt att sätta pris för nya medlemmar som vill med i avtalen. Dessutom förändras och utökas databaserna ständigt och tillkommande tidskrifter kan ha en annan ämnesprofil. Ytterligare en nackdel är att en ökning av användningen under året straffar sig. Risken är att man därför måste hålla tillbaka användningen för att man inte skall drabbas av en tilläggskostnad vid avstämningen. Projektgruppen har kommit fram till att användarstatistik i första hand är ett instrument för utvärdering och diskussion. Prismodeller enligt ”pay-per-use” -principen kan fungera för enskilda institutioner i vissa fall, men sådana modeller är inget BIBSAM eftersträvar för konsortiet som helhet.

²² Guidelines for Statistical Measures of Usage of Web-based Indexed, Abstracted, and Full Text Resources.
<http://lsounix1.library.yale.edu/consortia/webstats.html>

UTVÄRDERING – TRE EXEMPEL

För att åskådliggöra hur kostnaden fördelats mellan institutionerna med nuvarande prismodell, hur den aktuella modellen speglar användningen, hur några alternativa modeller skulle fördela kostnaderna har vi valt att genomföra en noggrannare analys av tre databaser. De aktuella databaserna är *IDEAL* (Academic Press), *Project MUSE* (Johns Hopkins University Press) och *AffärsData*. Dessa representerar olika kategorier av prismodeller (se kap ”Befintliga prismodeller”). Prissättningen för *IDEAL* bygger på 1996-års tidskriftsprenumerationer, *Project MUSE* på institutionstyp och *AffärsData* på officiell statistik över studenter. De två förstnämnda databaserna subventionerades år 2000 enligt olika principer. Alla tre databaserna har en ämnesmässig slagsida. *IDEAL* innehåller i första hand tidskrifter inom naturvetenskap, *Project MUSE* tidskrifter inom humaniora och *AffärsData* innehåller artiklar och fakta inom ekonomi.

Project MUSE

Underlag

Statistik för användning av *Project MUSE* bygger på uppgifter om framtagna fulltextartiklar sista kvartalet 1999. Karlstad universitet har enligt statistiken noll inloggningar den aktuella perioden. Högskolan i Karlskrona/Ronneby²³ fattades i statistiken. Dessa två institutioner saknas därför tyvärr i vissa tabeller och har inte räknats med i modellen som fördelar totalkostnaden efter användning. Prisuppgifterna bygger på 1999 års kostnad. Fr o m år 2000 har det varit möjligt att välja olika paket av tidskrifter. *Project MUSE* har subventionerats av BIBSAM för åren 1999 och 2000 med en fast procentsats (61 %) vilket innebär att BIBSAM inte har omfördelat konsortiets totala kostnad. I kostnadsberäkningarna har det subventionerade priset använts.

Modeller

Existerande modell

Leverantören av databasen *Project MUSE* har standardrabatter för konsortier med olika slags bibliotek/universitet och högskolor. Rabatterna varierar beroende på vilken kategori en viss institution passar in i och modellen grundar sig på antagandet att användningen är större på de

²³ Numera Blekinge Tekniska Högskola

forskningsinriktade institutionerna.²⁴ Det finns tre kategorier och de är anpassade efter amerikanska förhållanden: Academic Library FTE>2 000, Academic Library FTE<2 000, Community/2-Year College, Library, Public Library, Special Library och Corporate Library. Efter diskussioner med företrädare för *Project MUSE* 1998 enades parterna om en tillämpning av kategorierna efter svenska förhållanden. Högskolorna räknas som "Community colleges", forskningsbiblioteken som "Public Libraries" och specialuniversiteten/högskolorna (Sveriges lantbruksuniversitet, Kungl Tekniska Högskolan, Handelshögskolan i Stockholm, Chalmers tekniska högskola, Karolinska Institutet, Lärarhögskolan i Stockholm) som "Special Libraries".²⁵ Denna tolkning ger högskolorna och specialuniversiteten/högskolorna 50 % rabatt och forskningsbiblioteken 75 % rabatt. Den totala konsortierabatten beror i sin tur på antalet deltagare. I diagram *MUSE 1* framgår modellens enkelhet och relativa begränsade kostnadsspridning. Med "faktisk kostnad" avses det pris varje bibliotek har betalat, dvs. det subventionerade priset.

Alternativa modeller

Användning: För att få grepp om hur stor kostnaden är i förhållande till användningen av databasen har den totala kostnaden fördelats efter hur stor andel av användningen varje institution haft. Denna kostnad fördelad efter användning jämförs i diagram *MUSE 2* med den faktiska kostnaden, dvs. det subventionerade pris varje institution betalat. De fyra största universiteterna har använt databasen avsevärt mer än alla övriga. Linköpings universitet, Umeå universitet och Luleå tekniska universitet som också betalar högsta pris ligger på en mycket lägre nivå. Bland högskolorna har en del mycket liten användning, men i stort speglar priset användningen relativt väl.

Antal studenter, ämnesområde: För att undersöka om *Project MUSE*'s inriktning på humaniora har påverkat användningen har statistik från Högskoleverket över hur många helårsstudenter som universiteterna/högskolorna har inom ämnesområdet "humaniora och teologi" använts (se kapitel "Officiell statistik"). Den totala kostnaden för *Project MUSE* har fördelats efter hur många studenter inom området respektive institution har. I diagram *MUSE 3* kan man se att Linköpings universitet och Luleå tekniska universitetens relativt måttliga användning ligger i linje med antagandet att institutionens inriktning i stort avgör användningen. Sambandet är dock inte helt klart för t.ex. Umeå universitet, men en noggrannare analys av ämnesinnehåll i detalj av databasen

²⁴ "The number of students is not actually the criteria by which we separate the categories of libraries. The determination of category is more dependent upon the curriculum offered, with the assumption being that the journals will incur much higher usage at a research-type institution with upper level and graduate level programs." E-post, 19/11 -99, Melanie B. Vandermark, MUSE

²⁵ De nya universiteterna (Karlstad, Växjö och Örebro) har kvarstått i högskolekategorin för avtalet för 2000. Luleå tekniska universitet har flyttats till kategorin "Special Library" för år 2000.

samt t.ex. forskningsinriktning på institutionerna kan inte göras i detta projekt.

Antal forskare: I diagram *MUSE 4* har totalkostnaden fördelats efter antalet forskare vid respektive institution. Denna kostnadsfördelning jämförs med kostnad fördelad efter användning. Eftersom högskolornas forskning enligt statistiken än så länge är på en mycket låg nivå är det nästan bara relevant att använda detta mått för universiteten samt, i andra sammanhang, Karolinska Institutet, Sveriges lantbruksuniversitet, Kungl Tekniska Högskolan samt Chalmers tekniska högskola. I diagram *MUSE 4* kan man se att de stora institutionerna med mycket forskning också är de stora användarna. Undantaget är Karolinska Institutet som har en annan ämnesinriktning.

Forskningsvolym, ämnesområde: I diagram *MUSE 5* har Högskoleverkets statistik över ”forskningsvolym” inom forskningsämne ”Humaniora/Religionsvetenskap” använts (se kap ”Officiell statistik”) som fördelningsgrund. De institutioner (Luleå tekniska universitet, Karolinska Institutet, Högskolan i Malmö, Mitthögskolan, Kungl. biblioteket och Vitterhetsakademien) som inte angett någon forskningsvolym inom det området har inte räknats med i totalpriset. Detta mått speglar användningen för de stora användarna mycket bra. Umeå universitet har uppenbarligen en förhållandevis låg användning av databasen *Project MUSE*. När det gäller högskolorna är deras siffror för forskningsvolym mycket låga vilka gör det svårt att dra några slutsatser på ett sådant underlag.

Slutsatser

Databasen *Project MUSE*s prismodell för konsortier har ett specificerat pris per institution efter institutionstyp. BIBSAM har använt leverantörens modell och subventionerat med samma procentsats för alla konsortiets medlemmar. Kostnadsspridningen är relativt liten. Analysen visar att de stora användarna betalar mest. Tidskrifterna i databasen är inriktade på humaniora. De universitet som inte har den ämnesinriktningen får betala mer i förhållande till användning än universitet med inriktning på humaniora.

Hur universitetens och högskolornas totala kostnader för tidskrifter i tryck och elektroniskt format förändrats i och med avtalet för *Project MUSE* har vi inom projektets ramar inte haft möjlighet att räkna på. I och med att priset för de tryckta tidskrifterna och priset för tillgång till de elektroniska via databasen är helt separerade borde de bibliotek som valt att avsluta många pappersprenumerationer kunnat göra besparingar. Om en institution har många av tidskrifterna som ingår i *Project MUSE* i tryckt format, och har valt att behålla dessa, ger denna prismodell höjda kostnader. Institutionerna betalar lika mycket som tidigare för de tryckta tidskrifterna och

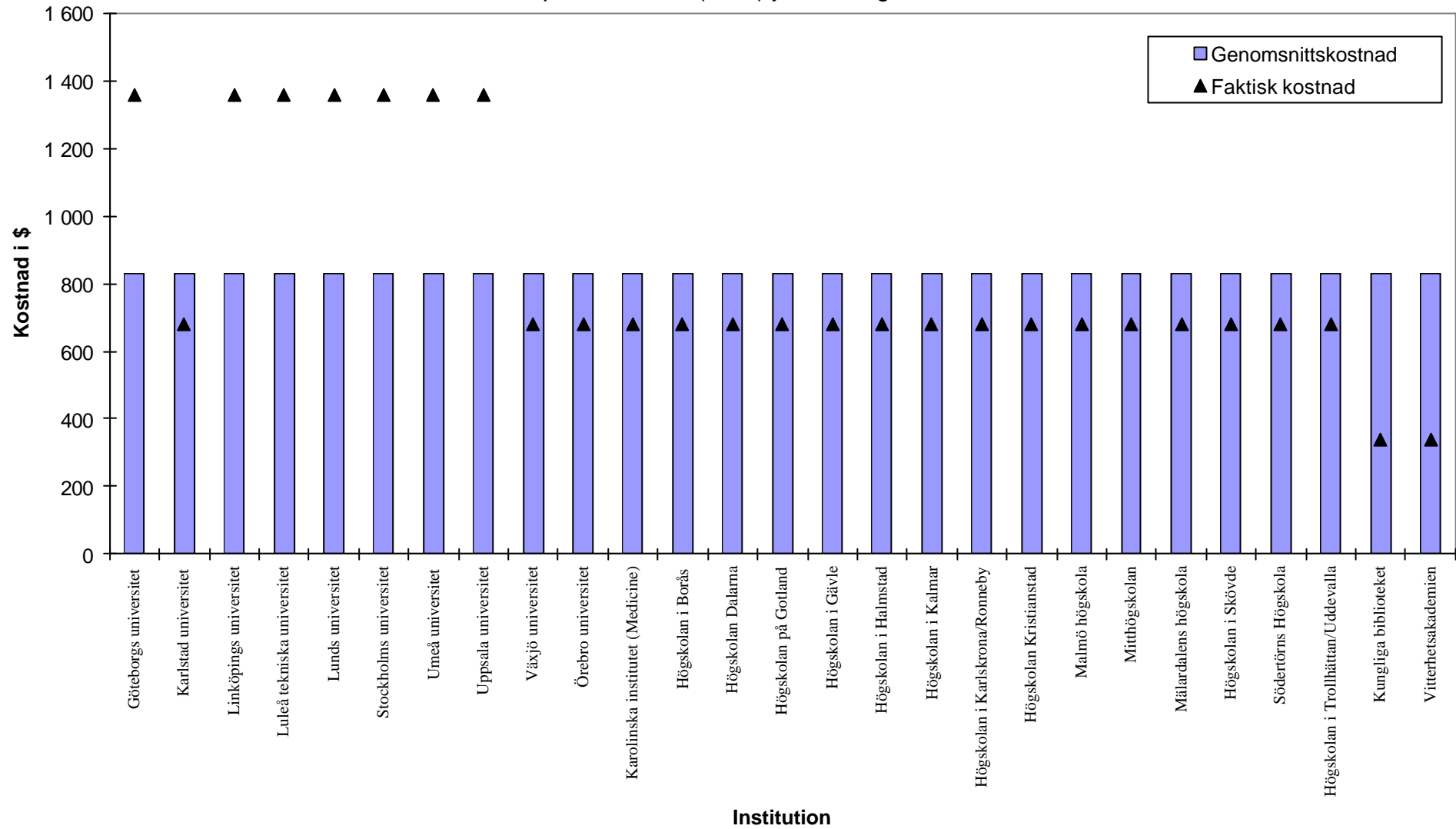
får en tilläggskostnad för de elektroniska.

Prismodellen för *Project MUSE* har varit relativt enkel att administrera, mycket på grund av att det inte finns någon koppling mellan kostnaderna för databasen och de tryckta tidskrifterna. Denna modell är lämplig för en databas som *Project MUSE* där institutionerna sammanlagt haft relativt få pappersprenumerationer från förlaget i fråga innan avtalet om databasen kom till stånd.²⁶ För databaser där många av tidskrifterna ingår, och fortfarande önskas i tryckt format ute bland konsortiets medlemmar, kan modellen medföra stora kostnader.

²⁶ Stange, 1999, s 54.

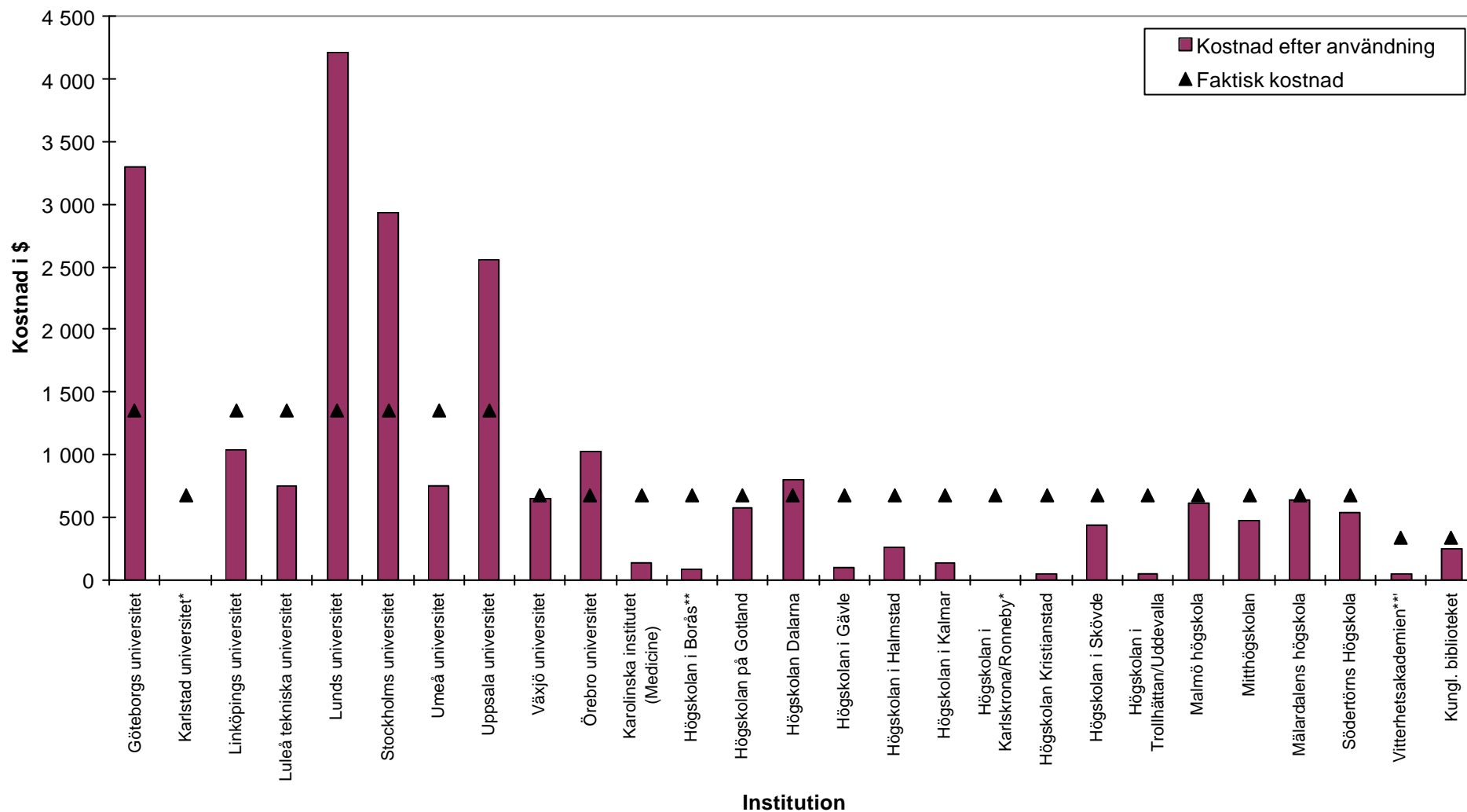
MUSE 1

Faktisk kostnad per institution (subv) jmf med genomsnittskostnad

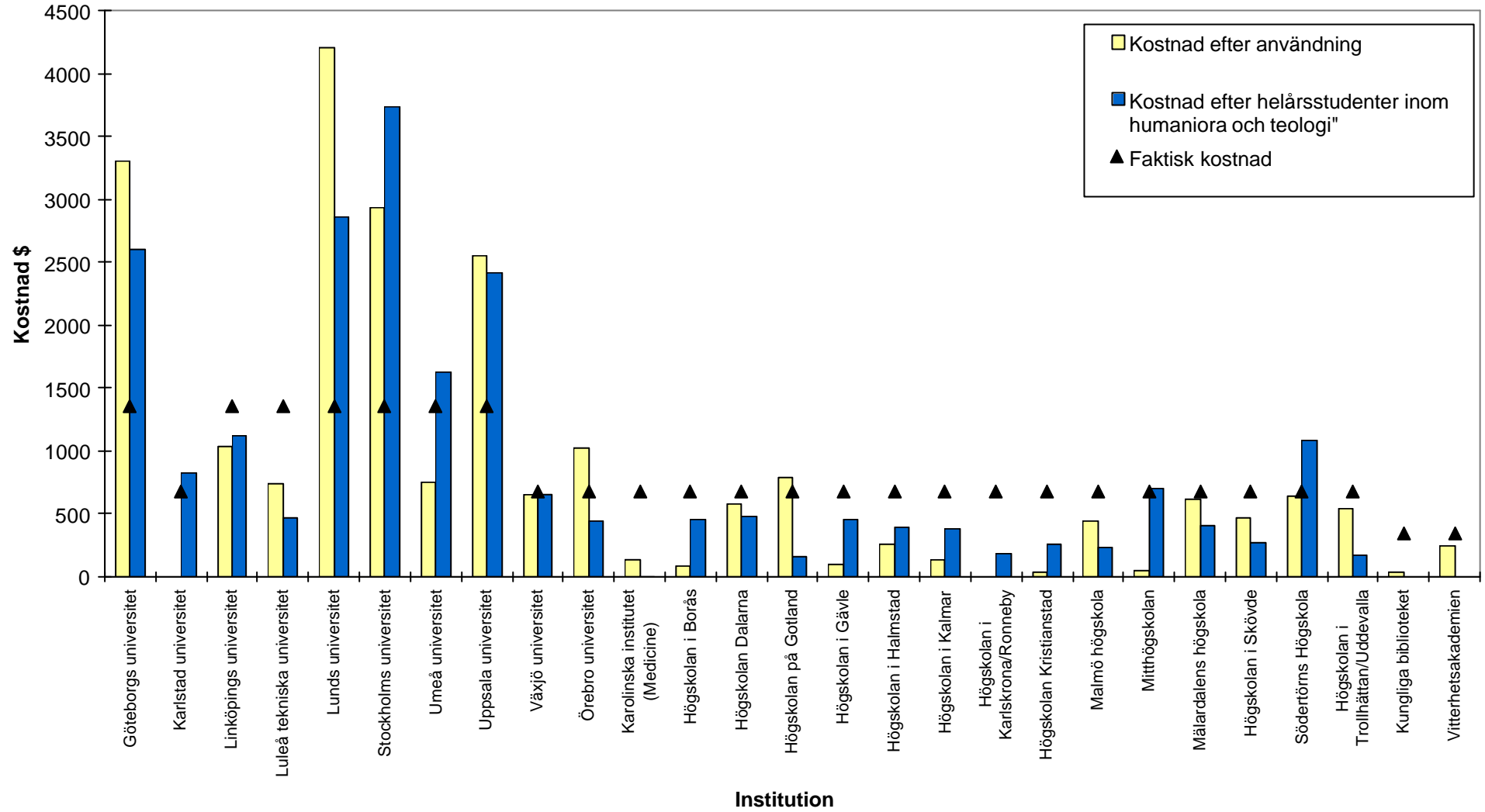
MUSE 2

Kostnad efter användning jmför med faktisk kostnad

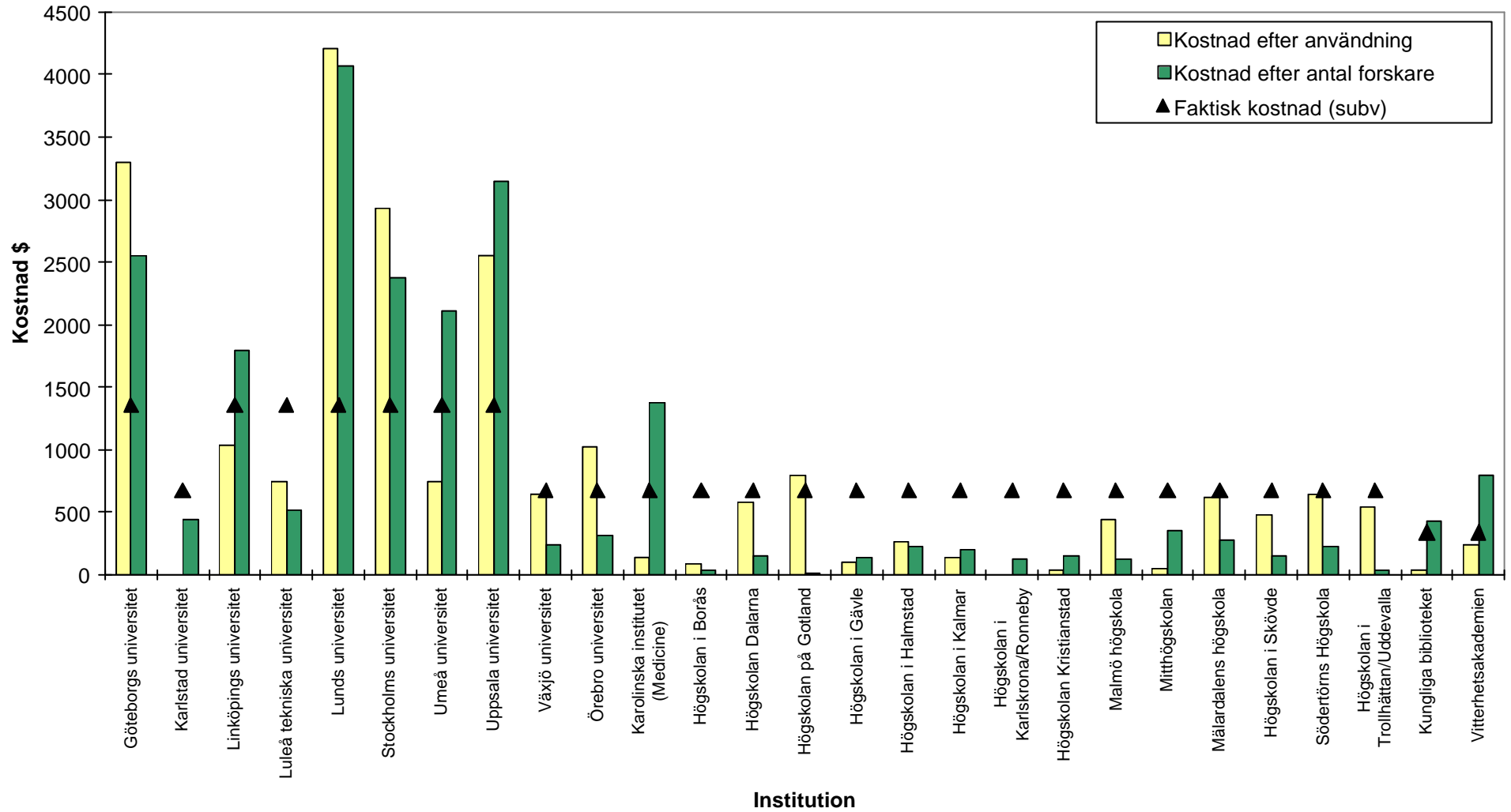
MUSE 3

Kostnad efter användning jmf med kostnad efter ämnesinriktning

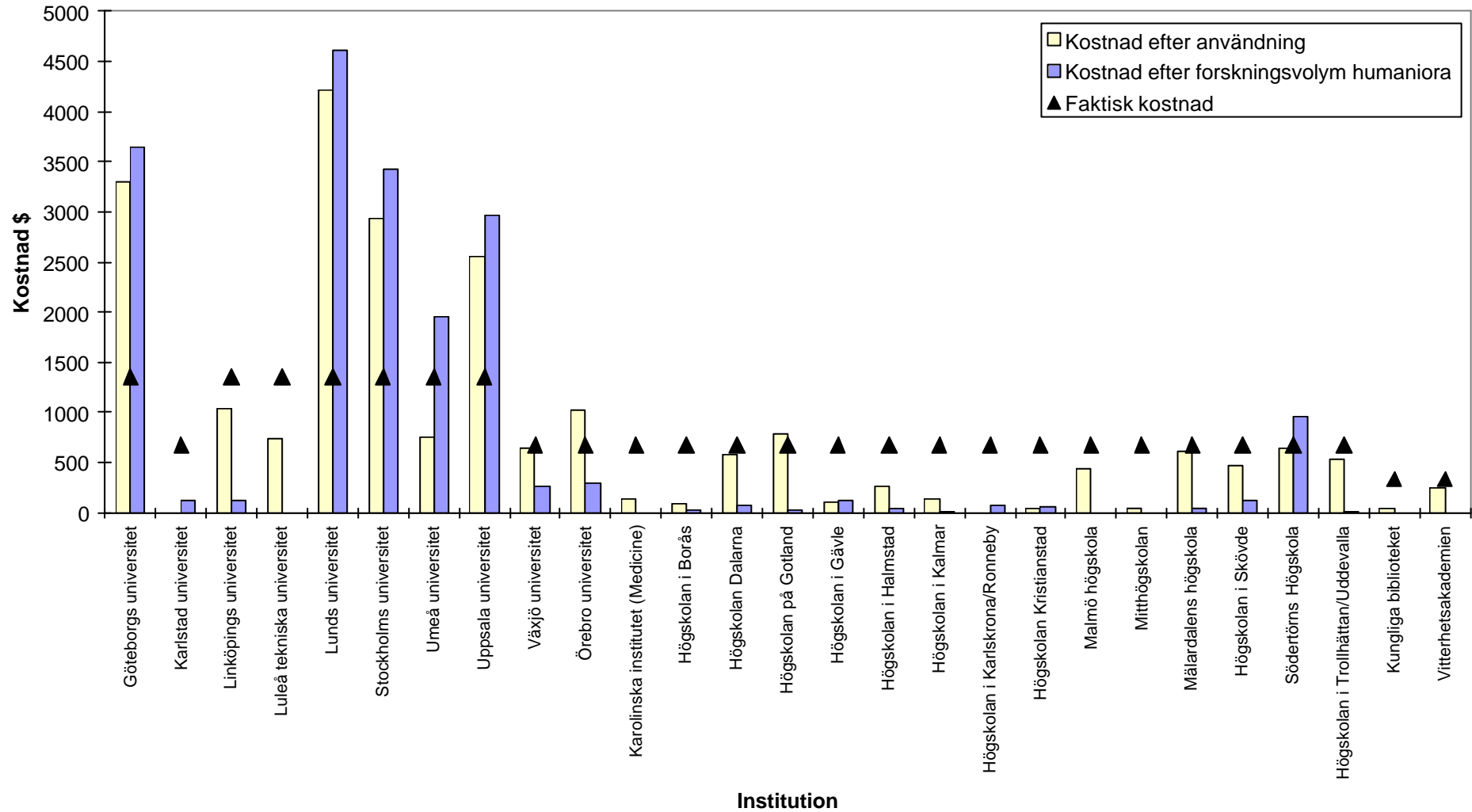
MUSE 4

Kostnad efter användning jmför med kostnad efter antal forskare

MUSE 5

Kostnad efter användning jmför med kostnad efter forskningsvolym humaniora

AffärsData

Underlag

Beräkningarna grundar sig på den prismodell som användes i det kontrakt som löpte fram till 000515. Jämförelse kommer i viss mån att göras med den kostnadsfördelning som gjorts i det nya avtalet (000515-011231). *AffärsData* levererar statistik över antalet inloggningar i systemet. I beräkningarna har antalet inloggningar för hela 1999 använts. Underlaget för prissättningen är kostnaden för ett års abonnemang för avtalsperioden 990515-000514. Tyvärr faller de tre universiteten i Umeå, Stockholm och Göteborg utanför en fullständig analys nedan. Umeå universitet valde att inte delta i avtalet, enbart JMK (Institutionen för journalistik, medier och kommunikation) vid Stockholms universitet deltog och vid Göteborgs universitet deltog enbart Handelshögskolan.²⁷ JMK är en sådan liten institution (42 inloggningar på ett helt år) att det inte varit relevant att ta med dem i analysen. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet är en större institution med en mätbar användning och har därför tagits med när det varit relevant. Växjö universitet har bara två registrerade inloggningar för hela 1999. Frågan är om den statistiken är pålitlig och tyvärr blir beräkningar i förhållande till användning inte intressanta.

Modeller

Existerande modell (990515 –000514)

I avtalet som ursprungligen skrevs 1997, står:

Årlig avgift grundas på det totala antalet helårsstudenter som den 1 januari är inskrivna vid juridiska och samhällsvetenskapliga institutionerna inom de till avtalet anslutna högskoleenheterna. Sifferunderlaget skall hämtas från Högskoleverkets officiella statistik. Till det totala antalet helårsstudenter skall anläggas antalet anställda forskare vid avtalets start.

Antalet studenter inom juridik och samhällsvetenskap samt forskare:	Årlig avgift (exkl. moms)
30 000 – 39 999	600 000:-
40 000 – 49 999	735 000:-
50 000 – 59 999	795 000:-
60 000 och fler	945 000:-

Avtalet anger alltså hur totalpriset regleras. BIBSAM:s fördelning av priset har skett enligt samma principer, dvs. efter antalet studenter inom juridisk eller samhällsvetenskaplig fakultet, dock utan

²⁷ Hela Göteborgs universitet samt Stockholms universitet är med under nuvarande avtalsperiod där den nya prismodellen används.

hänsyn till forskare. Tak och golv finns för ”universitet med fasta forskningsresurser och icke högskoleanslutna forskningsbibliotek”. Högskolorna kan alltså betala under golvnivån. I diagram *Adata 1* visas kostnadsfördelningen under avtalsperioden 990515-000514. Spridningen var relativt stor. Lägsta kostnad var drygt 3 000 kr och högsta 110 000 kr.

Alternativa modeller

Användning: I diagram *Adata 2* har den faktiska kostnad som biblioteken betalat jämförts med totalpriset fördelat efter användning. Det är iögonfallande vilken stor diskrepans det finns mellan användning och kostnad.

Kostnad per inloggning: I diagram *Adata 3* är institutionerna sorterade efter den kostnad de haft per inloggning. Växjö universitet och JMK är inte med p.g.a. bristande statistik (se ovan). Högsta pris hade Högskolan i Dalarna med 83 kr/inloggning följt av Riksdagsbiblioteket med 27,70 kr/inloggning. Notera att för att göra diagrammet mer läsbart är dessa institutioner inte med. De lägsta priserna är 27 och 36 öre/inloggning för Kungl Tekniska Högskolan respektive Chalmers tekniska högskola. Den genomsnittliga kostnaden är ca 2,25 kr/inloggning. Det är uppenbart att de tekniska högskolorna använder *AffärsData* mycket trots att de har få studenter inom samhällsvetenskaplig och juridisk fakultet. *AffärsData* innehåller mycket företagsinformation som kan vara relevant för blivande civilingenjörer.

Antal forskare: Hur skulle kostnadsfördelningen se ut om man tar hänsyn till antal forskare totalt (ingen ämnehänsyn) vid varje institution? Diagram *Adata 4* visar att antalet forskare inte heller speglar användningen. *AffärsData* kan antas vara en databas som inte används i första hand av forskare.

Antal studenter, FTE: Inte heller användningen relaterad till det totala antalet studenter speglar användningen (diagram *Adata 5*).

Antal studenter, ämnesinriktning: Efter flera försök att finna en ämnesinriktning som matchar användningen av *AffärsData* beslutade BIBSAM att använda antalet helårsstudenter inom industriell ekonomi (IE) samt företagsekonomi (FE) som underlag för en ny fördelningsmodell. Som framgår av diagram *Adata 5* speglar inte heller denna modell fullständigt de tekniska universitetens och högskolornas jämförelsevis höga användning.

Kategorier: I ett försök att minska spridningen i prissättningen men samtidigt undvika alltför stor

förändring i kostnad för den enskilda institutionen prövades kategoripriser. Denna modell illustreras i diagram *Adata 6* där totalpriset för perioden 990515-000514 fördelats efter kategorier. Kategoripriserna är 13 000, 20 000, 30 000 respektive 40 000 kr. Kategoripriset jämförs med den faktiska kostnaden, dvs. den kostnad institutionerna haft för avtalsperiod 990515-000514 och användningen.

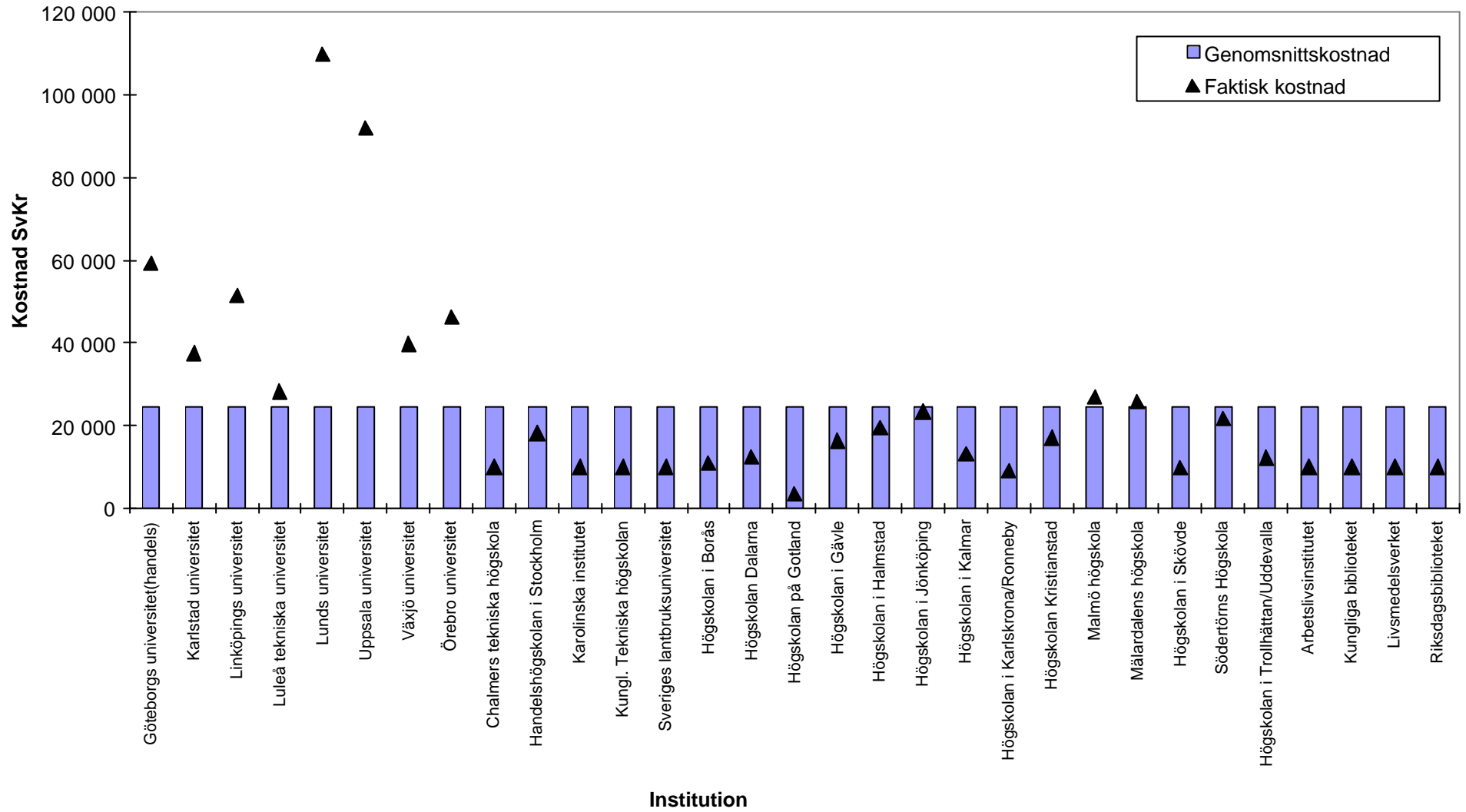
Slutresultatet av fördelningen av kostnaden inom konsortiet för avtalsperioden 000515-011231 framgår av diagram *Adata 7*. Kostnaden är omräknad till årskostnad. Det lägsta priset är 13 000 kr och det högsta 52 000 kr vilket gör att kostnadsspridningen är mindre än i tidigare periods modell. Resultatet av den nya modellen är en jämnare fördelning av kostnaderna i förhållande till institutionernas användning. Eftersom det totala priset för det nya avtalet är högre samtidigt som fler deltar, är det emellertid svårt att göra en exakt jämförelse med tidigare avtalsperiod.

Slutsatser

Det visade sig att den prismodell som tidigare använts för *AffärsData* inte avspeglade användningen. Spridningen i pris mellan konsortiets institutioner var stor. Med stöd i användarstatistik har alternativa principer för kostnadsfördelning testats. I den modell som kom att användas för period 000515-011231 ligger Högskoleverkets statistik över helårsstudenter inom industriell ekonomi och företagsekonomi till grund för kostnadsfördelningen. Genom att införa kategorier minskades kostnadsspridningen mellan institutionerna. Exemplet med *AffärsData* visar på svårigheten att göra antaganden om hur användargruppen ser ut.

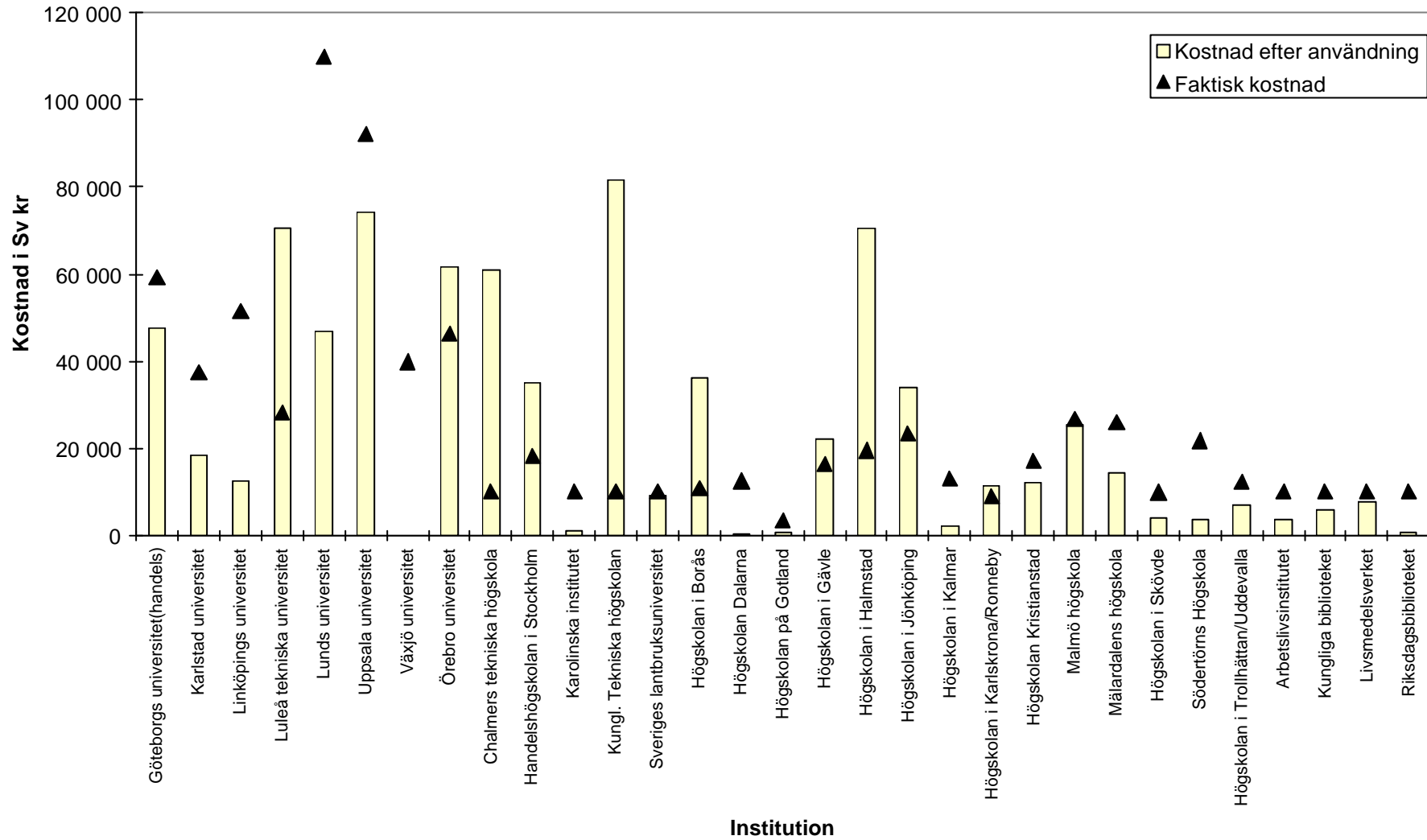
Adata 1

Faktisk kostnad per institution jmftr med genomsnittskostnad

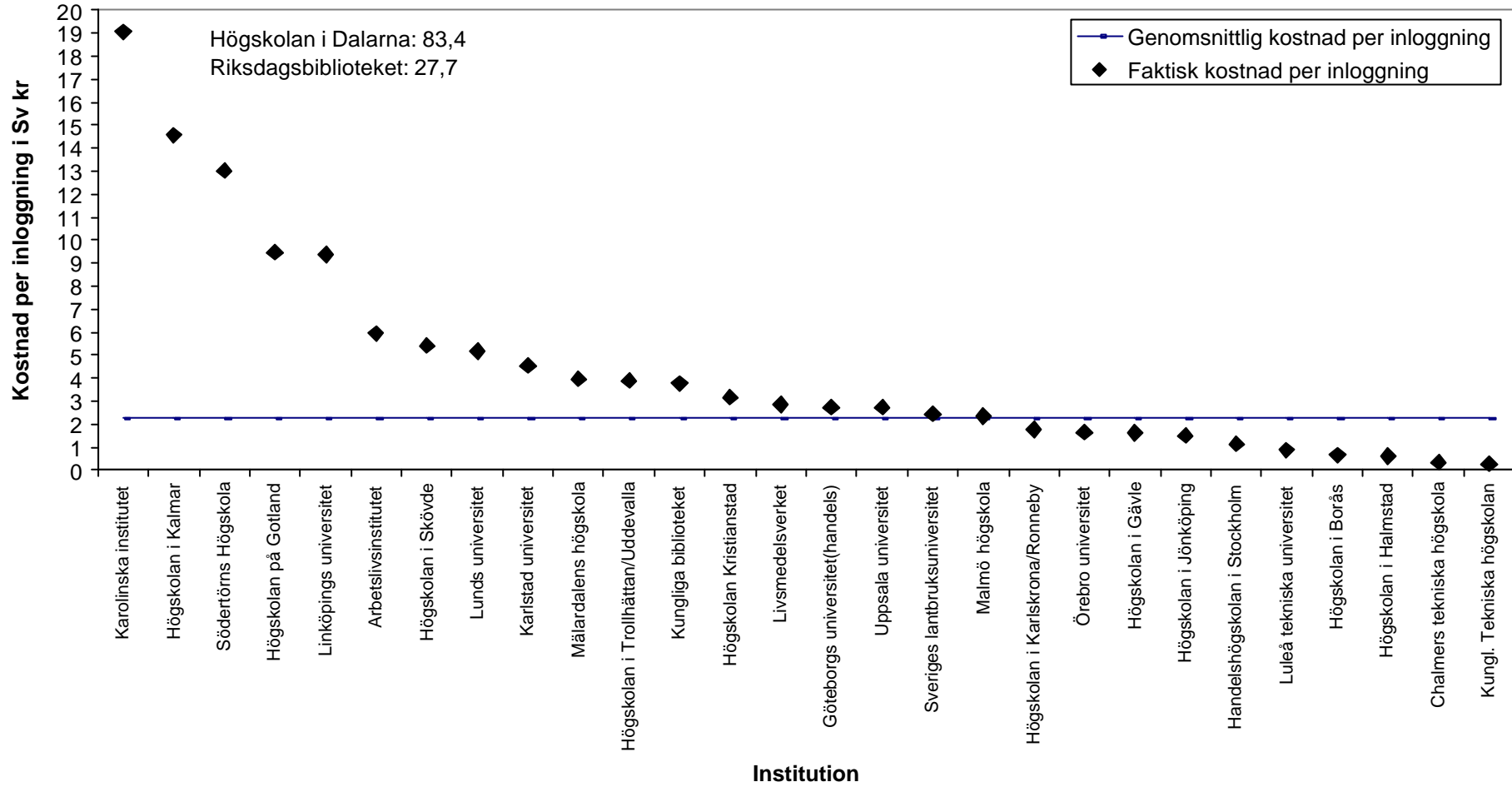
Adata 2

Faktisk kostnad jmf med kostnad efter användning

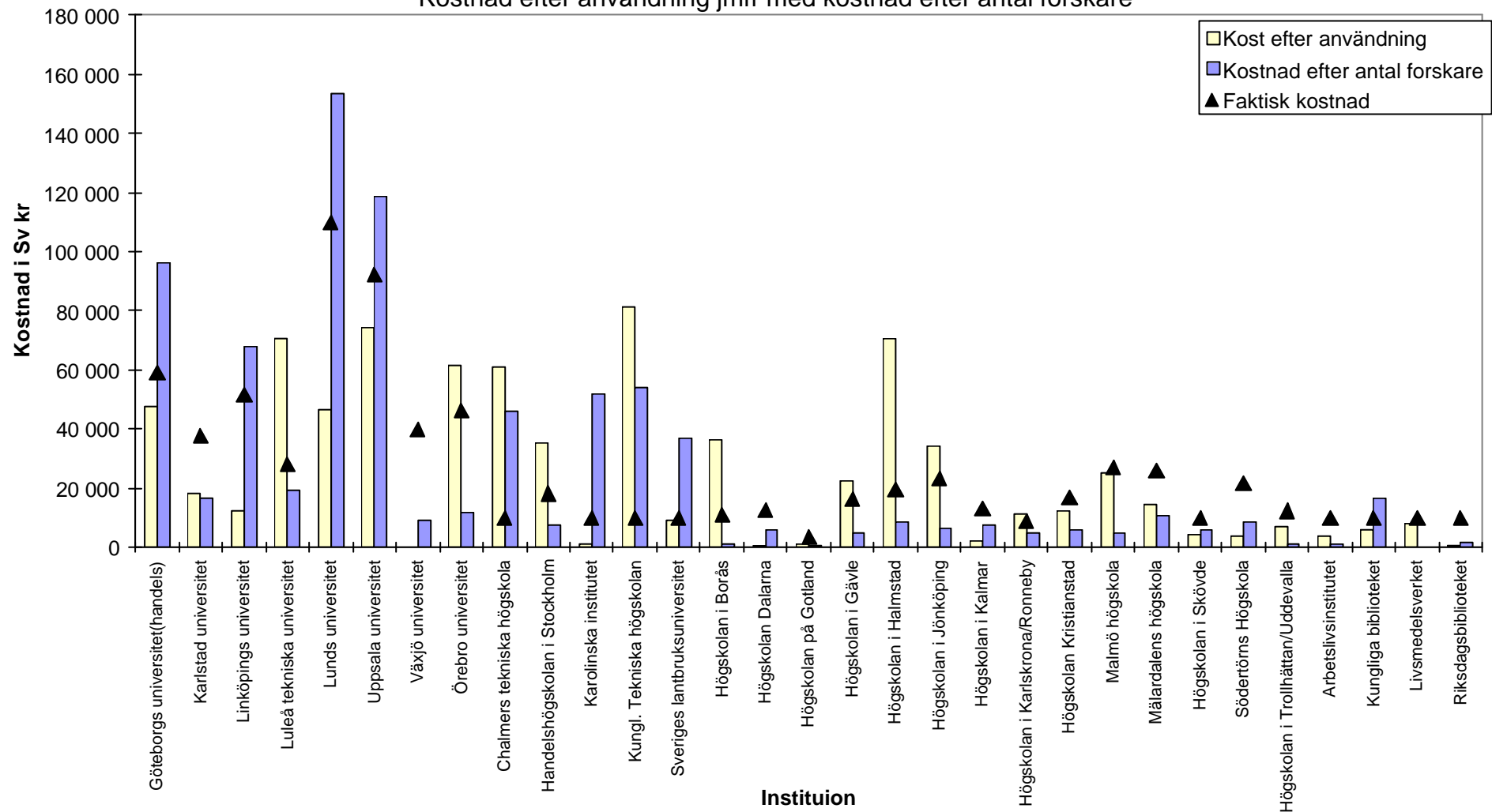
Adata 3

Faktisk kostnad per inloggning jmftr med genomsnittlig kostnad per inloggning

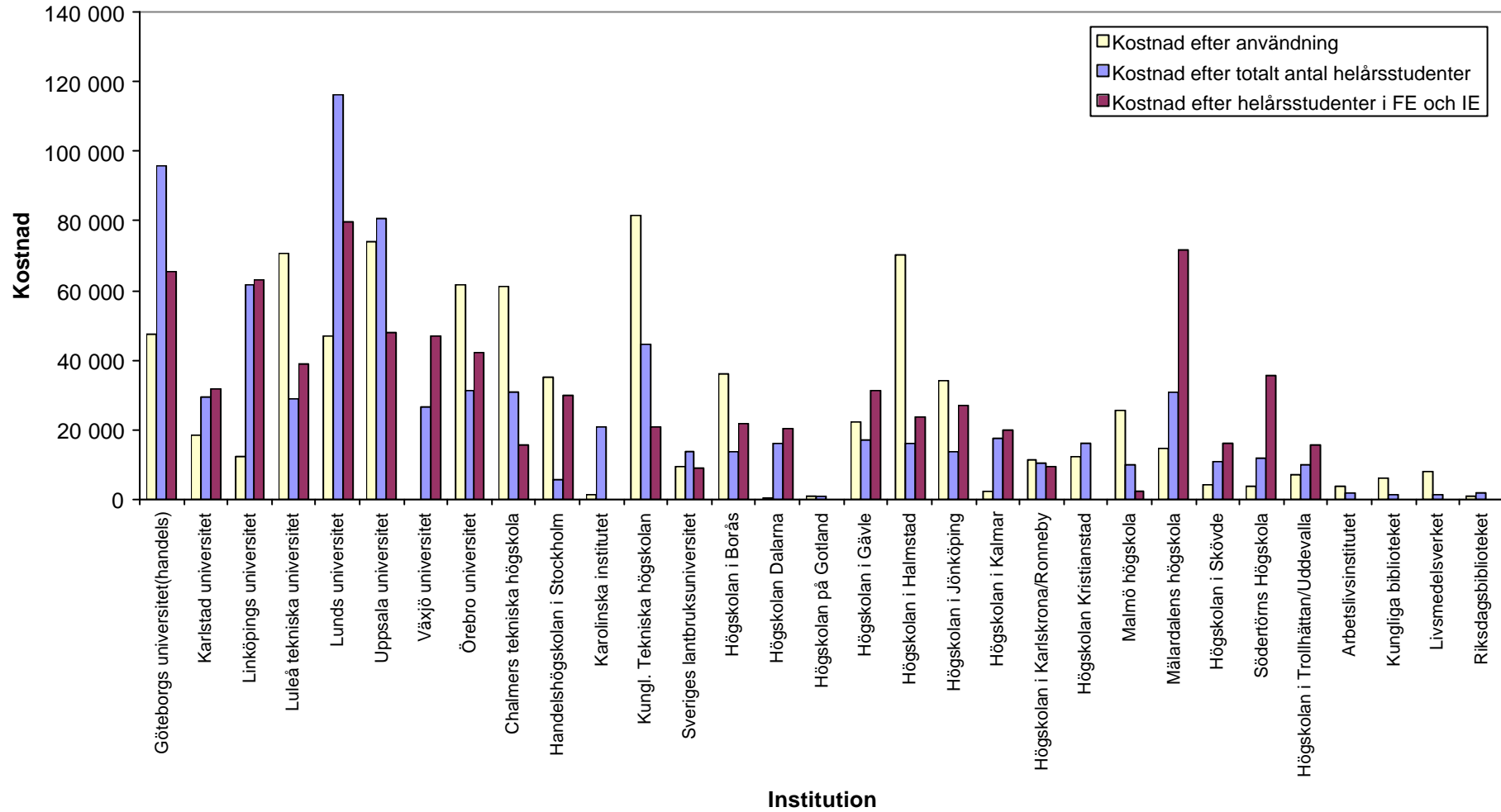
Adata 4

Kostnad efter användning jmf med kostnad efter antal forskare

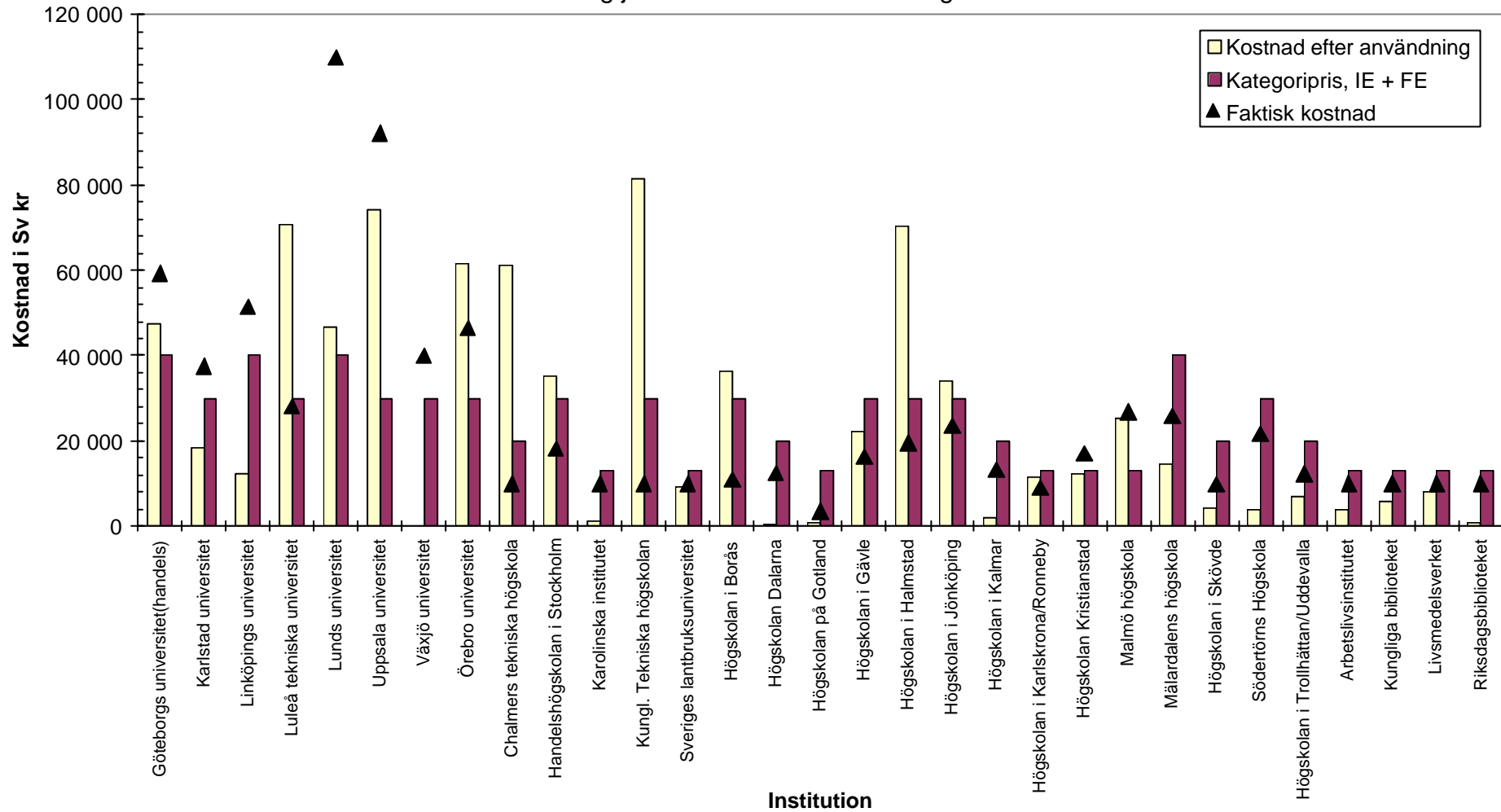
Adata 5

Kostnad efter användning jmf med kostnad efter helårsstudenter totalt och i FE+IE

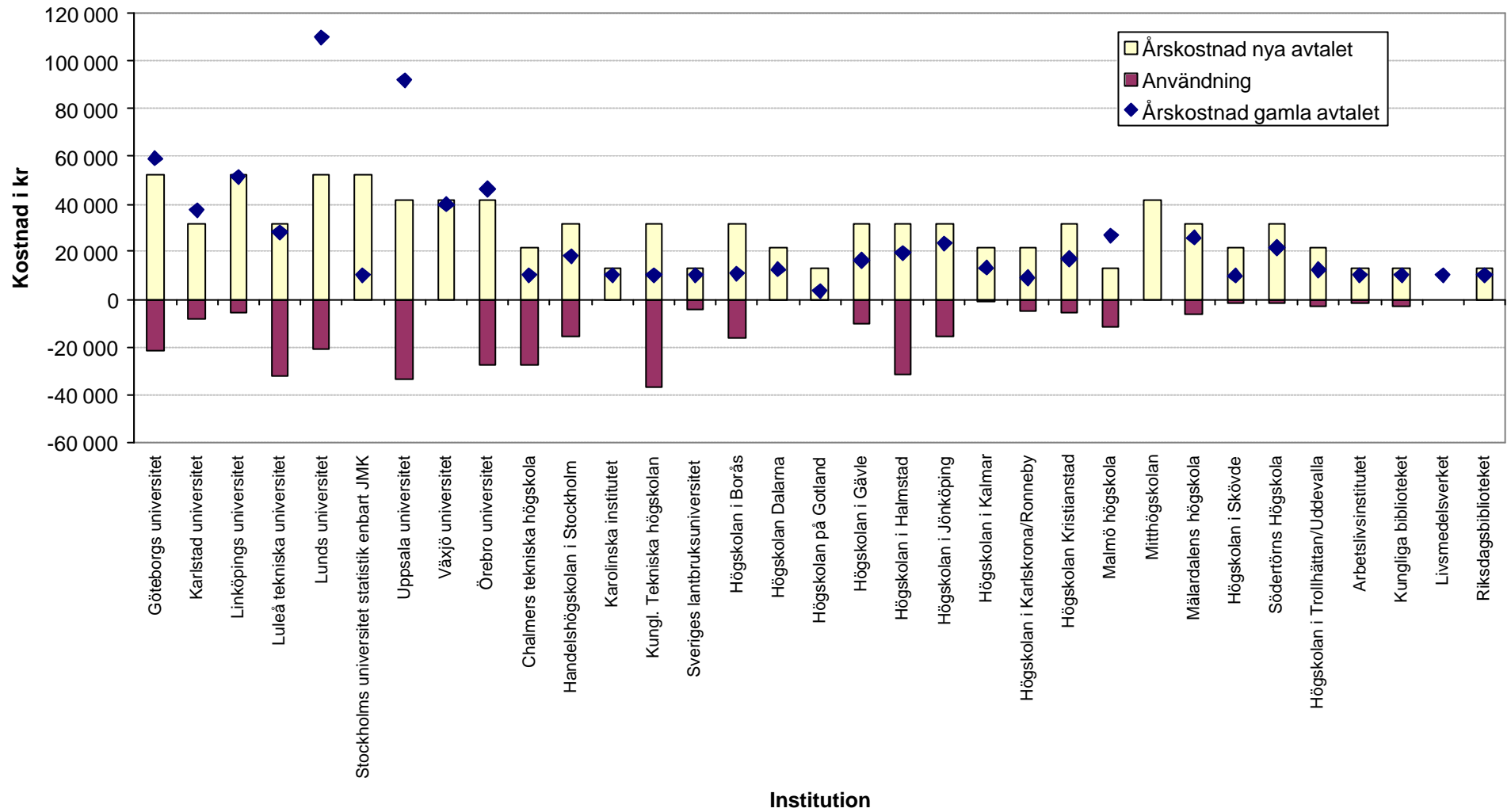

Adata 6

Kostnad efter användning jmf med kostnad efter kategori antal studenter IE+ FE

Adata 7 Jämförelse kostnad gamla och nya avtalet

IDEAL

Bakgrund

Under vintern 2000 arrangerades en internationell workshop i regi av Academic Press. Förlaget ville diskutera prismodeller med representanter för olika bibliotekskonsortier. Den ursprungliga, fortfarande aktuella, prismodellen för databasen *IDEAL* baseras på tidskriftsprenumerationer inom konsortiet vid avtalets början. Förlaget inser att man inte kan bygga vidare på en sådan modell i framtida avtalsperioder. Academic Press är därmed bland de första av de stora förlagen som öppet har inviterat till att ta fram förslag om hur framtida prismodeller kan se ut. Bland inkomna synpunkter från konsortierepresentanter under workshopen noterades följande önskemål för en ny prismodell:

- Flexibilitet att välja mellan olika tidskriftspaket (core, non-core journals).
- Antal studenter borde inte ingå som parameter i modellen. Olika länder har olika rutiner för registrering av studenter.
- Antal forskare och lärare är användbara parametrar.
- "Pay-per-view" modell är inte någon eftertraktad lösning för bibliotekskonsortier.
- Institutioner delas upp i kategorier som universitet, högskolor och forskningsbibliotek. Förväntad skillnad i användningsnivå mellan dessa kategorier borde påverka priset.

Med utgångspunkt från dessa synpunkter presenterade Academic Press under våren 2000 ett förslag till alternativ prismodell för BIBSAM-konsortiet där följande parametrar ingår:

- Tre kategorier institutioner: universitet, högskolor, forskningsbibliotek.
- Antal forskare; för Sverige har AP valt att arbeta med parametern "Forskningsvolym"
- Ämnesfaktor; för institutioner med smal ämnestäckning.
- Institutionsfaktor; för eventuell viktning för antal forskare vid forskningsintensiva institutioner.
- Minimiavgift och "magisk faktor"; för justering av totalsumman till önskat nivå.

Med denna bakgrund blev det speciellt intressant för BIBSAM att ta fram material för att kunna jämföra den existerande prismodellen för *IDEAL* med det nya modellförslaget. Det blev också aktuellt att testa huruvida andra alternativa fördelningsmodeller kunde spegla användningen bättre än den gamla modellen respektive det nya förslaget.

Underlag

I diagrammen *IDEAL 1-9* illustreras kostnaden för databasen enligt olika fördelningsmodeller. Summan som fördelas är det totala priset i USD för *IDEAL* år 2000. Institutionernas kostnader blev år 2000 subventionerade med varierande procentsats, se nedan. I diagrammen *IDEAL 1-2* är det totala priset uppdelat i institutionernas kostnader respektive BIBSAM:s subventioner. I diagrammen *IDEAL 3-9* används det osubventionerade priset från förlaget. I sökandet efter en bra fördelningsmodell är utgångspunkten att modellen skall fördela kostnaderna på bästa möjliga sätt utan påverkan av eventuella subventioner.

Statistik för användning av *IDEAL* bygger på antal framtagna fulltextartiklar under månaderna september, oktober och november 1999. Det är stor variation mellan institutionernas användning av databasen (0 - 4 544 framtagna artiklar). För att i diagrammen kunna illustrera användning jämfört med kostnad enligt de olika fördelningsmodellerna är antalet artiklar multiplicerat med en negativ faktor 10. Måttet på användning är alltså relativt.

Högskolan på Gotland fattades i användarstatistiken från förlaget under den aktuella tidsperioden. Lärarhögskolan i Stockholm kom med i avtalet år 2000 och har av förklarliga skäl ingen användning registrerad hösten 1999. Handelshögskolan i Stockholm fanns registrerad bland användarna hösten 1999 men är inte med i licensen år 2000. Naturhistoriska Riksmuseet, som har varit med i licensen fram till år 2000, är inte längre ett BIBSAM-bibliotek och är inte med i kostnadsfördelningen i AP:s nya modellförslag för år 2001.

Modeller

Existerande modell

Diagrammet *IDEAL 1* visar kostnadsfördelningen år 2000 enligt existerande modell tillsammans med ett relativt mått på användningen av databasen. Institutionerna är listade efter kategorierna universitet – specialhögskolor/universitet – högskolor - forskningsbibliotek. Modellen är baserad på institutionernas tidskriftsprenumerationer år 1996 och är Academic Press standardmodell för bibliotekskonsortier. Två golvnivåer finns för institutioner med ett fåtal eller inga tidskriftsprenumerationer (USD 504 / USD 201). Priset från förlaget visas som summan av subventionerat pris (vad institutionerna fick betala) och BIBSAM:s subventioner.

Den osubventionerade kostnaden per institution varierade mellan USD 201 och USD 99 587. BIBSAM subventionerade avtalet med 39 % av totalkostnaden. Inga subventioner blev tilldelade institutioner som hamnade på de två golvnivåerna. Ett kostnadstak på USD 50 000 infördes med följd att några av de stora institutionernas kostnader blev subventionerade med 37-50 %.

Resterande institutioners kostnader subventionerades med 34 %, dock mindre om kostnaden med

subventioner nådde golvnivån på USD 504.

För att lättare åskådliggöra sambandet mellan kostnad och användning av databasen visar diagrammen *IDEAL 2* och *IDEAL 2, zoom* samma datamaterial som beskrivits ovan (*IDEAL 1*), med institutionerna sorterade efter användning. Diagrammen visar att det finns ”stora” och ”små” användare av databasen. Bland de stora återfinns institutioner som 1996 prenumererade på många tidskrifter från Academic Press och som därmed betalar mest för tillgång till databasen. Sammanställningen visar emellertid på stora skillnader inom denna grupp vad gäller förhållandet mellan kostnad och användning. Karolinska Institutet har till exempel sex gånger högre användning än Linköpings universitet som ligger på samma kostnadsnivå. Högskolan i Kalmar använder databasen ungefär lika mycket som institutioner som får betala över 20 gånger mer. Högskolan i Karlskrona/Ronneby får betala mer än andra högskolor med jämförbar användning.

Genom subventionerna utjämnades de mest extrema skillnaderna i kostnadsnivå mellan konsortiets medlemmar.

Alternativa modeller

Antal studenter: Hur kostnadsfördelningen ser ut om totalpriset för år 2000 fördelas efter institutionernas storlek, mätt i antal studenter, illustreras i diagrammet *IDEAL 3*. Det framgår klart att denna modell inte speglar användningen av databasen. En relativt tung andel av den totala kostnaden läggs på de stora högskolorna och de nya universiteten.

Antal forskare: Diagrammet *IDEAL 4* illustrerar kostnadsfördelning baserad på antalet forskare vid institutionerna 1998, se kap ”Definitioner”. För konsortiets medlemmar i kategorien forskningsbibliotek finns inget lättillgängligt mått på antalet forskare. I tidigare modeller som tar hänsyn till antal forskare (t.ex. ISI:s Web of Science) har antal anställda använts som mått på dessa institutioners storlek. Academic Press signalerade under arbetet med utvecklingen av en ny prismodell att de kunde använda antalet professionella bibliotekarier som mått på institutionernas storlek. Antalet bibliotekarier används här (*IDEAL 4*) för de forskningsbibliotek som saknas i Högskoleverkets statistik 1998.

Modellen baserad på antalet forskare (och bibliotekarier) ger heller ingen kostnadsfördelning som speglar användning av databasen. Prisskillnaden mellan de stora användarna är mycket stor. Jämfört med den existerande modellen läggs en större andel av kostnaderna på högskolorna.

Användning: Diagrammet *IDEAL 5* visar en fördelning av kostnaderna baserad på användning ”rakt av”. Som nämns i kapitlet ”Användarstatistik som verktyg” finns flera skäl till varför en sådan modell inte är något BIBSAM önskar satsa på. Modellen kan emellertid ge nyttig

information, exempelvis vid jämförelse av kostnadsnivåer enligt olika modeller och som stöd vid eventuell indelning av institutioner i olika kategorier.

AP:s förslag till ny modell: Diagrammet *IDEAL 6* visar kostnaderna för konsortiets medlemmar år 2001 enligt ett förslag från leverantören, tillsammans med ett relativt mått på användningen av databasen. Institutionerna är här, som i diagrammet *IDEAL 1*, listade efter kategorierna universitet – specialhögskolor/universitet – högskolor – forskningsbibliotek. Modellen baseras på parametern ”Forskningsvolym”, se kap ”Definitioner”. Notera att den totala kostnaden för konsortiet år 2001 i leverantörens förslag är uppjusterat med ca 15 % jämfört med kostnaden år 2000. Den gamla och den nya modellen blir därför inte direkt jämförbara vad gäller prisnivå. Av störst intresse i detta sammanhang är emellertid hur det nya modellförslaget fördelar kostnaderna mellan institutionerna.

I diagrammen *IDEAL 7* och *IDEAL 7 zoom* är institutionerna sorterade efter samma relativa mått på användning som beskrivits ovan. Det framgår att modellen grovt sett ger en kostnadsfördelning som speglar användning av databasen bättre än någon av de alternativa modellerna som testats, inkluderat den existerande modellen. En större andel av kostnaderna läggs på högskolorna.

Hur den nya modellen omfördelar kostnaderna mellan konsortiets medlemmar illustreras i diagrammen *IDEAL 8* och *IDEAL 9*. Den totala kostnaden är som redan nämnts i detta förslag från leverantören uppjusterat med drygt USD100 000 jämfört med kostnadsnivån för år 2000. Detta medför, förutom omfördelning enligt ny modell, att många institutioner får betydligt höjda kostnader. Notera att skalan är olika i diagrammen som visar universitet (*IDEAL 8*) respektive högskolor och forskningsbibliotek (*IDEAL 9*).

Ett eventuellt byte till en fördelningsmodell som i stort synes passa ett konsortium kan ge tämligen dramatiska utslag för de enskilda institutionerna. Exempelvis kan man notera att den nya modellen påverkar priset för Chalmers tekniska högskola och Kungl Tekniska Högskolan på olika sätt. De två institutionerna är jämbördiga användare av databasen *IDEAL*. Enligt existerande modell, baserad på tidskriftsprenumerationer, fick Chalmers betala betydligt mer än KTH. Enligt den nya modellen, baserad på forskningsvolym, får KTH betala betydligt mer än Chalmers. Inget av alternativen speglar alltså likvärdig användning av databasen för dessa institutioner. Likadant kan Stockholms universitets och Umeå universitets användning jämföras. Enligt existerande modell betalar dessa institutioner lika mycket. Enligt den nya modellen får Umeå universitet betydligt reducerade kostnader medan Stockholms universitet ligger kvar på samma nivå som förut. Tre stora användare, Lunds universitet, Karolinska Institutet och Sveriges lantbruksuniversitet, får alla betydligt höjda kostnader om man tillämpar modellen baserad på

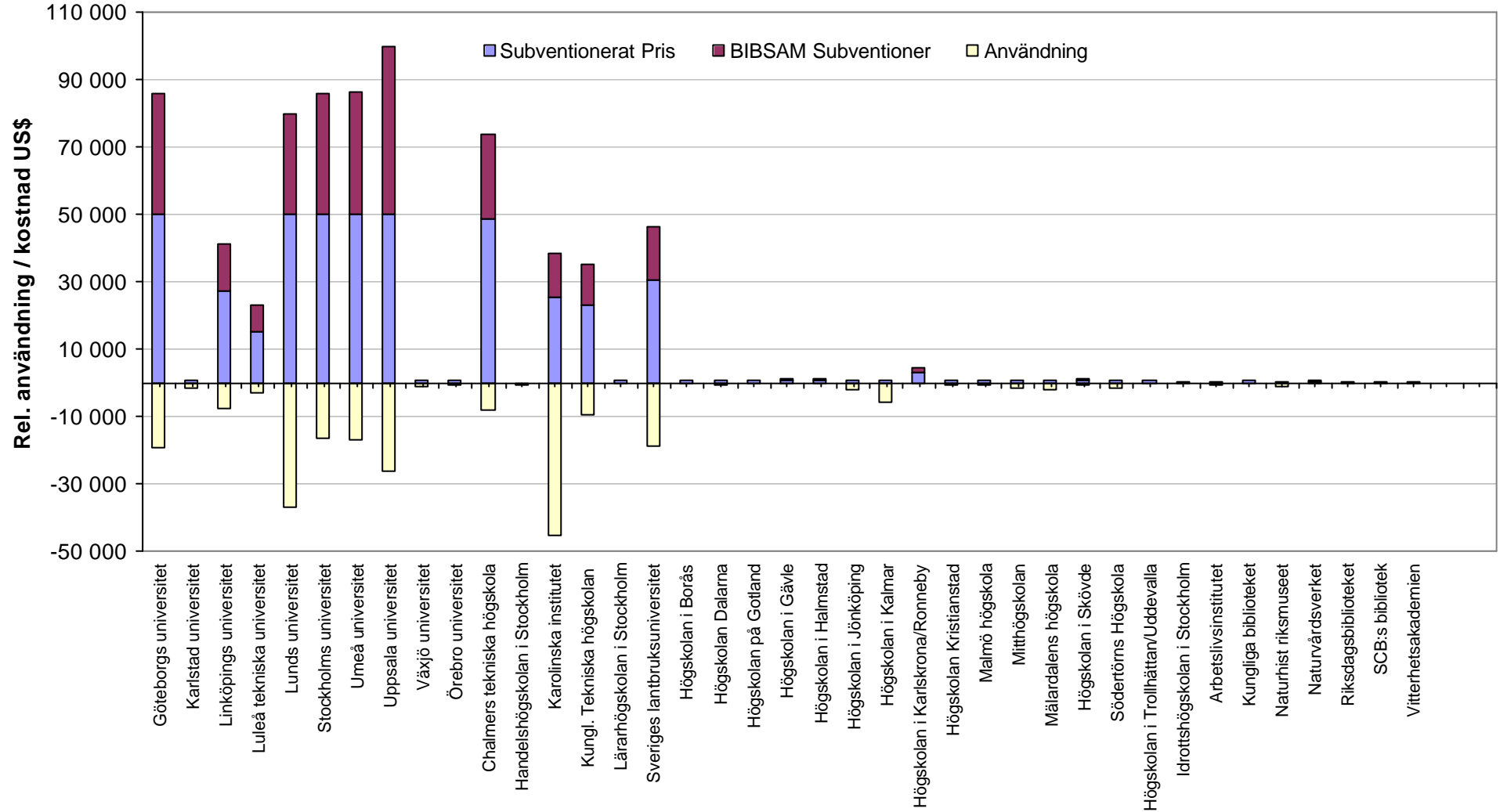
forskningsvolym. Om man ser på procentuell ökning från gammal till ny modell finns emellertid de mest extrema utslagen bland högskolorna. Frågan är var gränsen går när det gäller betalningsförmåga och betalningsvilja bland dessa institutioner, som jämfört med de stora universiteten har en relativt blygsam användning av databasen.

Slutsatser

Analysen av kostnadsfördelning för databasen *IDEAL* enligt olika principer visar återigen på svårigheten med att hitta en "rättvis" lösning som gör alla parter nöjda. Medan den gamla (fortfarande aktuella) modellen från Academic Press har tydliga svagheter är projektgruppen inte övertygad om att den nya modellen, eller någon av ovan nämnda alternativa fördelningsmodellerna som testats, är tillfredsställande. Kritiken som har ventilerats angående den gamla modellen rör bland annat den tydliga skillnaden i kostnader för "stora" respektive "små" institutioner. De alternativa modellerna lägger alla en större andel av kostnaderna på högskolorna och de nya universiteten. Användarstatistik visar emellertid att användningen av databasen vid dessa institutioner är en bråkdel av användningen vid de stora universiteten. Beslut är ännu inte fattat (augusti 2000) om huruvida gammal eller alternativ modell kommer att ligga till grund för nästa avtalsperiod för databasen *IDEAL*.²⁸

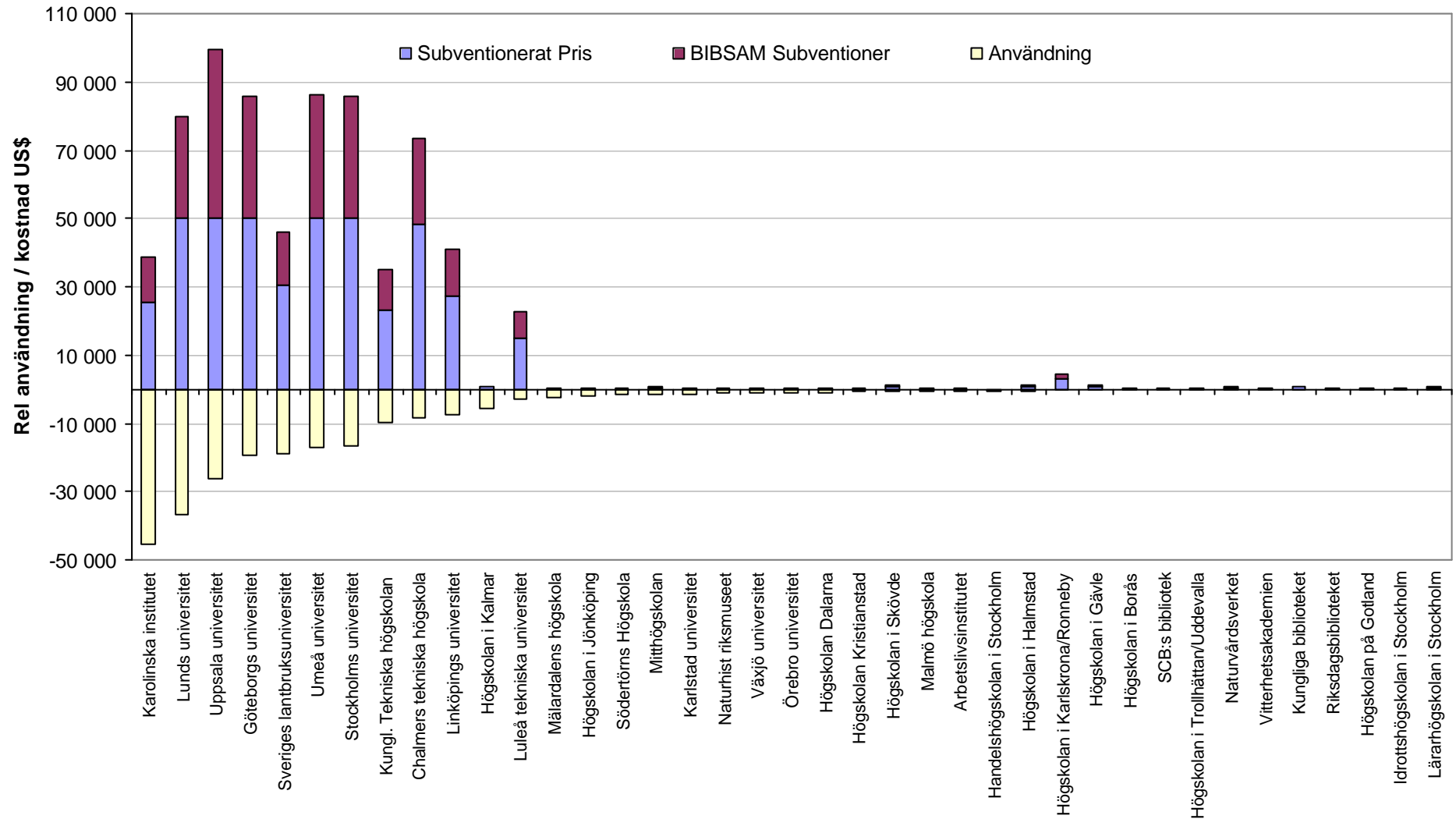
²⁸ I avtalet för 2001 är priserna fördelade enligt den gamla modellen.

IDEAL 1 Kostnad och användning

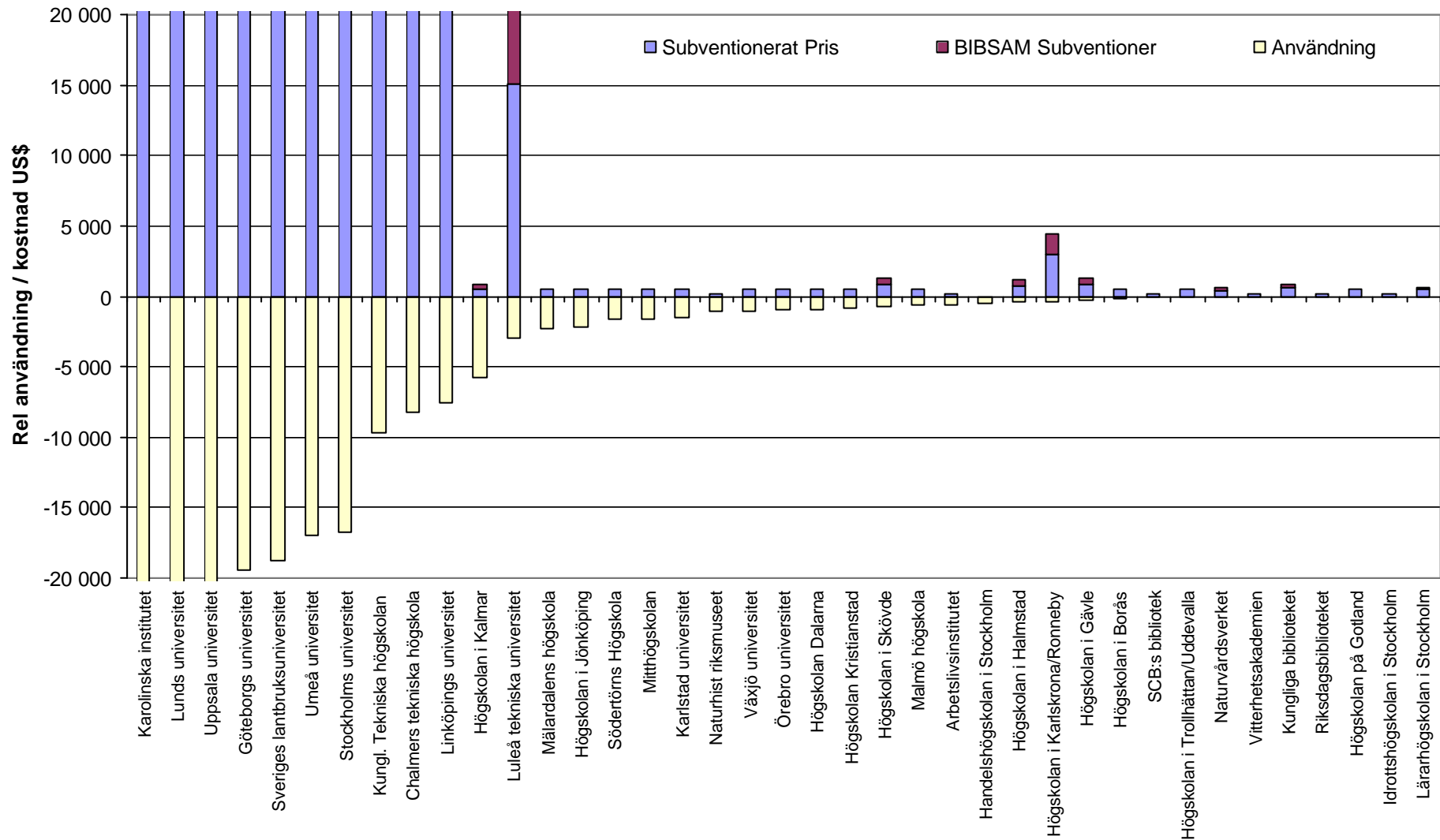
IDEAL 2

Kostnad och användning - sorterat, användning

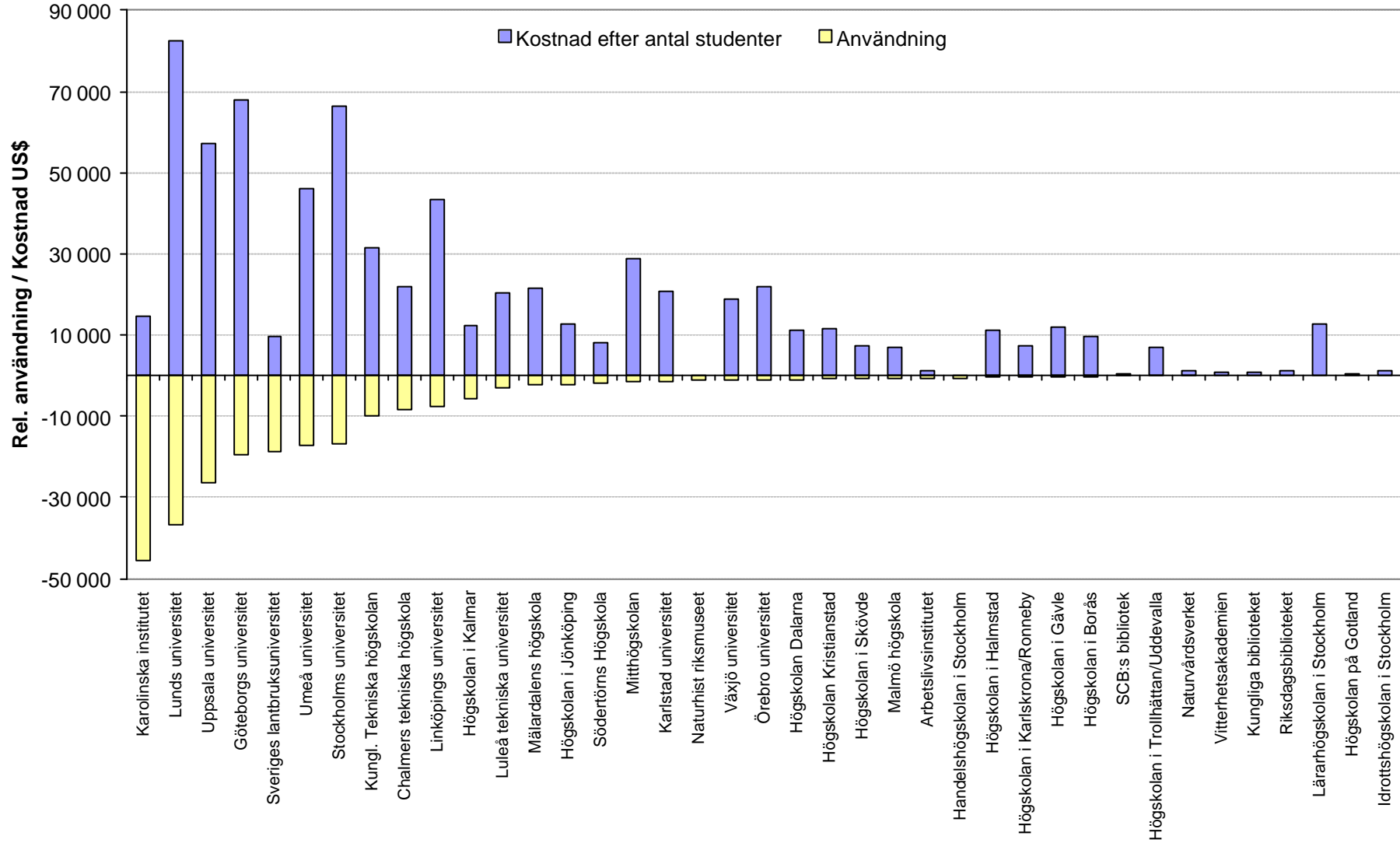

IDEAL 2, zoom

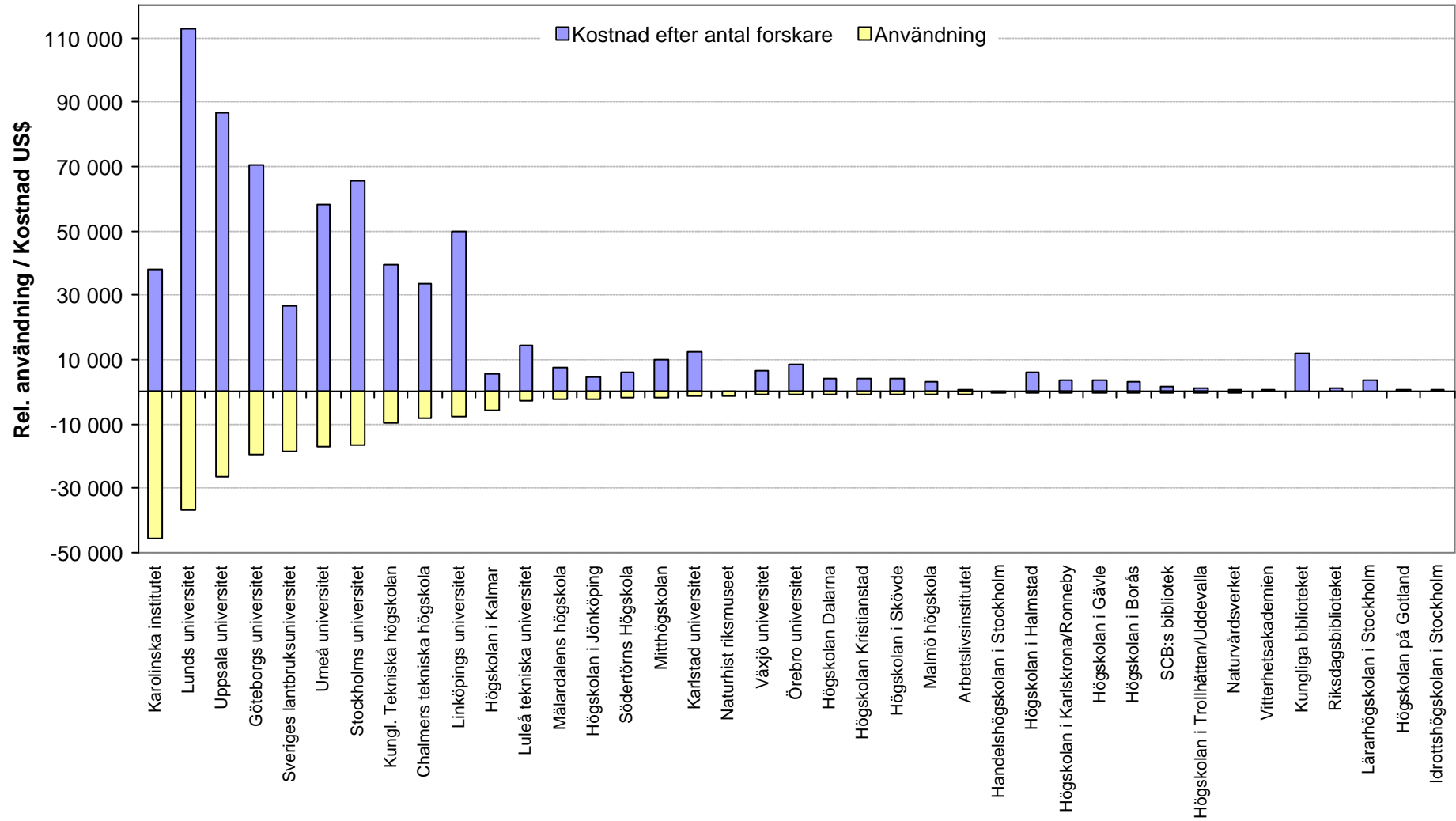
Kostnad och användning- sorterat, användning

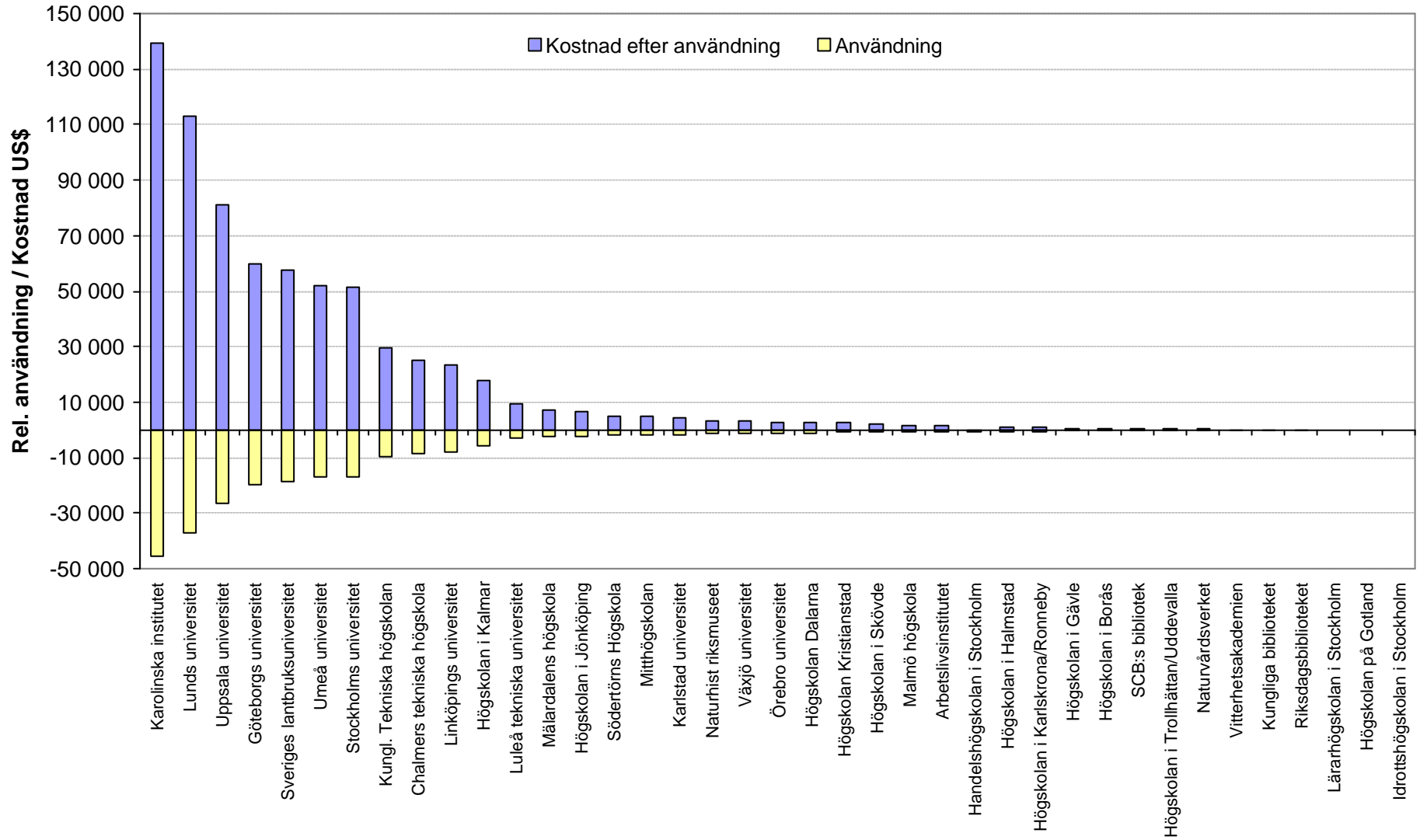
IDEAL 3 Antal studenter

IDEAL 4 Antal forskare

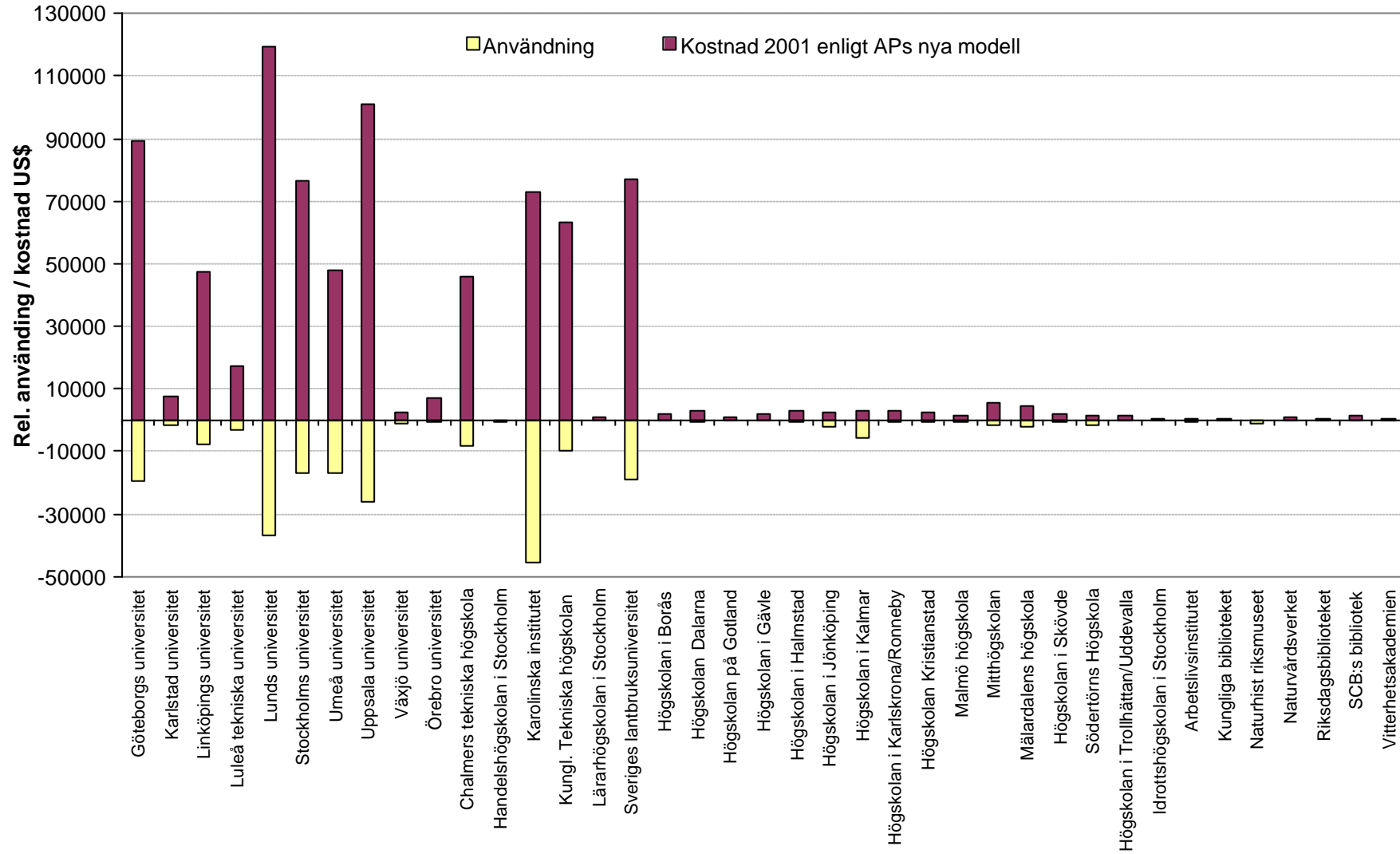

IDEAL 5 Användning

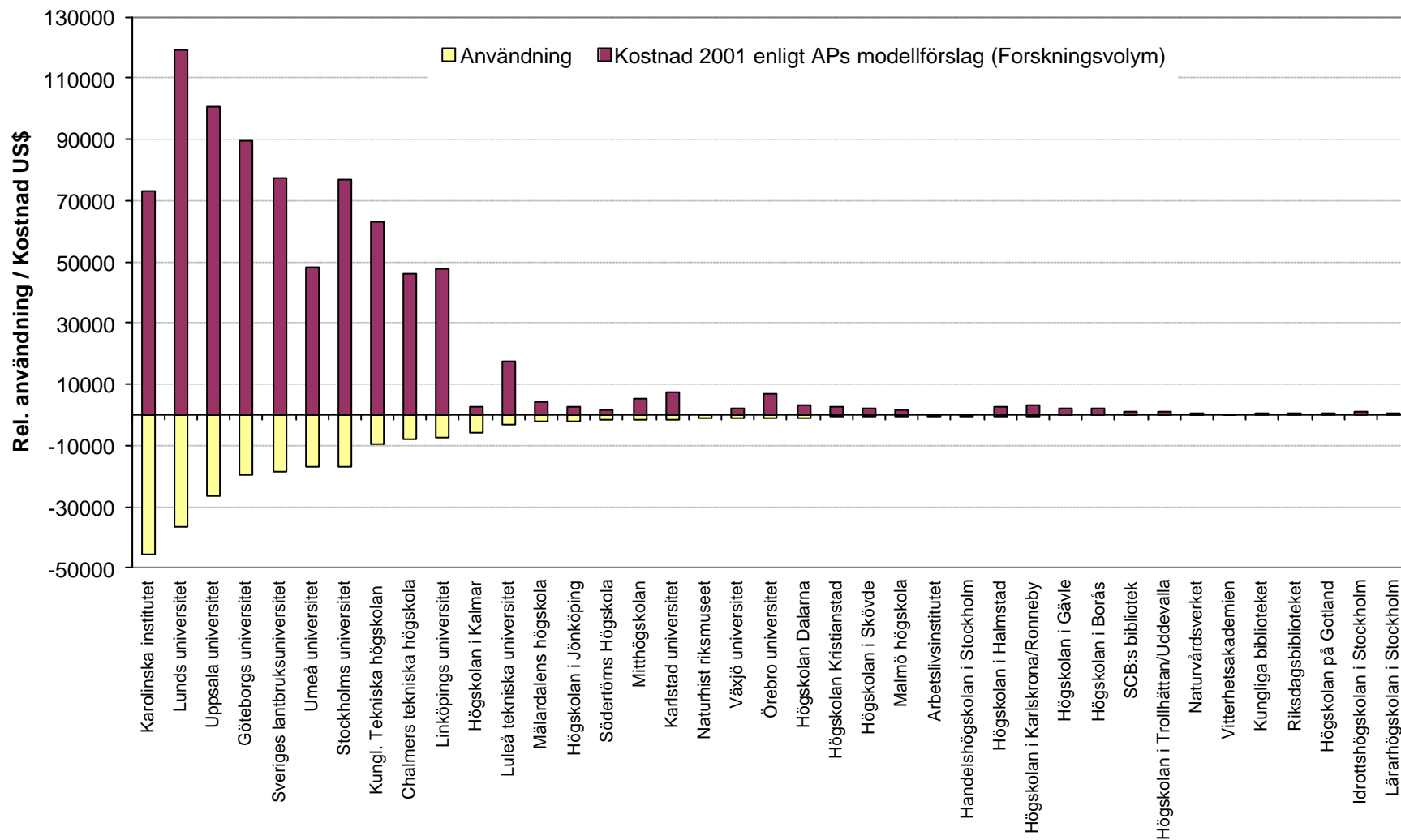
IDEAL 6

APs modellförslag baserat på forskningsvolym

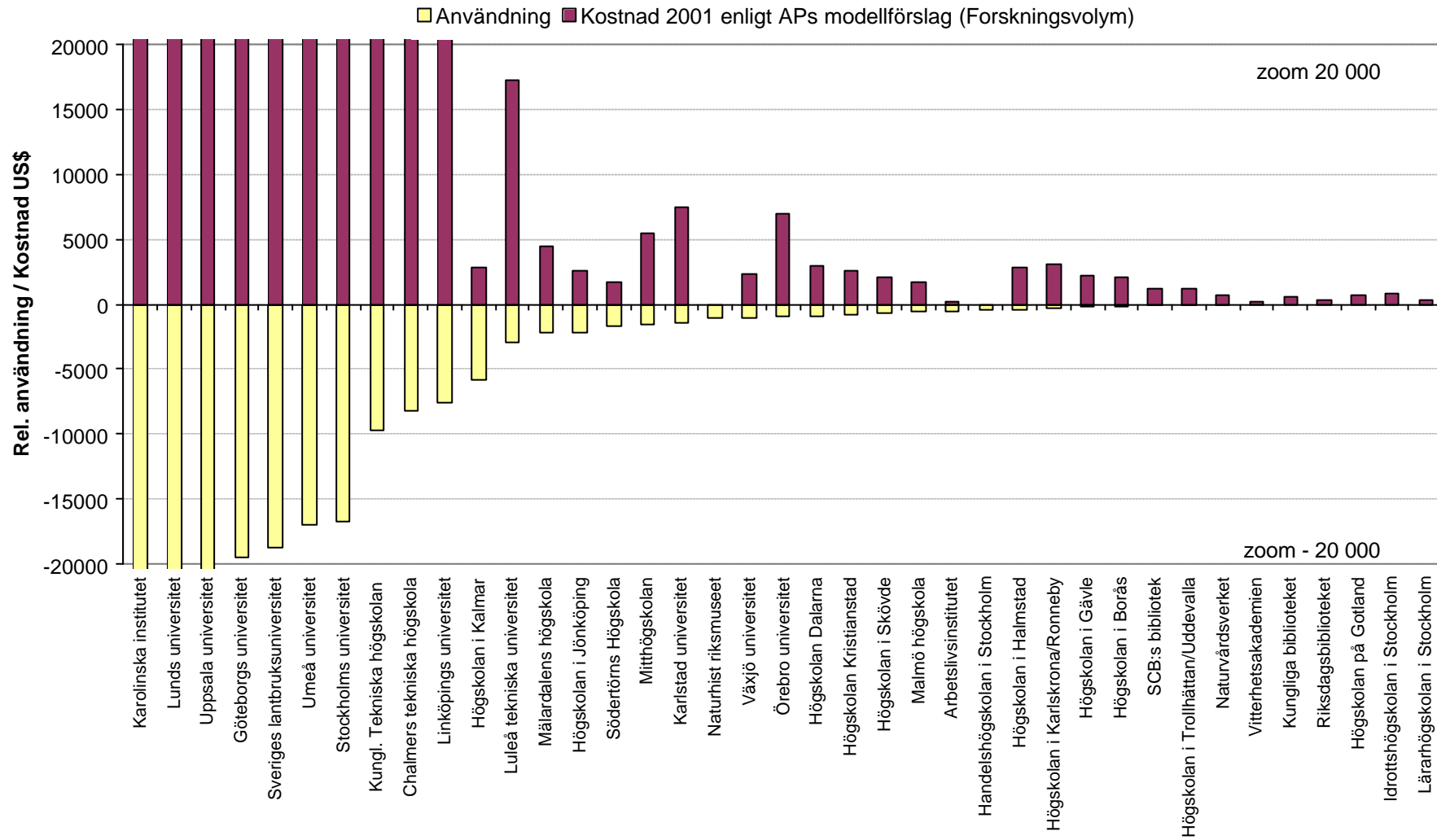
IDEAL 7

APs modellförslag jmf med användning

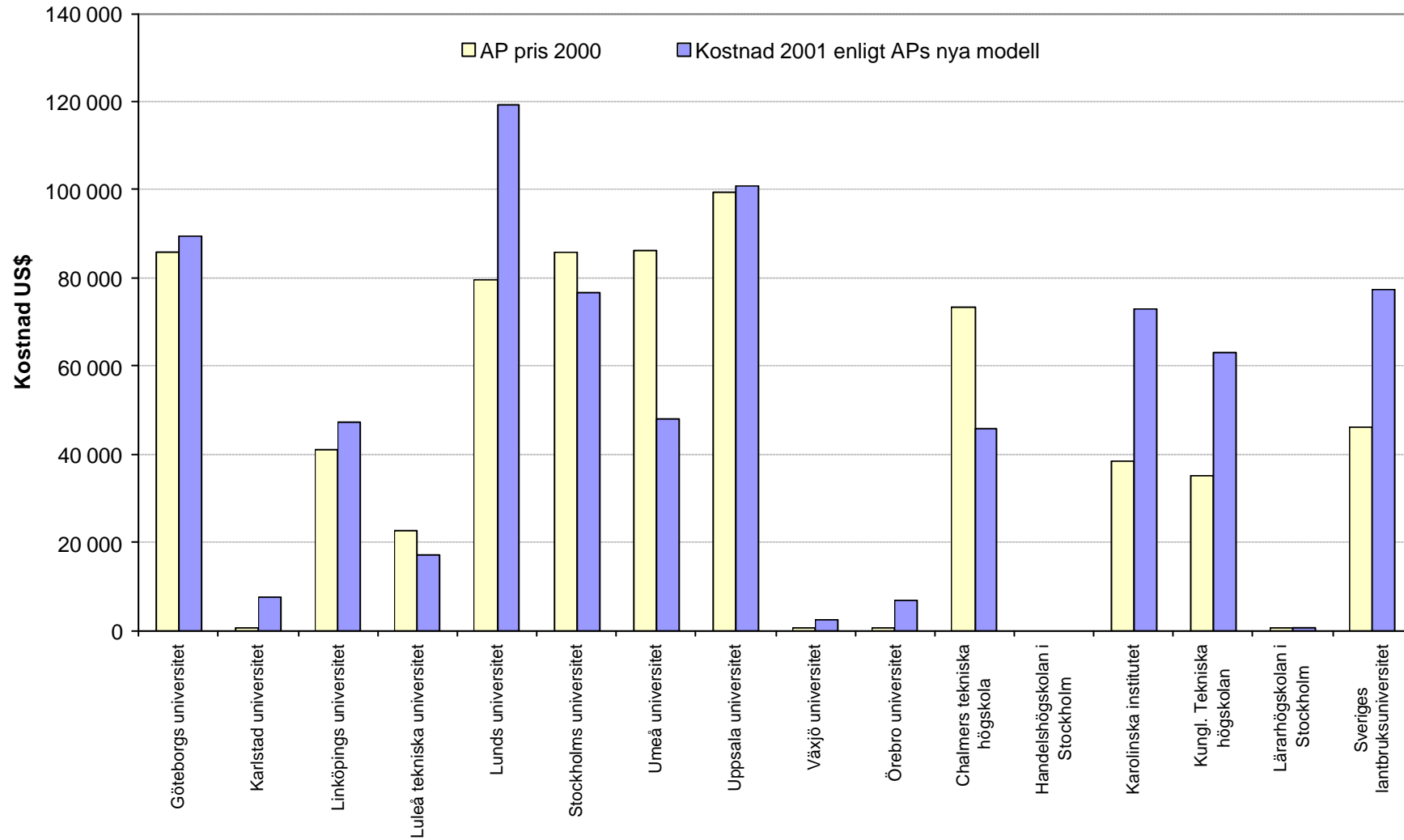

IDEAL 7, zoom

APs modellförslag jmf med användning

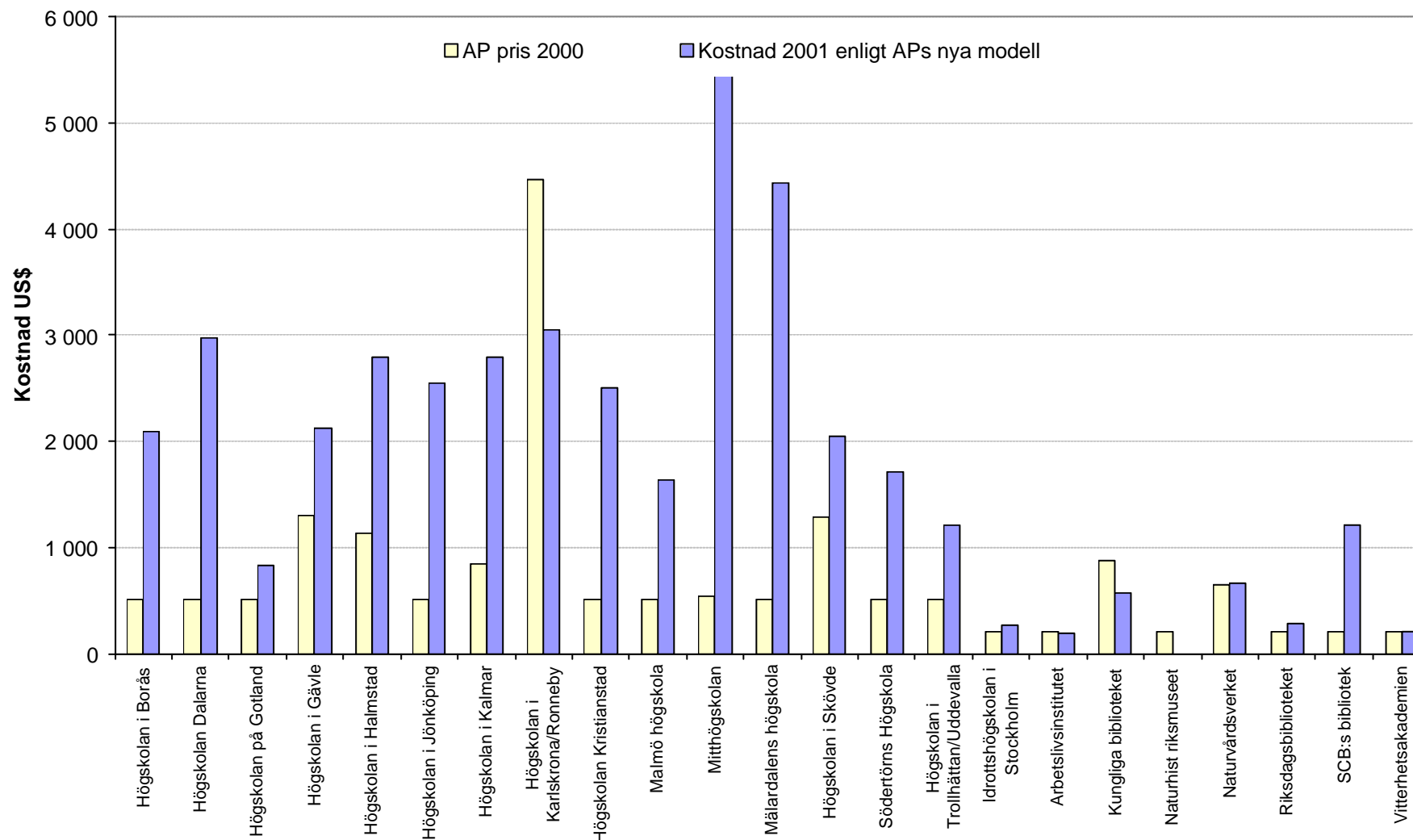

IDEAL 8
 Jmfr gammal / ny prismodell - Universitet

IDEAL 9

Jmfr gammal / ny prismodell - Högskolor och Forskningsbibliotek

SUBVENTIONER

Historik

Under våren 1998 tecknades licensavtal för databaserna *IDEAL* (Academic Press), *Academic Search Elite* (EBSCOhost) och *Project MUSE* (Johns Hopkins University Press). De var de första av BIBSAM-konsortiets avtal som omfattade elektroniska tidskrifter. Den totala kostnaden för de tre databaserna var USD 1 227 956. BIBSAM kunde, genom medel från KB:s anslagsbesparingar, subventionera avtalen med USD 804 166 (65 %). *IDEAL* subventionerades totalt 63 %, med varierande fördelning mellan institutionerna. *Academic Search Elite* och *Project MUSE* subventionerades 67 % respektive 61 %, med samma procentsats för alla institutionerna. Olika fördelningsprinciper berodde bland annat på att de tre prismodellerna från leverantörens sida skilde sig åt, se kapitlet ”Utvärdering – tre exempel”. Ett syfte med subventionerna var att ”marknadsföra” dessa nya elektroniska resurser. Subventionerna möjliggjorde bred uppslutning till avtalen från universiteten och högskolorna.

Antalet licensavtal ökade betydligt under 1998 och 1999, däribland tillkom flera databaser med tidskrifter i fulltext: *ABI Inform* (UMI), *Applied Science and Technology Plus* (UMI), *LIBRIS e-tidskrifter* (Elsevier), *LINK* (Springer) och *Emerald* (MCB). Av dessa blev enbart testavtalet med Springer subventionerat (100%). För de andra databaserna fick institutionerna själva stå för hela kostnaden. Inget av de stora universiteten valde att gå med i Elsevier-avtalet för 1999, delvis på grund av att priset grundade sig inte bara på bibliotekens egna utan hela organisationens tidskriftsprenumerationer. Databasen blev därmed oacceptabelt dyr för de stora institutionerna.

Under hösten 1999, när det var dags för förhandlingar om ny avtalsperiod för de tre databaserna som ursprungligen subventionerades ca 65 %, fanns många osäkerhetsfaktorer. Kanske skulle KB tilldelas pengar från utbildningsdepartementet för subventioner av centralt upphandlade databaser. Kanske, om det fanns tillräckligt med subventionspengar, skulle Elsevier-avtalet utvidgas till att omfatta också de nio stora universitet som inte var med vid avtalets början. Det var därmed svårt att fastställa hur mycket de tre databaserna *IDEAL*, *Academic Search Elite* och *Project MUSE* eventuellt kunde subventioneras år 2000. Resultatet blev 15 miljoner kr från utbildningsdepartementet, subventioner år 2000 på samma nivå som tidigare för databaserna *Academic Search Elite* och *Project MUSE*, reducerade subventioner för *IDEAL* (totalt 39 %), tilläggsavtal med Elsevier för åtta stora universitet subventionerat 30 %, 10 % subventioner av kostnaderna år 2000 för de 23 institutionerna i det ursprungliga Elsevier-avtalet och fortsatt testavtal med Springer subventionerat 100 % .

Fördelning av subventioner år 2000

I diagrammet *Subventioner 1* visas fördelningen av subventionerna mellan konsortiets medlemmar år 2000 i svenska kronor. Notera att slutfaktura för Elsevier-avtalet inte är klar för år 2000. Vi vet alltså inte vilken växelkurs som kommer att gälla. I översikten baseras kostnaderna för Elsevier-avtalet på växelkursen den 8 juni 2000 (1 NGL = 3,80 SEK). Förbehåll måste också göras för eventuella ändringar som följd av pågående förhandlingar med Elsevier angående prissättning och tolkning av avtalet. Samma material presenteras med anpassad skala för universiteten och de s.k. specialinstituten i diagram *Subventioner 2*, högskolorna i *Subventioner 3* och forskningsbiblioteken i *Subventioner 4*.

Elsevier år 2000

Som framgår av diagrammen går en allt övervägande andel av subventionerna år 2000 till kostnader för Elsevier-avtalet för de stora universiteten och tekniska högskolorna. Strukturen på prismodellen i avtalet med Elsevier bidrar till en svåröverskådlig bild av kostnaderna för konsortiet som helhet och för de enskilda institutionerna (se kapitel "Befintliga prismodeller"). De olika alternativen med tidskrifter enbart i elektroniskt format eller i både tryckt och elektroniskt format påverkar betalningströmmen. Institutioner som har valt att behålla tidskrifterna i tryck betalar Elsevier för dessa direkt eller via agenter, medan en relativt låg avgift för de elektroniska betalas via BIBSAM. De som har valt enbart elektroniskt format betalar en relativt hög avgift via BIBSAM. Vid beräkning av 10 % subventioner av kostnaderna för de institutioner som var med från den första fasen av avtalet har avgiften som betalas via BIBSAM använts som grund. Åtta institutioner gick med i avtalet när det utvidgades år 2000 (Göteborgs universitet, Linköpings universitet, Stockholms universitet, Umeå universitet, Uppsala universitet, Chalmers tekniska högskola, Karolinska Institutet och Kungl Tekniska Högskolan). Alla valde alternativet att behålla tidskrifterna i tryck under avtalsperioden 2000 – 2001. Med subventionspengarna betalar BIBSAM 30 % av de totala kostnaderna för tryckta och elektroniska Elsevier-tidskrifter för denna grupp år 2000. Institutionernas avgift för tillgång till databasen är mindre än 30 % av den totala kostnaden för tryck + elektronisk, vilket betyder att biblioteken netto får pengar utbetalade från BIBSAM.

Subventionernas betydelse för informationsförsörjningen

Någon detaljerad analys av hur subventionerna har påverkat informationsförsörjningen vid universiteten och högskolorna har inte kunnat genomföras inom ramen för detta projekt. Generella observationer med anknytning till diagrammen (ovan) och projektgruppens diskussioner

inkluderas.

Konsortieavtal för fulltextdatabaser innebär i regel att alla konsortiets medlemmar får tillgång till samma mängd material, oavsett tidigare bestånd av tidskrifter och pris för deltagande i avtalet. Tillgång till en tryckt tidskrift, placerad i institutionens bibliotek kan ur ett informationsförsörjningsperspektiv inte jämföras med den obegränsade tillgång till tidskriften, via institutionens nätverk, som avtalen ger. *IDEAL*-avtalet ger tillgång till 175 tidskrifter från Academic Press. Antalet prenumerationer på dessa titlar i tryckt format vid deltagande institutioner varierade från 0 till 95. *Project MUSE*-avtalet ger tillgång till 45 tidskrifter från Johns Hopkins University Press. Prenumerationer vid institutionerna varierade från 0 till 20. Analys av användarstatistik för dessa två databaser visar på hög användning av tidskrifter som tidigare inte varit tillgängliga för forskare och studenter annat än via fjärrlån.²⁹ Avtalet med EBSCOhost ger tillgång till 1 077 tidskrifter via databasen *Academic Search Elite*. Prismodellen för detta avtal är inte kopplade till existerande prenumerationer, och det finns ingen uppgift på hur många av dessa titlar som fanns tillgängliga vid de institutioner som gick med i avtalet. Den första fasen av Elsevier-avtalet gav 23 institutioner tillgång till det samlade beståndet av titlar som fanns inom gruppen (ca 350). De åtta stora institutionerna som kom med i fas 2 bidrog med 720 titlar. En del av dessa fanns redan i konsortiet. Drygt 800 unika titlar av Elseviers totala portfölj på 1 100 titlar finns inom gruppen. Som en test fick konsortiet år 2000 tillgång till hela databasen.

Diagram *Subventioner 1* visar att subventionerna i första hand har kommit de stora institutionerna till del. Från ett informationsförsörjningsperspektiv har emellertid de mindre institutionerna haft mest att tjäna. Universiteten och de tekniska högskolorna, som redan hade många tidskrifter i tryckt format, har nu genom de centrala avtalen fått tillgång till betydligt flera titlar. Bland högskolorna och forskningsbiblioteken fanns en bråkdel av dessa tidskrifter i tryckt format. Antalet tillgängliga titlar har ökat explosionsartat i och med de centrala avtalen. Dessutom tillkommer fördelen med tillgång via nätverk jämfört med tidigare tillgång till enskilda papperstidskrifter i bibliotekens hyllor.

En förutsättning för tecknande av centrala licenser är att gruppen består av tillräcklig många, tillräckligt stora institutioner. De stora måste vara med för att det skall bli något avtal. Subventionerna har gjort det möjligt för de stora institutionerna inom BIBSAM-konsortiet att delta, vilket också har kommit de små institutionerna till godo.

Erfarenheter

Projektgruppen har diskuterat den problematik som också finns i samband med subventioner.

²⁹ Stange, 1999, s. 35 och s. 45

Subventionerna skall underlätta övergången från pappersbunden information till elektronisk sådan. Utan subventioner får institutionerna i en övergångsfas merkostnader för att ha tryckta och elektroniska prenumerationer parallellt. När institutionerna övergår till enbart elektroniskt material räknar man med sänkta kostnader totalt. Denna övergångsfas kommer att vara olika lång för olika institutioner. Projektgruppen har diskuterat svårigheten i att planera framåt i och med att besluten om subventioner har varit ettåriga och att de fattats så sent på året.

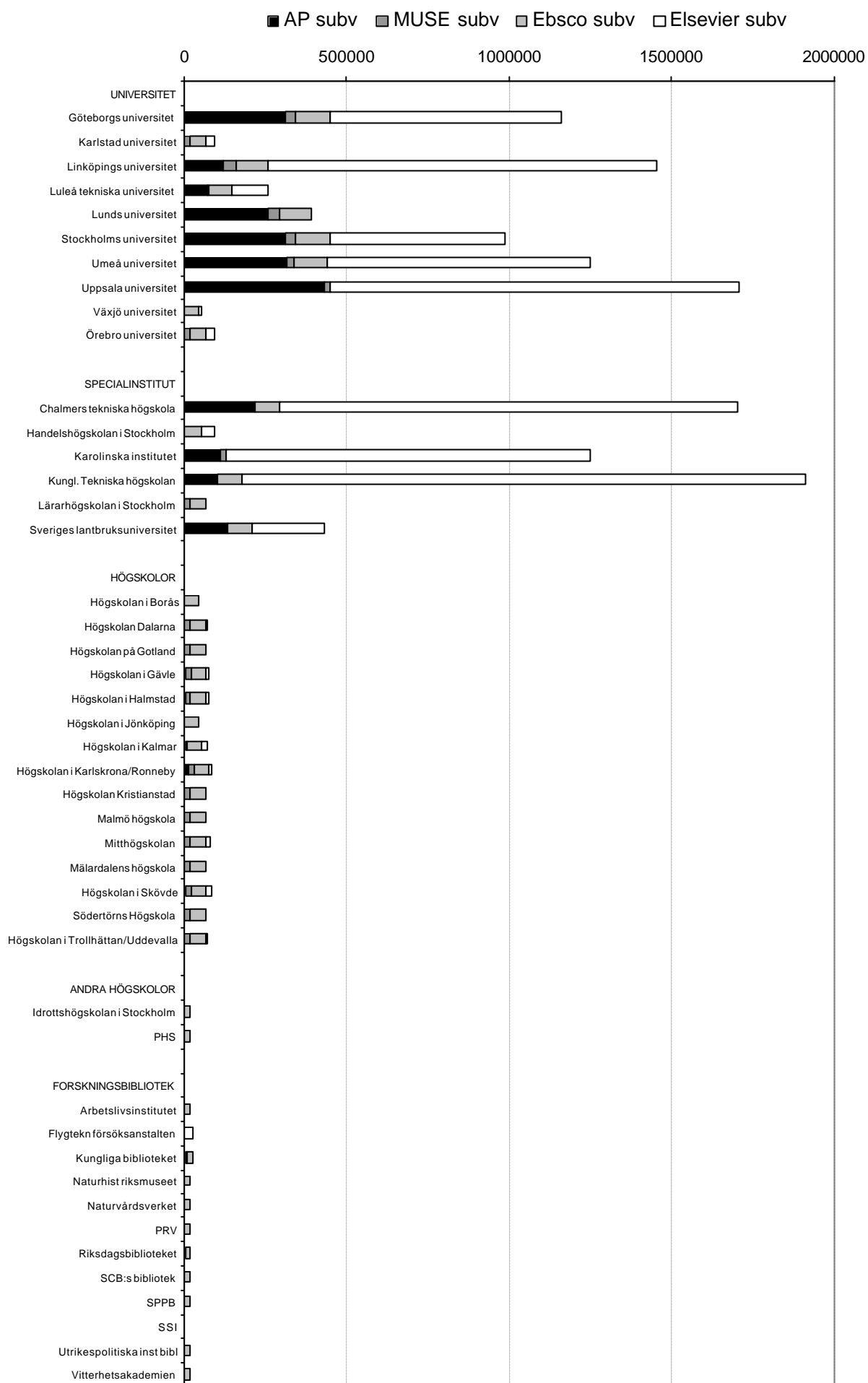
Det är oerhört viktigt att förhandlingarna om prisnivåer sker som om institutionerna skulle stå för hela kostnaden själva. Det finns en risk att vikten av att pressa priserna inte blir lika central om avtalen subventioneras.

BIBSAM har subventionerat två avtal till 100 %, nämligen det med Springer Verlag samt *Silverlinker*. Erfarenheten visar att flera av de deltagande institutionerna i dessa avtal inte har använt databasen överhuvudtaget.³⁰ Eftersom ett avtal innebär vissa förpliktelser är det inte önskvärt att ha oengagerade deltagare. Projektgruppen menar att avtal som subventioneras till 100 % därför inte är att föredra.

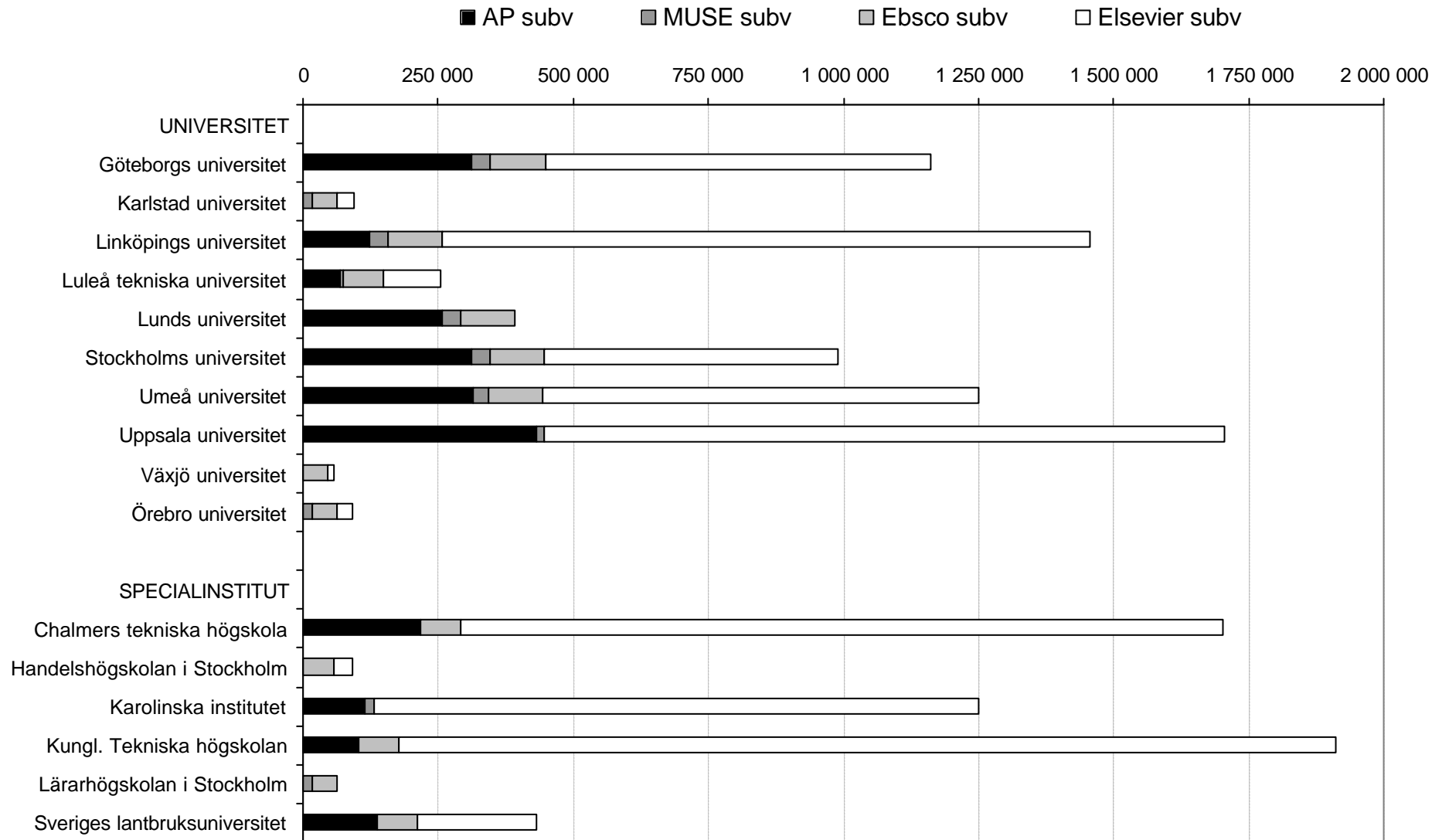
Projektgruppen betonar samtidigt vikten av att besluten om fördelning av subventioner förankras i referensgruppen för databasupphandling.

³⁰ 15 av deltagarna i Springer-avtalet hade noll inloggningar under 1999.

Subventioner 2000 - Alla (SEK)

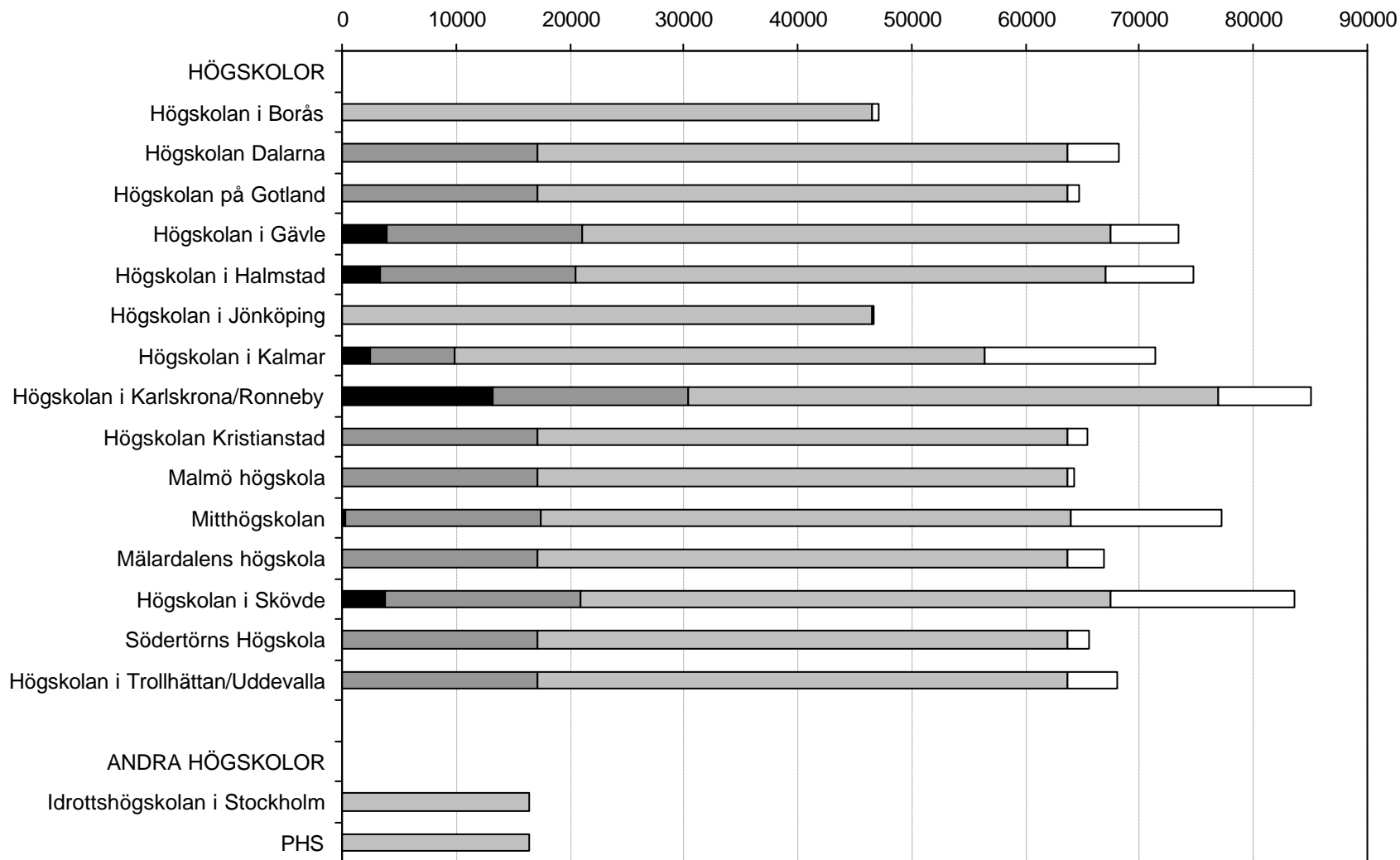

Subventioner 2000 - Universitet (SEK)

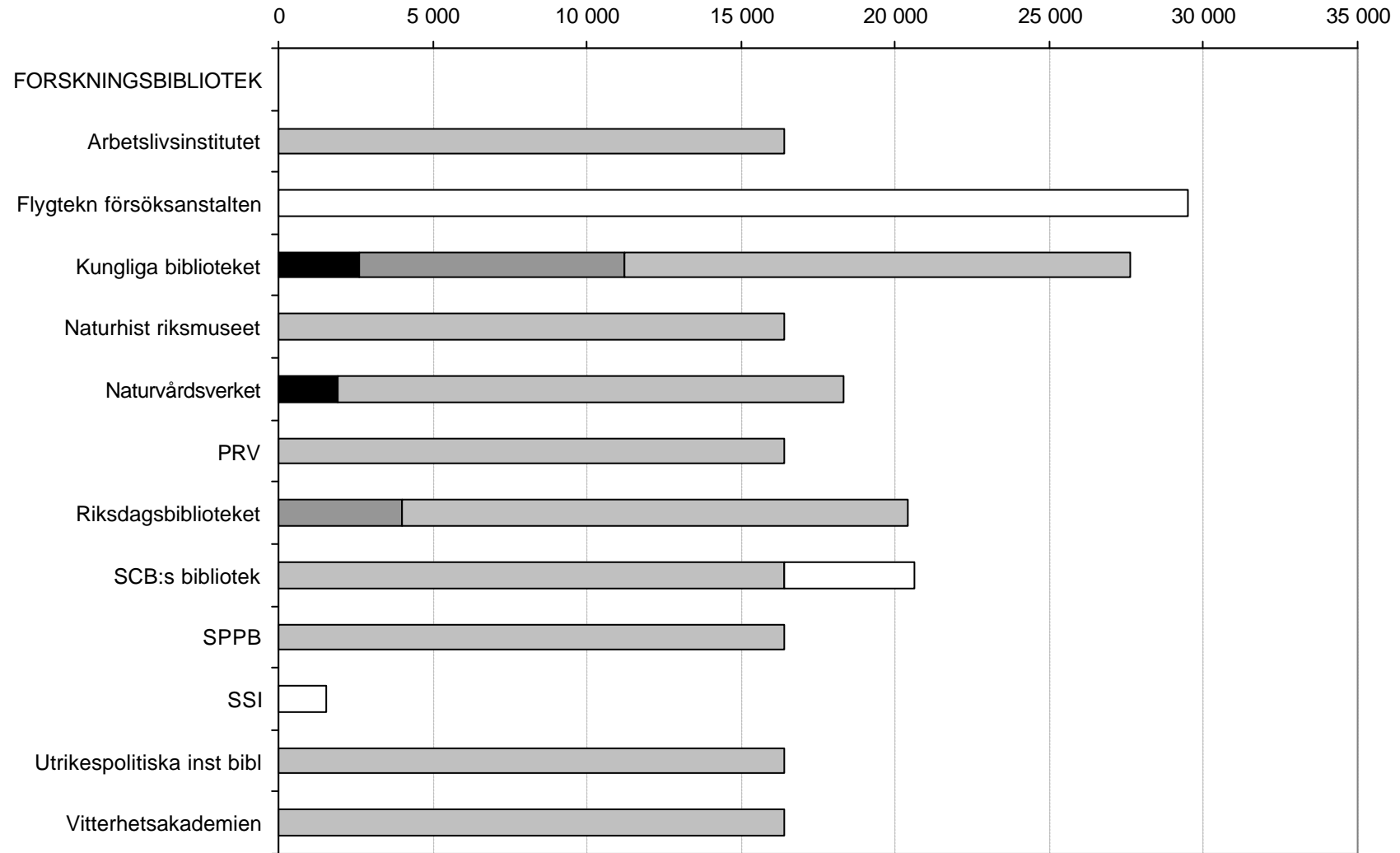
Subventioner 2000 - Högskolor (SEK)

■ AP subv ■ Muse subv ■ Ebsco subv □ Elsevier subv

Subventioner 2000 - Forskningsbibliotek (SEK)

■ AP subv ■ Muse subv ■ Ebsco subv □ Elsevier subv

SLUTDISKUSSION

Vikten av information

Under arbetet med projektet har det visat sig att kritiken ute på universitets- och högskolebiblioteken mot BIBSAM:s databasupphandlingsarbete, till viss del berott på missförstånd. Biblioteken tycks exempelvis ha haft uppfattningen att BIBSAM ensamt beslutat om fördelningen av kostnaderna. I själva verket har BIBSAM följt leverantörens prismodell i så gott som samtliga fall.

Sannolikt beror denna missuppfattning på att informationen från BIBSAM till biblioteken inte varit tillräckligt tydlig. För att undvika framtida missförstånd försöker BIBSAM redan nu skicka ut mer omfattande information. Utskickerna sker också oftare än tidigare. BIBSAM försöker även redovisa mer ingående hur respektive leverantörs erbjudande ser ut och hur det är uppbyggt.

All information skickas ut via en sluten e-postlista, den s.k. upphandlingslistan.

Upphandlingslistan administreras av BIBSAM med hjälp av Luleå Tekniska högskola. Informationen riktar sig främst till bibliotekscheferna eftersom de har det yttersta ansvaret för sina respektive biblioteks verksamhet. Bibliotekschefen avgör sedan vilka ytterligare personer som skall vara med på listan. Det är av yttersta vikt att alla de som aktivt arbetar med upphandlingsfrågor ute på universitets- och högskolebiblioteken får relevant information. Enligt BIBSAM:s uppfattning bör därför dessa personer vara med på listan. Den personal som däremot endast hyser ett intresse för databasfrågor, bör inte vara med på listan. Anledningen är att många av de uppgifter som skickas ut har lämnats av förlagen i förhandlingssyfte och att uppgifterna kan komma att förändras. Risken för desinformation borde bli mindre om bibliotekscheferna tänker på detta när man väljer vilka som skall vara med på listan.

För att ytterligare förbättra informationen har BIBSAM utökat sina hemsidor. Tanken är att vem som helst, således även forskare och studenter, skall kunna ta del av den allmänna informationen på ett enkelt sätt. BIBSAM har sedan i oktober 2000 en s.k. störningsjour på hemsidan. På så sätt kan BIBSAM kommunicera även med dem som inte finns med på upphandlingslistan.

Störningsjouren är ett postprogram som gör det möjligt för BIBSAM att lägga ut viktig men tillfällig information om eventuella störningar i eller problem med de olika databaserna. Leverantörerna kan också själva lägga ut tillfälliga meddelanden. Programmet medger också för användarna ute på universiteten och högskolorna att skicka akuta meddelanden till BIBSAM. Genom störningsjouren undviker man också att tillfälliga felmeddelanden belastar

upphandlingslistan.

Genom denna utökade, och förhoppningsvis förbättrade, information hoppas BIBSAM bl.a. ha genomfört ett av projektets syften, nämligen att öka samförståndet mellan BIBSAM:s upphandlingsgrupp och dess referensgrupp.

Är en modell möjlig?

Huvudsyftet med projektet är att lägga fram förslag till en ny eller förändrad prismodell, en standardmodell som kan användas för alla typer av databasavtal. Projektgruppen har i nuläget inte ansett sig kunna förkasta någon modell fullständigt eller absolut förespråka en viss modell.

Projektgruppen har också funnit att det inte är möjligt med endast *en* prismodell för samtliga databaser, bl.a. eftersom baserna har så olika karaktär. Projektgruppen anser att man i stället bör inrikta sig på *ett par olika* varianter som kan passa för olika typer av baser.

Projektgruppens uppfattning är vidare att en prismodell bör ge ett *rimligt* pris. Att sträva efter en alltigenom rättvis prismodell synes omöjligt och kan heller inte anses vara målsättningen.

Vilka prismodeller är då att föredra?

Användning som måttstock?

En prismodell som bygger helt på *användningen* av en databas kan få bakvänd effekt: om databasen blir populär stiger användningen och därmed priset. Det är knappast önskvärt när man eftersträvar en övergång till elektroniska dokument. Däremot kan användarstatistiken användas som ett relativt mått på nyttan av respektive databas. Utvärdering av prismodeller kan ske bl. a. genom att priset per institution jämförs med användningen per institution. Projektet har också visat att användningen i en del fall samvarierar med priset: användningen är större vid en högskola, som betalar ett högre pris för en databas.

En klumpsumma att fördela?

Denna prismodell förekommer ytterst sällan. BIBSAM har i ett par fall slutit ett avtal där BIBSAM betalar en *klumpsumma* till leverantören och sedan fakturerar biblioteken var för sig. Denna modell är ytterst enkel och bekväm för leverantören: man vet hur stor intäkt man vill ha på ett avtal men lägger sig inte i vilken summa var och en betalar. En av svårigheterna med denna modell är att skapa en fördelning som upplevs som rättvis. Det är också svårt att sätta ett pris för institutioner som tillkommer under löpande avtal.

Kan man skilja pappersprenumerationen från den elektroniska?

Många förlag har visat sig föredra en prismodell för databaser som bygger på värdet av tidigare

pappersprenumerationer. Priset blir högt om ett bibliotek (eller en hel högskola) har många pappersprenumerationer och följaktligen lågt om pappersprenumerationerna är få. Om modellen används flera år i sträck, permanentas det inbördes förhållandet mellan högskolorna: högskolan/biblioteket ”tjänar” således på att man i inledningsskedet har få pappersprenumerationer. Trots att målet är att fjärma sig från pappersprenumerationerna lever deras betydelse kvar in i den elektroniska världen.

BIBSAM har därför under det senaste året strävat efter att försöka lämna denna prismodell. Ändå har BIBSAM ofta tvingats acceptera den, helt enkelt därför att förlagen inte haft någon annan modell att föreslå. Eftersom förlagen allmänt sett är oroad över att förlora intäkter då institutionerna övergår till enbart elektroniska dokument, har de valt att använda värdet av pappersprenumerationer som grund för prissättningen.

Den optimala prismodellen borde vara helt frikopplad från pappersprenumerationerna. Priset på tillgång till de digitala dokumenten påverkas inte av hur många pappersprenumerationer man har, eller har haft. Det enda avtal för elektroniska tidskrifter som närmar sig en sådan modell och som är slutet direkt med leverantören är Project MUSE från Johns Hopkins University Press. Leverantören har särskilda modeller för konsortier och avtalet är enkelt att hantera. Ett av skälen till att modellen fungerar för BIBSAM-konsortiet är emellertid att Project MUSE omfattar endast ett relativt fåtal tidskrifter (drygt 100 st.) och att biblioteken hade få pappersprenumerationer från förlaget när avtalet slöts. Nackdelen med en helt fristående modell är nämligen att biblioteket måste betala vanligt, fullt pris för eventuella pappersprenumerationer från samma leverantör. Totalkostnaden blir alltså hög om biblioteket även vill ha pappersprenumerationer. För en leverantör med många tidskrifter, exempelvis Springer, skulle en helt fristående prismodell således innebära oerhörda kostnader om biblioteket väljer att behålla pappersprenumerationerna.

Andra parametrar?

Vid referensgruppens möte i september 2000 redovisade projektgruppen en preliminär rapport av arbetet. Denna rapport mottogs positivt och de deltagande vid mötet diskuterade dels resultatet, dels alternativa prismodeller. Bl.a. framfördes förslaget med en prismodell som är uppbyggd av två eller fler parametrar, exempelvis antal studenter, antal forskare och det enskilda bibliotekets ekonomi (omsättning). På så vis blir högskolans storlek, eller antal forskare, inte helt avgörande för priset. En sådan prismodell skulle vara mer flexibel. Varianter av denna prismodell förekommer i USA³¹. Dessvärre finns det inte utrymme för en utveckling av en sådan modell inom detta projekt. BIBSAM kommer att undersöka denna alternativa modell vidare. Tillämpningen av en sådan modell förutsätter emellertid att leverantören accepterar att BIBSAM fördelar den totala

kostnaden för konsortiet. En del leverantörer har internationellt etablerade fördelningsmodeller som de inte vill frångå.

Framtiden

Projektgruppen är enig om att prismodellerna måste utvärderas kontinuerligt och att enbart referensgruppen för databasupphandlingen inte räcker som forum för det. Referensgruppen är ett ytterst viktigt forum för förankring av verksamheten hos uppdragsgivarna, dvs. biblioteken.

Referensgruppen bör därför bestå i den sammansättning den har.

Projektgruppen föreslår inrättande av en mindre, permanent arbetsgrupp som skall fungera som bollplank för BIBSAM:s upphandlingsgrupp. Denna arbetsgrupp skall vara ett mer aktivt råd som arbetar nära BIBSAM. Arbetsgruppen bör kunna vara sammansatt ungefär som denna projektgrupp, dvs. med ledamöter som representerar olika typer av bibliotek, gärna personer med kännedom om det operativa arbetet med databaserna.

Inom projektgruppen har framförts olika uppfattningar om i vilken utsträckning biblioteken, BIBSAM:s uppdragsgivare, skall ha möjlighet att delta i de faktiska förhandlingarna med leverantörerna. Några av biblioteksföreträdarna i projektgruppen har sett fördelar med att det finns bisittare från biblioteken vid förhandlingarna. Bisittarna skulle kunna tas från den föreslagna arbetsgruppen, se ovan. De har också pekat på den strategiska vinst som kan uppnås genom att ta in bisittare samtidigt som förhandlingarna ändå måste drivas av BIBSAM.

BIBSAM:s erfarenheter är att det kan finnas nackdelar med att vara för många närvarande vid en förhandling. Under en förhandling kan man tvingas fatta snabba beslut och alla måste då hänga med och kunna dra samma slutsatser om vad som egentligen beslutades. Är man alltför många blir förhandlingen ineffektiv och långsam. Det råder således viss oenighet om utrymmet för bisittare vid avtalsförhandlingarna.

Projektet skulle även lämna förslag till eventuell annan paketering av databastjänsterna. Detta delsyfte har inte berörts av projektgruppen. Under arbetets gång har denna fråga visat sig vara för stor för att rymmas inom detta projekt.

Ansvarsbiblioteken

Avslutningsvis skall nämnas något om ansvarsbibliotekens nygamla uppgifter.

Ansvarsbibliotekssystemet skall förbättra och effektivisera informationsförsörjningen inom forskning, utveckling och högre utbildning. BIBSAM delar ut ekonomiska bidrag som skall förstärka de mottagande ansvarsbibliotekens externt riktade verksamhet. Ansvarsbiblioteken skall

³¹ ILCSO Assessment Methodology Task Force: <http://www.ilcso.uiuc.edu/Web/Reports/AssessmentMeth.html>

inom sina ämnesområden genomföra utvecklingsinsatser inom områdena referens- och informationservice.

Några av universitetsbiblioteken har sedan tidigare arbetat med upphandling av databaser. Inför 2001 har på försök möjligheten öppnats för ansvarsbiblioteken, att inom ansvarsbibliotekssystemet, delvis finansiera upphandlingen av ämnesspecifika databaser. Ansvarsbiblioteken skall, efter en specificerad ansökan från respektive bibliotek, kunna upphandla och driva databaser på liknande sätt som BIBSAM gör. Ansvarsbibliotekens specifika kännedom om och kunskaper i sina respektive ämnen kan då utnyttjas maximalt i upphandlingsarbetet. Förutsättningen för att medel skall tilldelas ansvarsbiblioteken för denna uppgift är emellertid, att databasavtalen skall vara öppna för alla BIBSAM-bibliotek och att BIBSAM:s grundläggande principer följs. BIBSAM skall fungera som stödjande expertfunktion för arbetet.